

המועצה לניסויים בבעלי חיים

פעולות הביקורת

נבדקו דרכי עבודתה של המועצה לניסויים בבעלי חיים שבמשרד הבריאות והפעולות שעשתה כדי לקיים פיקוח על ניסויים בבעלי חיים. בדיקות בנושא הפיקוח על הניסויים והטיפול ברווחת בעלי החיים שמשמשים לניסויים נעשו גם באוניברסיטת בר-אילן, באוניברסיטת תל-אביב ובאוניברסיטה העברית. בירורים נוספים נעשו במשרד הבריאות ובמכללה האקדמית להנדסה ע"ש בראודה, והתקבלו נתונים בנושא גם ממשרד הביטחון. כן נעשה מעקב לבדיקת אופן תיקונם של ליקויים בנושא זה שפורסמו בדוח מבקר המדינה ביוני 2004.

הפיקוח על ניסויים בבעלי חיים

תקציר

אוניברסיטאות, מכללות אקדמיות, בתי חולים, מכוני מחקר, חברות פרטיות שונות ומשרד הביטחון משתמשים בבעלי חיים (להלן - בע"ח) לצורכי מחקר והוראה בתחומי מדעי החיים, הרפואה והפסיכולוגיה ולצורכי פיתוח ובדיקה של תרופות וחומרים.¹

באוגוסט 1994 נחקק בישראל חוק צער בעלי חיים (ניסויים בבעלי חיים), התשנ"ד-1994 (להלן - חוק הניסויים) ונקבע כי שר הבריאות יהיה ממונה על ביצועו. בשנת 2001 נקבעו כללי צער בעלי חיים (ניסויים בבעלי חיים), התשס"א-2001 (להלן - כללי הניסויים בבע"ח). מדברי ההסבר להצעת החוק² עולה כי מטרתו "למצוא את האיזון המתאים בין הצורך להמשיך ולבצע ניסויים בבעלי חיים כדי לקדם את המחקר והרפואה, ובין הצורך למנוע ניסויים מיותרים ומזעור הסבל הנגרם לבעלי חיים במהלכם". החוק מתיר ניסויים בבע"ח, אולם מטיל עליהם הגבלות רבות שנועדו להפחית את השימוש בבע"ח ולמזער את כאבם וקובע הליכים למתן היתרים לניסויים ולפיקוח עליהם. לפי החוק והכללים ניתנים שני סוגי היתרים: 1. היתר כללי למוסד לעשות ניסויים; 2. היתר לעשות ניסוי מסוים שניתן לחוקר שהוסמך לכך. בחוק הניסויים נקבע כי תוקם מועצה לניסויים בבע"ח (להלן - המועצה), וכי היא תהיה הממונה על ביצוע החוק.³

1 מקצתם גם למטרות של רווחת בע"ח.

2 ראו: הצעת חוק צער בעלי חיים, התשנ"ב-1992, ה"ח 2127.

3 בעניין המועצה והרכבה, ראו להלן.

בשנת 2004 פרסם מבקר המדינה דוח על נושא הפיקוח על ניסויים בבע"ח⁴ (להלן - הדוח מ-2004), ובו צוינו ליקויים רבים באיכות הפיקוח שנעשה על הניסויים על ידי המועצה ועל ידי מוסדות אחדים להשכלה גבוהה.

בעקבות ישיבה של הוועדה לענייני ביקורת המדינה של הכנסת בדצמבר 2009 החליט מבקר המדינה לעקוב אחר תיקון הליקויים שעליהם הצביע בדוח מ-2004.

פעולות הביקורת

בחודשים אפריל-אוגוסט 2010 בדק משרד מבקר המדינה לסירוגין את דרכי עבודתה של המועצה ואת הפעולות שעשתה כדי לפקח על ניסויים בבע"ח. הבדיקה כללה גם מעקב אחר תיקון חלק מהליקויים שצוינו בדוח מ-2004. בדיקות בנושא הפיקוח על ניסויים בבע"ח וטיפול ברווחת בע"ח שמשמשים לניסויים נעשו גם בשלוש אוניברסיטאות: אוניברסיטת בר-אילן, אוניברסיטת תל-אביב והאוניברסיטה העברית. בירורים נוספים נעשו במשרד הבריאות ובמכללה האקדמית להנדסה ע"ש בראודה. נתונים בנושא התקבלו גם ממשרד הביטחון.

יצוין כי בדוח זה משרד מבקר המדינה אינו נוקט עמדה בנוגע לשאלה אם ראוי לבצע ניסויים בבע"ח, אלא בודק את איכות הפיקוח על הניסויים בבע"ח לפי חוק הניסויים ובוחן אם הניסויים בוצעו לפי החוק, לפי כללי הניסויים בבע"ח ולפי הנהלים הקיימים.

עיקרי הממצאים

פיקוח המועצה לניסויים בבעלי חיים

על פי חוק הניסויים תפקידי המועצה כוללים קביעת כללים למתן היתרים לביצוע ניסויים בבע"ח ואת דרכי ביצועם כדי להביא לצמצום הסבל הנגרם לבעלי החיים ולמניעת ניסויים מיותרים; קביעת כללים בדבר ההכשרה בתחום מזעור הסבל לחיות מעבדה; גיבוש תכניות הסברה בנושאים שבתחום פעילותה ותכניות השתלמות והדרכה לחוקרים בנושאים הנוגעים לניסויים בבע"ח. נוסף על כך למועצה ניתנה סמכות לגביית אגרות לבקשות ולהיתרים. בכללי הניסויים בבע"ח שהתקינה המועצה נכללות, בין היתר, הוראות הנוגעות למתן היתרים לביצוע ניסויים במוסדות, הוראות להכשרת חוקרים והוראות לדרכי ביצוע ניסויים.

בחוק הניסויים נקבע כי המועצה תקבע את סדרי עבודתה ככל שלא נקבעו בחוק זה. הועלה כי המועצה טרם התקינה תקנון לקביעת סדרי עבודתה.

ועדות המועצה: המועצה הקימה בהתאם לחוק הניסויים ועדה קבועה למתן היתרים לביצוע ניסויים בבעלי חיים וועדה קבועה לביקורת⁵, המוסמכת בין היתר, לבטל, להשעות ולשנות את ההיתרים. כן הקימה המועצה ועדת ערר קבועה לדיון

4 ראו מבקר המדינה, דוחות על הביקורת באיגודים ובמוסדות להשכלה גבוהה, "הפיקוח על ניסויים בבעלי חיים", יוני 2004, עמ' 181-204.

5 יצוין כי ועדה זו אינה עוסקת בביקורת.

בהיקפי משרה של וטרנרים במוסדות וועדות אד-הוק. נמצא כי ועדת הביקורת התכנסה רק פעם אחת בשנת 2005 בעקבות פנייה אליה. היעדרן של ועדות משנה נוספות, שיתכנסו בין ישיבות המועצה, מקשה על המועצה למלא את תפקידיה ביעילות.

הרכב חברי המועצה ונוכחותם בדיונים: בדיון של ועדת החינוך והתרבות של הכנסת בעניין חוק הניסויים שהתקיים ב-1992 נקבע כי מטרת ההרכב של חברי המועצה היא "לא לתת למעוניינים בניסויים שליטה על [פיקוח על ניסויים בבע"ח]". בחוק הניסויים נקבע מהו המְנִיין לאישור כללים, אולם המועצה לא קבעה מה צריך להיות המְנִיין המזערי שעל פיו יתקבלו יתר החלטותיה ואף לא קבעה מהו היחס הראוי בישיבות המועצה בין מספר הנציגים הנוטלים חלק בניסויים ובין מספר הנציגים הבלתי קשורים. נמצא שהיו ישיבות שבהן מרבית המשתתפים היו נציגים התומכים בניסויים.

מינויים של חברי המועצה: חוק הניסויים קובע כי על המועצה לכלול 23 חברים שימונו על ידי שר הבריאות; מאמצע שנת 2009 ועד יולי 2010 כיהנו במועצה 20 חברים בלבד. נוסף על כך, בסוף דצמבר 2010 שר הבריאות עדיין לא מינה נציג ממשרד המדע והטכנולוגיה לחברות במועצה (שר המדע והטכנולוגיה הציע נציג זה רק בסוף דצמבר 2010 והנציג מונה בסוף ינואר 2011), זאת לאחר שבמשך שלוש שנים לא פעלו שר הבריאות ושר המדע והטכנולוגיה לאייש משרה זו.

פיקוח המועצה על המוסדות: 1. הביקורת העלתה כי הרכב הוועדות הפנימיות של האוניברסיטאות שנבדקו אינו מגוון דיו, ובתהליך האישור של בקשות לביצוע ניסויים בבע"ח לא שותפו חברי ועדה שאינם "מעוניינים בניסויים" בבע"ח; 2. המועצה הכינה נהלים בנושא בשנת 1998, כמו כן בשנת 2001 היא התקינה את הכללים לניסויים בבע"ח. נמצא כי הנהלים של 59⁶ המוסדות שניתן להם אישור לביצוע ניסויים מבוססים על הנהלים של המועצה משנת 1998 ולא עודכנו לכללים משנת 2001; 3. בשנת 2005 פרסמה המועצה חוברת נהלים המיועדת לוועדות הפנימיות אולם היא לא חייבה את המוסדות לאמץ את הנהלים הללו; 4. נמצאו מקרים שבהם טיפול המועצה במוסדות שלא קיימו את החלטותיה בעניין היקף משרת הוטרנר היה לקוי.

קבלת דיווחים מהמוסדות: 1. המועצה אינה יכולה לוודא, לפי הנתונים שבידה שמרוכזים על פי דיווחי המוסדות, שהשימוש בבע"ח בניסויים נעשה לפי מספר בעלי החיים שאכן הותר לשימוש. דיווחי המוסדות גם אינם מאפשרים למועצה להשוות בין מספר ההיתרים לניסויים שניתנו בשנה מסוימת ובין מספר בעלי החיים ששימשו לניסויים באותה שנה; 2. משנת 2009 דורשת המועצה מהמוסדות לדווח לה אחת לשנה גם על הפעילות הוטרנרית המתבצעת בבתי החיות. נמצא כי רק 82% מהמוסדות שביצעו בשנת 2009 ניסויים בבע"ח דיווחו כנדרש, ורק 65% מהמוסדות שביצעו עד אוגוסט 2010 ניסויים בבע"ח העבירו את הדיווחים האמורים.

ניסויים בבע"ח במשרד הביטחון: חלקו של משרד הביטחון בשימוש בסוגים מסוימים של בע"ח לצורך ניסויים הוא משמעותי בהשוואה למספר בעלי החיים שבהם נעשה שימוש כזה ביתר המוסדות. חוק הניסויים אינו מחייב את משרד הביטחון להעביר דיווחים למועצה; בעקבות בקשות לפי חוק חופש המידע, התשנ"ח-

6 חלק ממוסדות אלה אינם מבצעים היום ניסויים בבעלי חיים.

1998, של ארגונים הפועלים למען בע"ח בשנים 2005 ו-2009 לקבל מידע ממשד הביטחון, מסר משרד הביטחון למבקשים בנובמבר 2005 ובאפריל 2009 נתונים בלתי מסווגים לגבי שימוש בבע"ח בניסויים בשנים 2004-2008; כמו כן משרד הביטחון כתב למשרד מבקר המדינה בינואר 2011 כי הוא מאשר העברת מידע בלתי מסווג ונתונים כלליים לגורמים חיצוניים.

משרד מבקר המדינה מעיר כי ראוי שמשרד הבריאות, המועצה ומשרד הביטחון יבחנו קביעת הסדר ולפיו משרד הביטחון יעביר למועצה מדי שנה מידע בלתי מסווג בנוגע לשימוש שנעשה בבע"ח במשרד הביטחון, וזאת בין היתר על מנת שתוכל לכלול נתונים אלה בנתונים שהיא מפרסמת על היקף השימוש שנעשה בבע"ח לצורך ניסויים. בהקשר זה ראוי גם לבחון את האפשרות שמשרד הביטחון יעביר למועצה דיווח שנתי על מתכונת פעילותה של ועדת הניסויים הפועלת במסגרתו. פעולות אלו עשויות לשפר את ההליכים המקצועיים אשר הגורמים הממשלתיים הנוגעים בדבר מבצעים בתחום זה ולהגביר את שקיפותה של הפעילות שמקיים משרד הביטחון בתחום זה.

הפיקוח והדיווח של הווטרנרית של המועצה: 1. בדוח מ-2004⁷ צוין כי המועצה לא הגדירה במפורט את תפקידי הווטרנרית, ונמצא כי במועד סיום הביקורת הדבר עדיין לא נעשה; 2. המועצה לא בדקה בתוך פרק זמן סביר אם הליקויים שמצאה הווטרנרית בסיוורה וכיצד תוקנו; 3. בביקורת הנוכחית נמצא כי וטרנרית המועצה אינה מתעדת באופן שוטף את ממצאי ביקוריה בבתי החיות; 4. הווטרנרית אינה עובדת על פי תכנית עבודה תקופתית.

היועץ המדעי של המועצה: 1. המועצה לא הגדירה את סמכויותיו של המומחה המוגדר על ידה כיועץ המדעי על אף חשיבות תפקידו; 2. נמצא כי בשל ההיקף הגדול של האישורים של הוועדות המוסדיות, היועץ המדעי בודק אותם באיחור של כשנה עד כשנה וחצי ולעתים אף נגרם עיכוב ממושך יותר. עוד נמצא שלעתים דרש היועץ לתקן את האישורים בעת שהניסויים היו בעיצומם או לאחר סיומם, כך שחלק מהמלצותיו לא היו רלוונטיות.

הכשרת העובדים בבתי החיות: 1. המועצה אינה מחייבת את המוסדות לדאוג לכך שהחוקרים והסטודנטים העוסקים בניסויים בבע"ח יעברו קורסי רענון בנושא; כך, יכולות לעבור שנים רבות מאז שחוקר עבר את הקורס הנדרש; 2. חלק מהוועדות המוסדיות מאשרות טופסי בקשה להיתרים לניסויים בלא שמבקש ההיתר הציג תעודת הרשאה המעידה על השתתפותו בקורס ההכשרה ואף בלי שציין בטופס הבקשה האלקטרוני, כנדרש, את פרטי הקורס.

המערכת הממוחשבת של אישורים לניסויים: 1. המערכת הממוחשבת, האמורה לתת כלים למשתמשים בה ובהם היועץ המדעי של המועצה, אינה נוחה לתפעול, ועקב כך מקשה על הפיקוח של המועצה; 2. בטופס הבקשה האלקטרוני לקבלת היתר לניסויים בבע"ח לא נדרש מבקש ההיתר לכלול את כל המידע הרלוונטי לאישור השימוש בבע"ח בניסוי, ובכלל זה מידע על ניסויים דומים שנעשו בבני אדם ובבע"ח.

7 ראו ברוח מ-2004, עמ' 196.

קביעת דרגת הסבל של בע"ח בניסוי: כדי למזער את הסבל של בע"ח נקבע סולם של חמש דרגות שעל פיו על החוקר לציין בטופס האלקטרוני הנזכר מהי דרגת הסבל של בעלי החיים שימשו בניסוי. דרגה זו נועדה לשמש מדד לרמת ההשגחה ולרמת הטיפול הנדרשות בניסוי. הועלה מקרה במכללה האקדמית להנדסה ע"ש בראודה שבו נקבעה לבע"ח בניסוי דרגת סבל נמוכה מהנדרש על פי הסולם.

המתה של בע"ח שנעשו בהם ניסויים בשל סיבות כלכליות: על פי החוק וכללי הניסויים בבע"ח העילה היחידה להמתת בע"ח היא "המתת חסד", כלומר לשם הפסקת סבל שלא ניתן למנעו באמצעים אחרים, ולא מתוך שיקולים כלכליים. נמצא כי לאחר הניסויים מקצת מבעלי החיים נמסרים לפינוח חי וכדומה, אך במקרים רבים בעלי החיים מומתים ולא תמיד יש לדבר הצדקה.

גביית אגרות

משנת 2004 המועצה בוחנת את האפשרות לממש את סמכותה לגבות אגרה ממגישי בקשות להיתרים לניסויים בבע"ח, אולם עד אוגוסט 2010 היא טרם התחילה בגביית האגרה ומשרד הבריאות והמועצה אף לא פעלו למיצוי בירור הנושא ובכלל זה במשרד האוצר.

חלופות לניסויים בבע"ח

הביקורת העלתה כי ככלל לא דנה המועצה בנושא חלופות שונות לעריכת הניסויים, להוציא דיון אחד בו נשקלה שיטת ניסוי חלופית.

בעקבות הביקורת הודיעו משרד הבריאות והמועצה כי הם פועלים לתקן רבים מן הליקויים שצוינו בדוח, ובכלל זה הם מגבשים נהלים לעבודת המועצה, משפרים את דרכי הדיווח של המוסדות והטופס האלקטרוני, נוקטים אמצעים נגד מוסדות שפועלים באופן בלתי תקין, מוסיפים תקן חלקי של וטרינרית נוספת במועצה, פועלים לגביית אגרות, ובוחנים דרכים לקבלת מידע ממשרד הביטחון. מנכ"ל משרד הבריאות אף פרסם בינואר 2011 חוזר לגבי הצהרת הלסינקי⁸ שבו הודגש כי ניסויים בבע"ח יתקיימו רק אם אין חלופה אחרת, וכי הם אינם תנאי מקדמי ומחייב לביצוע ניסויים בבני-אדם.

הפיקוח על ניסויים בבע"ח - אוניברסיטת בר-אילן

הוועדה הפנימית לפיקוח על ניסויים בבע"ח: 1. לא תוקן הליקוי שהוזכר בדוח מ-2004, ולפיו חבר הוועדה שאינו מתחום מדעי החיים או הרפואה אינו משתתף

8 בעניין זה ראו מבקר המדינה, דוח שנתי 55 (2004), "הפיקוח על ניסויים רפואיים בבני אדם", עמ' 496. בדוח צוין כי "ניסויים רפואיים בבני אדם... נערכים בארץ ובעולם זה עשרות שנים, והם מחייבים הליכי פיקוח ובקרה. בשנת 1964 גיבש ארגון הבריאות העולמי המלצות מנחות שנאגדו במסמך רשמי הידוע כ"הצהרת הלסינקי"... תכנונו וביצועו של כל הליך ניסויי הכרוך בהשתתפות בני אדם יועבר לשם עיון, הערות והנחיה לוועדה בלתי תלויה שהתמנתה במיוחד לצורך זה (... ועדת הלסינקי). תקנות בריאות העם (ניסויים רפואיים בבני אדם), התשמ"א-1980... ו"נוהל לניסויים רפואיים בבני אדם"... שפרסם אגף הרוקחות במשרד הבריאות בשנת 1999, מסדירים את הכללים הנוגעים לניסויים בארץ".

בכל ישיבות הצוות המצומצם ולא מועברות אליו בקשות; 2. שניים מהחוקרים המשתתפים בוועדה מבצעים ניסויים בבע"ח בהיקף נרחב, ורבים מבעלי החיים המשמשים לניסויים שייכים למחקרים שלהם; 3. חברי הוועדה אינם נפגשים בפועל, אינם רואים את הערות עמיתיהם לגבי בקשות להיתרים לניסויים ואינם עוקבים אחר ביצוע החלטותיהם; 4. מיוני 2010 רשאי כל מי שמבקש לקבל היתר לניסויים בבע"ח לבחור מי מחברי הוועדה שידון בבקשתו; 5. חברי הוועדה אינם מבקרים מדי פעם כנדרש בבתי החיות שבקמפוס כדי להתרשם מהתנאים הפיזיים שבהם מוחזקים בע"ח המשמשים לניסויים ומדרכי הטיפול בהם.

נהלים: 1. הביקורת הנוכחית העלתה כי האוניברסיטה לא הפיצה בקרב כל החוקרים והסטודנטים העוסקים בניסויים בבע"ח את התקנון המעודכן שלה מ-2005 הנוגע לביצוע ניסויים בבע"ח, ולמותר לציין כי הם לא נדרשו לאשר בחתימתם שהם קראו אותו ומוודעים לאמור בו; 2. הוראת הנהלה הנוגעת לבתי החיות ולוועדה הפנימית לא עודכנה מ-1998, גם למרות שהוקם מרכז נוסף ובו כמה בתי חיות למכרסמים ובתי חיות של קופים.

היתרים לביצוע ניסויים: מקצת מהחוקרים באוניברסיטה ממלאים את טופסי הבקשות באופן חלקי ולא מדויק, והוועדה הפנימית אינה דורשת את תיקון הבקשות כתנאי לאישורן.

הכשרת העוסקים בניסויים: 1. האוניברסיטה והמועצה לא הקפידו שבניסויים ישתתפו רק בעלי תעודת הרשאה לטיפול בבע"ח; 2. האוניברסיטה אינה נוהגת להעניק למסיימי קורס הכשרה מטעמה תעודת הרשאה המעידה על עמידה בתנאי הקורס, ופרטים על ההשתתפות בקורס נשמרים ברשימות ידניות בלבד.

וטרינר האוניברסיטה: 1. נמצא כי בניגוד להסדרים שנקבעו, הוטרינר אינו מקיים ביקורים בבתי החיות שבפקולטה למדעי החיים מדי יום ביומו; 2. נוכח הליקויים שעדיין נמצאים בבתי החיות באוניברסיטה, יש ספק אם הפיקוח של הוטרינר עונה על דרישות המועצה ואם הוראות חוק הניסויים מקוימות כנדרש; 3. הוטרינר נמצא במצב של חשש לניגוד עניינים מובנה נוכח היותו מנהל של אחד מבתי החיות וגם מפקח על תפקוד בית החיות הזה כוטרינר האוניברסיטה.

רווחת בעלי החיים ותחזוקת בתי החיות: לאחר פרסום הדוח מ-2004 חל שיפור בתפקוד עובדי בתי החיות של האוניברסיטה; יחד עם זאת נמצא כי מקצת הליקויים שצוינו בדוח הקודם הנוגעים לעובדים ולחוקרים טרם תוקנו: 1. כיוון שלא הותקנה מערכת לבקרת כניסה למרבית בתי החיות באוניברסיטה, שהו שם גם חוקרים שלא עברו הכשרה לטיפול בבע"ח; 2. האוניברסיטה לא הגדירה בנוהל את תפקידיהם של העובדים בבתי החיות ולא חייבה אותם, כפי שהומלץ בדוח הקודם, לתעד את כל התהליכים החשובים הכרוכים בהחזקת בע"ח. נוסף על כך הועלו ליקויים בפעילותם של בתי החיות, ובהם, בין היתר: הרישומים על הכלובים שבכל בתי החיות שבאוניברסיטה אינם מפורטים דיים; במבנה של בית חיות הדרומי נמצאו ליקויים חמורים שגרמו לתמותת בע"ח ששהו בו ולסגירתו; הוועדה הפנימית לא וידאה שדיווחיה מועברים למועצה, בהתאם לחוק; בבית החיות שבבניין לחקר

9 כלומר מערכת שתאפשר רק למי שהוסמך לכך להיכנס לבתי החיות וגם תתעד את הכניסות והיציאות של מי שהמערכת אפשרה את כניסתו.

הסרטן, האמור לפעול בתנאי SPF (כלומר תנאי סטריליות מחמירים), נמצא כי לא נשמרים כנדרש תנאים מחמירים הנוגעים לחשיפת בע"ח לגורמים פתוגניים סביבתיים; אין פיקוח הדוק על האנשים הנכנסים לבתי החיות; בתי החיות במרכז לחקר המוח פעלו מיום הקמתם כיחידה נפרדת משני בתי החיות האחרים שבפקולטה למדעי החיים ופעולתם לא הוגדרה בנוהלי האוניברסיטה; מוסדות האוניברסיטה לא קיימו דיון בממצאי דוח בדיקה שבוצעה במרכז לחקר המוח, והמלצותיו לא יושמו.

נוהלי בטיחות בבית החיות לקופים: 1. ועדת הבטיחות של המרכז למחקר המוח לא נוהגת להתכנס כלל, אף לא לאחר אירועים בטיחותיים שקרו במשך השנים ודרשו הפקת לקחים ושיפור נהלים; 2. מנהל בית החיות לא השתתף בשום ישיבה של מועצת הבטיחות, ואילו ראש מינהל המרכז לחקר המוח השתתף בישיבה אחת בלבד; 3. מאז נובמבר 2007 לא אויש תפקיד נאמן הבטיחות.

זיהומים בבתי החיות של המרכז לחקר המוח: בבדיקה רפואית של בעלי החיים בבתי החיות של המרכז התגלה בהם זיהום קשה שחייב את השמדת בעלי החיים והפסקת המחקרים.

הפיקוח על ניסויים בבע"ח - אוניברסיטת תל-אביב

הוועדה הפנימית העליונה לפיקוח על ניסויים בבע"ח: בתת-הוועדות שבאוניברסיטה עדיין לא שובץ חבר שאינו מתחום מדעי החיים או הרפואה. לעניין זה העיר משרד מבקר המדינה גם בדוח מ-2004.

פיקוח הוועדה הפנימית העליונה: חברי הוועדה הפנימית העליונה אינם מפקחים ביעילות על הניסויים בבע"ח; לעתים שני נציגי פקולטה בתת-ועדה הם חוקרים המבצעים ניסויים רבים בבע"ח, אשר רבות מהבקשות לאישור ניסויים הן שלהם, והדבר מעלה חשש לניגוד עניינים.

נהלים: עד אוקטובר 2010 לא עדכנה האוניברסיטה את ההנחיות לחוקרים; האוניברסיטה מאפשרת לסטודנטים ולחוקרים להיכנס לבתי החיות ללא בקרה ואף לבצע ניסויים בלי שהצהירו בחתימתם כי קראו והבינו את נוהלי העבודה והכללים הרלוונטיים.

הכשרת העוסקים בניסויים: 1. נמשך המצב שעליו הוער בדוח מ-2004 ולפיו סטודנטים העוברים קורס הכשרה באוניברסיטה אינם מקבלים תעודת הרשאה; 2. סטודנטים המשתתפים בניסויים בבע"ח אינם מציינים כנדרש את המספר הסידורי של התעודה שלהם בבקשות להיתרים המוגשות לוועדה הפנימית ולמועצה.

רווחת בע"ח וחזוקת בתי החיות: 1. אין סימון אחיד על גבי הכלובים, וכל בית חיות באוניברסיטה נוקט שיטת סימון שונה; 2. לא נעשית בקרת כניסה לנכנסים לבתי החיות השונים וכך גדל החשש לזיהומים.

הפיקוח על ניסויים בבע"ח - האוניברסיטה העברית בירושלים

הוראות והנחיות: האוניברסיטה העברית היא אחד משני המוסדות האקדמיים שעדכנו את נהליהם כנדרש.

הוועדה הפנימית העליונה: הוועדה החליטה כי במקרים מסוימים כדאי לשקול את העברתם של בע"ח ששימשו לניסויים לחזקתו של גורם חוץ, אך התנתה זאת במציאת גורם חוץ המוכן לשאת בהוצאות הטיפול הנדרש.

הוועדות הפנימיות בקמפוסים של האוניברסיטה: קיימות תת-ועדות של הוועדה הפנימית של קמפוס עין כרם שמשותפים בהן רק חוקרים העוסקים בניסויים בבע"ח.

מנהל הרשות לבתי חיות: מנהל הרשות הוא גם מנהל בתי החיות וגם וטרינר האוניברסיטה, והוא עוסק בעצמו במחקר בבע"ח ויש בכך חשש לניגוד עניינים מובנה. הוטרינר גם מפקח בכובעו כוטרינר המוסד על פעילותו המחקרית ובזאת יש גם כדי לעורר חשש לניגוד עניינים; חשש זה קיים גם כאשר וטרינרים אחרים, הכפופים לו כמנהל הרשות, מפקחים על הניסויים שהוא מבצע בבע"ח.

סיכום והמלצות

חוק הניסויים בא לאזן בין הצורך לבצע ניסויים בבע"ח לשם קידום המדע והרפואה ובין הצורך למזער את הסבל הנגרם לבע"ח. המועצה לניסויים בבע"ח, המתמנה על ידי שר הבריאות, הופקדה על יישום החוק כדי לפקח על השימוש בבע"ח לצורך ניסויים ולדאוג שייעשה בהתאם לחוק.

ראוי לציין כי המועצה תיקנה חלק מהליקויים שמבקר המדינה העיר עליהם בדוח מ-2004, ויש לציין זאת בחיוב.

יחד עם זאת המועצה קיימת כבר כ-16 שנים, וניתן היה לצפות כי במהלך תקופה ארוכה זו היא תשכיל לגבש לעצמה שיטות פעולה יעילות ואפקטיביות לפיקוח על ניסויים בבע"ח; אולם מהממצאים עולה כי בעניין זה המועצה עדיין מתפקדת כמעט באותה מתכונת מהיום שנוסדה, וגם לא תיקנה את הליקוי העיקרי שעליו הצביע מבקר המדינה בדוח הקודם - אי-הקמת "מנגנון שיאפשר לה לוודא שהוועדות (המוסדיות הפנימיות) מתפקדות כנדרש".

על המועצה לבצע בהקדם ארגון מחדש של שיטות עבודתה ולגלות גישה פעילה יותר בעניין ריכוז ידע על הנעשה בתחום הניסויים בבע"ח בארץ ובעולם וכן בנוגע לחלופות אפשריות לניסויים בבע"ח כדי שישמשו תשתית של ידע לחברי המועצה, לחברי הוועדות הפנימיות של המוסדות שקיבלו היתר לקיים ועדות כאלה ולחוקרים השונים.

בידי המועצה עדיין אין כלים יעילים ואמצעים לקבלת מידע על יעילות הפעולה של הוועדות הפנימיות. על המועצה לנקוט צעדים ארגוניים שיאפשרו לה לבחון בהקדם את הדיווחים שהיא מקבלת מן המוסדות על הניסויים המתבצעים בהם, וזאת כדי שתוכל במקרים המתאימים להגיב עליהם בסמוך למועד קבלתם. עליה גם לנקוט את הצעדים הדרושים כדי שהבקרה שהיא מקיימת על המוסדות הללו תהיה יעילה יותר.

על המועצה לפעול על מנת שנוכחות חבריה בדיונים שהיא מקיימת תהיה גבוהה יותר, כך שהחלטות שמתקבלות בהם ישקפו את דעת רוב חבריה. כאמור, המועצה אמורה לכלול חוקרים העוסקים בניסויים בבע"ח, נציגים של ארגונים למען בע"ח ונציגים של משרדי ממשלה שונים. בהיעדר הקפדה על מגוון זה של חברים במועצה ובהיעדר קביעה של המניין החוקי לקבלת החלטות עקרוניות, גוברת לעתים קרובות דעתם של המצדדים בכיוון מסוים, וכך לא נשמר האיזון שאליו שאף המחוקק בעניין זה.

על המועצה ומשרד הבריאות גם לפעול להסדרת נושאים עקרוניים הדורשים לעתים הבהרה של החוק או הכללים, ובכלל זה עליהם להסדיר בשיתוף משרד האוצר את נושא גביית אגרות שתמורתן תשמש למימון המנגנונים הדרושים לשיפור יכולת הפיקוח שלה. על המועצה לתת את הדעת על החשש לניגוד עניינים מובנה בתפקידיהם של הוטרנירים במוסדות השונים ולפעול למציאת פתרון לסוגיה. על המועצה גם לתת את הדעת לפעולות הנדרשות מצדה למניעת המתה של בע"ח ששימשו לניסויים הנעשית מסיבות כלכליות, ולמציאת פתרונות הולמים לסוגיית שיקום בע"ח שהניסוי אינו מחייב את המתתם.

הממצאים שהעלתה הביקורת לגבי קיום החוק והמתחייב ממנו על ידי אוניברסיטאות בר-אילן ותל-אביב מצביעים על ליקויים בטיפולם ברווחת בע"ח שיש בהם אף חשש לפגיעה באיכות המחקרים המבוצעים בהן. הנהלות אוניברסיטאות אלה נושאות באחריות לנושא ועליהן לפעול לאלתר לתיקון הליקויים שהועלו בביקורת זו; על המועצה לעקוב אחר פעולות אלה ולוודא את תיקון הליקויים.

הממצאים מלמדים גם שבאוניברסיטאות בר-אילן ותל-אביב הפיקוח שמבצעות הוועדות הפנימיות אינו מספק, ויש בכך כדי לפגוע ברווחת בע"ח שבבתי החיות של אוניברסיטאות אלה. מתעורר חשש כי עבודתם של מקצת מחברי ועדות אלה נעשית בשעה שהם מצויים במצב של ניגודי עניינים, זאת משום שמדובר בחוקרים המבצעים ניסויים רבים בבע"ח. על המועצה והנהלות המוסדות לתת על כך את הדעת ולנקוט את הצעדים הדרושים בעניין זה. יש לקבוע בהנחיות המועצה, ואם נדרש גם בכלליה, כי חברי הוועדות הפנימיות חבים בראש ובראשונה חובת נאמנות כלפי המועצה ורק אחר כך כלפי מוסדותיהם, זאת כיוון שוועדות אלה ממלאות את מקומה של המועצה במוסד שבו הן נמצאות. על כן על הוועדות הפנימיות לדאוג לדווח למועצה מיד על כל אירוע חריג שהתרחש במוסד בתחום הטיפול בבע"ח ועל הצעדים שנקטו בעקבות זאת.

ראוי לשבח את האוניברסיטה העברית על טיפולה התקין בכמה היבטים של רווחת בע"ח, ועל יתר המוסדות העוסקים בניסויים בבע"ח לקחת ממנה דוגמה בעניין זה.

נוכח הליקויים שהועלו בדוח ביקורת זה חוזר משרד מבקר המדינה על המלצתו בדוח הקודם, ולפיה "על המועצה ועל שר הבריאות להפיק את הלקחים הדרושים מממצאי הביקורת, לבחון דרכים לשיפור היישום של הוראות החוק ולנקוט את כל הפעולות הנחוצות לקיום בקרה נאותה בעניין הניסויים בבעלי חיים. מן הראוי שהאוניברסיטאות שנבדקו והמוסדות האחרים [העוסקים בניסויים בבעלי חיים] יפיקו גם הם את הלקחים וינקטו את כל הצעדים הדרושים ליישום כל הוראות החוק".

קיום המלצות אלה והקפדה של כל הגורמים הנוגעים בדבר על קיום הוראות החוק יקדמו את השגת המטרה החשובה שמצוינת בדברי ההסבר לחוק הניסויים, והיא - "מציאת האיזון המתאים בין הצורך להמשיך ולבצע ניסויים בבעלי חיים כדי לקדם

את המחקר והרפואה, ובין הצורך למנוע ניסויים מיותרים ומזעור הסבל הנגרם לבעלי חיים במהלכם."

מבוא

אוניברסיטאות, מכללות אקדמיות, בתי חולים, מכוני מחקר, חברות פרטיות שונות ומשרד הביטחון משתמשים בבעלי חיים (להלן - בע"ח) לצורכי מחקר והוראה בתחומי מדעי החיים, הרפואה והפסיכולוגיה ולצורכי פיתוח ובדיקה של תרופות וחומרים¹⁰. סוגיית הניסויים בבע"ח מעסיקה את העולם המערבי כבר שנים רבות. המצדדים בכך טוענים שהניסויים מאפשרים להציל חיי אדם, להאריכם ולשפר את איכות החיים. המתנגדים סבורים כי חלק גדול מהניסויים מיותר, וכי הניסויים גורמים לבעלי החיים סבל רב שלא לצורך. יצוין כי בדוח זה משרד מבקר המדינה אינו נוקט עמדה באשר לשאלה אם ראוי לבצע ניסויים בבע"ח, אלא בודק את איכות הפיקוח על ניסויים בבע"ח לפי חוק צער בעלי חיים (ניסויים בבעלי חיים), התשנ"ד-1994 (להלן - חוק הניסויים) ואת קיומם הניסויים לפי החוק ולפי כללי צער בעלי חיים (ניסויים בבעלי חיים), התשס"א-2001 (להלן - כללי הניסויים בבע"ח) והנהלים הקיימים.

בקרב העוסקים בביצוע ניסויים בבע"ח מקובל כי יש להקפיד ולקיים שלושה עקרונות בסיסיים¹¹ לפי סדר העדיפויות הזה: 1. החלפה (Replacement) - שימוש בחלופות לביצוע הניסוי בדרכים שאינן כרוכות בשימוש בבע"ח (אם קיימות), ובכלל זה שימוש בתרבויות רקמה, מערכות מבחנה ומודלים ממוחשבים; 2. הפחתה (Reduction) - שימוש בחיות ברמת ההתפתחות הנמוכה ביותר שבה המחקר יכול להתבצע, וכן שימוש במספר המזערי ביותר של בע"ח המאפשר את השגת מטרת המחקר; 3. העדנה (Refinement) - שיפור שיטות הניסוי על מנת למזער את הכאב והלחץ הנגרמים לבעלי החיים.

באוגוסט 1994 חוקק בישראל חוק הניסויים, ונקבע כי שר הבריאות יהיה ממונה על ביצועו. מדברי ההסבר להצעת החוק¹² עולה כי מטרתו "למצוא את האיזון המתאים בין הצורך להמשיך ולבצע ניסויים בבעלי חיים כדי לקדם את המחקר והרפואה, ובין הצורך למנוע ניסויים מיותרים ומזעור הסבל הנגרם לבעלי חיים במהלכם". החוק מתיר ניסויים בבע"ח, אולם מטיל עליהם הגבלות רבות ברוח שלושת העקרונות הנזכרים וקובע הליכים למתן היתרים לניסויים ולפיקוח עליהם. לפי החוק והכללים ניתנים שני סוגי היתרים: 1. היתר כללי למוסד לעשות ניסויים; 2. היתר לעשות ניסוי מסוים שניתן לחוקר שהוסמך לכך.

בחוק הניסויים נקבע כי תוקם מועצה לניסויים בבע"ח (להלן - המועצה), וכי היא תהיה הממונה על ביצוע החוק¹³.

להלן נתונים על מיני בע"ח שבהם נעשה שימוש למטרות ניסויים בארץ בשנים 2004-2009 ומספר הניסויים שנעשו בהם; הנתונים כוללים גם את הנתונים של משרד הביטחון, אף שהמועצה אינה כוללת אותם בנתונה (על כך יפורט בהמשך בפרק על משרד הביטחון):

10	מקצתם גם למטרות של רווחת בע"ח.
11	ראו: Russell, W.M.S. and Burch, R.L., 1959. <u>The Principles of Human Experimental Technique</u> . Methuen, London.
12	ראו: הצעת חוק צער בעלי חיים, התשנ"ב-1992, הצ"ח 2127.
13	בעניין המועצה והרכבה, ראו להלן.

2009	2008	2007	2006	2005	2004	מין בע"ח
205,836	231,546	234,845	223,274	214,525	217,712	עכבר
62,424	67,459	83,665	75,302	77,110	83,689	חולדה
2,899	2,914	2,603	3,524	5,126	5,216	מכרסמים אחרים ⁽¹⁾
2,426	3,021	3,496	2,800	2,625	3,042	ארנבות
115	66	65	50	104	188	קרניבורים ⁽²⁾
3,094	2,499	6,780	5,468	1,426	1,823	חיות משק ⁽³⁾
48	54	69	75	56	43	קופים
72	90	43	56	250	10	יונקים אחרים
32,358	24,916	34,096	27,880	33,663	20,000	עופות ⁽⁴⁾
32,677	20,988	6,842	6,644	2,254	6,846	בע"ח בעלי דם קר ⁽⁵⁾
341,949	353,553	372,504	345,073	337,139	338,569	סה"כ

מקורות:

1. נתוני המועצה: 5.7.10 - <http://www.health.gov.il/Download/pages/UsRs.pdf>
2. נתוני משרד הביטחון.

הערות:

- (1) פסמון, שרקן, אוגר, גרביל, קוצן, מריון, נברן, ירבווע, נמנמן.
- (2) חתול, כלב, קרניבורים (אוכלי בשר) אחרים.
- (3) סוס, חמור, פרד, חזיר, עז, כבש, בקר.
- (4) תרנגולות, תרנגולות הודו, תנשמת, בז, שליו, יונה, צוצלת, קורמורן, אווז.
- (5) זוחלים, דו-חיים, דגים.

מהנתונים עולה כי בשנת 2007 הייתה עלייה של כ-10% במספר הכולל של בע"ח ששימשו לניסויים לעומת מספרם בשנים 2004-2006, בשנת 2008 הייתה ירידה של כ-5% לעומת מספרם ב-2007, ובשנת 2008 הייתה ירידה של כ-8% לעומת מספרם ב-2007. בע"ח שבהם השתמשו לניסויים באופן הנרחב ביותר הם עכברים, וחלה ירידה חדה בשימוש בהם בשנת 2009. בשנת 2009 חלה עלייה גדולה בשימוש בעופות, בבע"ח בעלי דם קר ובקרניבורים (אוכלי בשר) לעומת שנת 2008. לפי השוואה שעשתה המועצה עם מדינות של האיחוד האירופי¹⁴ נמצא כי בשנת 2005¹⁵ עלה מספרם הכולל של בעלי החיים ששימשו לניסויים בישראל רק על מספר בע"ח אלה בצ'כיה (330,933), בפנילנד (256,646) ובאוסטריה (167,312). המדינות האחרות ביצעו מחקרים במספר גדול יותר של בע"ח.

בשנת 2004 פרסם מבקר המדינה דוח על נושא הפיקוח על ניסויים בבע"ח¹⁶ (להלן - הדוח מ-2004), ובו צוינו ליקויים רבים באיכות הפיקוח שנעשה על הניסויים על ידי המועצה ועל ידי מוסדות אחרים להשכלה גבוהה.

14 ראו: 11.7.10 - http://www.health.gov.il/Download/pages/Israel_eu.pdf

15 נתוני האיחוד האירופי מעודכנים עד לשנה זו בלבד.

16 ראו מבקר המדינה, דוחות על הביקורת באיגודים ובמוסדות להשכלה גבוהה, "הפיקוח על ניסויים בבעלי חיים". יוני 2004, עמ' 181-204.

ב-16.12.09 קיימה הוועדה לענייני ביקורת המדינה של הכנסת ישיבה בעניין ממצאי הדוח מ-2004 והמלצותיו, בהשתתפות הגורמים הנוגעים בדבר. בתחילת הישיבה הודיע נציג משרד מבקר המדינה כי המבקר החליט לעקוב אחר תיקון הליקויים שעליהם הצביע בדוח מ-2004.¹⁷ הוועדה קבעה בסיכום הישיבה כי "על המועצה... לפעול לגביית אגרות החל משנת 2010. הוועדה תפנה למשרד האוצר על מנת לוודא שהכספים שייגבו מאגרות יופנו להגברת הפיקוח וייעול עבודת [המועצה]. הוועדה [המליצה] למועצה ליזום פורום וולונטרי שיתכנס... פעמיים בשנה, לשיח פתוח בין הגופים העוסקים בניסויים [בבע"ח] לבין הארגונים העוסקים בהגנה על [בע"ח]". יו"ר הוועדה, ח"כ יואל חסון, כתב ב-17.12.09 למבקר המדינה, השופט (בדימוס) מיכה לינדנשטראוס, כי הוועדה מבקשת ממבקר המדינה, "במסגרת דו"ח הביקורת לבדוק ולתת את הדעת על: 1. מצב גביית האגרות על ידי המועצה. 2. העסקת וטרינרים נוספים במועצה כתגבור לווטרינרית היחידה המועסקת על ידה כיום". בתשובתו מינואר 2010 הודיע מבקר המדינה ליו"ר הוועדה: "משרדי ייתן את הדעת לנושאים שפורטו במכתבך האמור, בהתאם לבקשת הוועדה".

בחודשים אפריל-אוגוסט 2010 בדק משרד מבקר המדינה לסירוגין את דרכי עבודתה של המועצה ואת הפעולות שעשתה לפיקוח על ניסויים בבע"ח. בדיקות בנושא הפיקוח על ניסויים בבע"ח וטיפול ברווחת בע"ח שמשמשים לניסויים נעשו גם בשלוש אוניברסיטאות: אוניברסיטת בר-אילן, אוניברסיטת תל-אביב והאוניברסיטה העברית. בירורים נוספים נעשו במשרד הבריאות ובמכללה האקדמית להנדסה ע"ש בראודה. נתונים בנושא התקבלו גם ממשרד הביטחון. הדוח גם כולל מעקב אחר מקצת מהליקויים שצוינו בדוח הקודם.

פיקוח המועצה לניסויים בבעלי חיים

כללי

כאמור, באוגוסט 1994 חוקק בישראל חוק הניסויים. בסעיף 2 לחוק נקבע כי תוקם מועצה לניסויים בבעלי חיים שתמנה 23 חברים שימונו על ידי שר הבריאות (להלן - השר), ובהם, בין היתר, נציגי האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, דקנים של בתי ספר לרפואה, נציגי ממשלה ונציגי ארגונים למען בע"ח. המועצה הוקמה בשנת 1995. את יו"ר המועצה ממנה השר מבין נציגי האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים. כיום יו"ר המועצה הוא פרופ' אהוד זיו אשר מונה לתפקידו בשנת 2004.

תקציב המועצה לשנים 2009 ו-2010 הסתכם בכ-207,000 ש"ח בשנה. יש לציין כי משכורות של שלושת עובדי המועצה - המזכירה, היועץ המדעי והרופאה הווטרינרית - אינן משולמות מתקציב המועצה אלא מתקציב משרד הבריאות. תקציב המועצה משמש להוצאות שוטפות, בעיקר הוצאות מינהל. יצוין כי חברי המועצה אינם מקבלים שכר והחזר הוצאות מהמועצה בגין ביצוע תפקידם.

תפקידי המועצה נמנו בסעיף 4(1)-(5) לחוק הניסויים, ובהם, בין היתר, התפקידים האלה: לקבוע, באישור השר, כללים למתן היתרים לביצוע ניסויים בבעלי חיים ואת דרכי ביצועם כדי להביא לצמצום הסבל הנגרם לבע"ח ולמניעת ניסויים מיותרים; לקבוע כללים בדבר ההכשרה בתחום מזעור הסבל לחיות מעבדה; ליזום תכניות הסברה בנושאים שבתחום פעילותה ותכניות השתלמות

17 תוצאות המעקב אחר תיקון הליקויים שצוינו בדוח משנת 2004 מוזכרות בדוח זה בפרקים השונים לפי הנושאים של הליקויים.

והדרכה לחוקרים בנושאים הנוגעים לניסויים בבע"ח; המועצה אף מוסמכת לגבות אגרות לבקשות ולהיתרים.

בשנת 2001 התקינה כאמור המועצה את כללי הניסויים בבעלי חיים שבהם נכללים, בין היתר, הכללים שקבעה המועצה הלאומית למחקר של ארצות הברית (להלן - כללי NRC¹⁸) בעניין אופן ביצוע ניסויים בבע"ח, וכן הוראות הנוגעות למתן היתרים לביצוע ניסויים במוסדות, הוראות להכשרת חוקרים והוראות לדרכי ביצוע ניסויים.

ועדות של המועצה

על פי סעיפים 13 ו-16 לחוק הניסויים, על המועצה להקים שתי ועדות: 1. ועדה למתן היתרים לביצוע ניסויים בבעלי חיים (להלן - ועדת היתרים ארצית¹⁹); 2. ועדת ביקורת²⁰.

יו"ר ועדת הביקורת של המועצה הוא נציג שר המשפטים, וחבריה הם מנהל השירותים הווטרינריים במשרד החקלאות או נציגו וחוקר מתחום הרפואה או מדעי החיים. כאשר נוכח הווטרינר של המועצה כי ניסוי נערך בחריגה מהיתר שניתן, הוא מוסר לוועדה את המלצתו והיא רשאית לבטל או להשעות את ההיתר שניתן למוסד או לניסויים, לשנותו ולהתנות את המשך הניסויים בכל תנאי שתמצא לנכון (סעיפים 16[ב] ו-16[ג] לחוק הניסויים). הוועדה רשאית להורות זמנית על הפסקת הניסויים גם בלי ששמעה את טענות המוסד (סעיף 16[ד] לחוק).

מהאסמכתאות עולה כי פרט לפנייה אחת בשנת 2005, שבעקבותיה התכנסה ועדת הביקורת, לא הייתה כל פנייה של הווטרינר לוועדה עד אוגוסט 2010. דבר זה, מעיד אף הוא על כך כי מנגנון זה של פיקוח שנקבע בחוק כמעט שאינו מתקיים הלכה למעשה (ראו בהמשך לעניין יעילות הפיקוח של המועצה).

נוסף על שתי הוועדות הנזכרות לעיל בחוק הניסויים, הקימה המועצה גם ועדת ערר קבועה. חברי ועדה זו הם היועץ המדעי והרופאה הווטרינרית של המועצה וכן יו"ר ועדת ההיתרים הארצית ונציג בית החולים הווטרינרי, והם דנים בהיקף משרת וטרינר במוסדות שבהם יש חילוקי דעות לגבי היקף המשרה שקבעה המועצה בעניין משרתו²¹. כמו כן הוקמו ועדות אד-הוק לטיפול בנושאים שונים.

מהפרוטוקולים של ישיבות המועצה עולה כי היא דנה בנושאים עקרוניים וגם דנה במשך זמן רב בנושאים ניהוליים שוטפים. עקב כך חלק מהנושאים העקרוניים אינם נדונים מפאת קוצר הזמן.

לדעת משרד מבקר המדינה על המועצה לבחון את האפשרות להקים ועדות משנה קבועות נוספות לנושאים שונים, על מנת שתוכל לטפל כראוי בכל הנושאים שבאחריותה. ועדות כאלה יוכלו להתכנס בין התכנסויות המועצה ולהכין נושאים להחלטת המועצה או לקבל החלטות סופיות על פי הסמכויות שתיתן להן המועצה. כך יוגדל היקף הנושאים הנדונים, ולמועצה ייוותר די זמן לעיסוק בנושאים עקרוניים.

18 National Research Council. **Guide for Care and Use of Laboratory Animals**.1996.
 19 החוק מתיר בסעיף 14 את קיומן של ועדות כאלה גם במוסדות השונים.
 20 יצוין כי ועדה זו אינה עוסקת בביקורת.
 21 ראו הרחבה בנושא זה בפרק "פעילות המועצה".

הרכב חברי המועצה ונוכחותם בדיונים

לפי סעיף 2(א) לחוק הניסויים הרכב החברים במועצה יהיה כדלהלן: "ששה נציגי האקדמיה למדעים, מהם שניים מתחום מדעי החיים או הרפואה וארבעה מתחום מדעי החברה, הרוח, המדעים המדויקים והמשפטים, אחד מכל תחום; מנהל בית ספר לרפואה וטרינרית; שני דיקאנים של בית ספר לרפואה או סגניהם; נציג המועצה המדעית של ההסתדרות הרפואית בישראל; נציג המועצה המדעית של ההסתדרות הרופאים הוטרינרים שהוא רופא וטרינר; נציג התאחדות התעשיינים; נציג שר הבריאות; נציג שר החינוך, התרבות והספורט; נציג שר המדע, האומנויות והטכנולוגיה; נציג שר המשפטים; נציג השר לענייני דתות; נציג השר לאיכות הסביבה; יושב ראש הוועדה לניסויים בבעלי חיים במערכת הבטחון; המנהל [מנהל השירותים הוטרינריים במשרד החקלאות] או מי שהוא הסמיך לכך; שלושה נציגים שהומלצו על ידי ארגון הגג של הארגונים למען בעלי חיים".

בדברי ההסבר להצעת החוק לא הובאו הסברים להרכב המועצה. בדיון של ועדת החינוך והתרבות של הכנסת מפרבואר 1992, שבו דנו, בין היתר, בהצעה לחוק בנושא זה צוין כי המועצה תכלול שישה נציגים מן האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, שניים מהם מתחום מדעי החיים או הרפואה וארבעה מתחום מדעי החברה, הרוח או המשפטים. הנימוק לבחירתם של הנציגים האחרונים היה: "לא לתת למעוניינים בניסויים שליטה על [פיקוח על ניסויים בכ"ח, שכן הנציגים שאינם ממדעי החיים והרפואה]... מייצגים את החירות האקדמית במובן היותר תיאורטי, בלי להיות קשורים" (ההדגשה אינה במקור).

1. סעיף 7 לחוק הניסויים קובע את דרכי ההתכנסות וסדרי העבודה של המועצה: "א) המועצה תתכנס שלוש פעמים בשנה לפחות, וכן לפי דרישת שליש מחברי המועצה. ... (ג) המועצה תקבע את סדרי עבודתה ככל שלא נקבעו בחוק זה".

בביקורת הנוכחית הועלה כי המועצה טרם קבעה תקנון הקובע את סדרי עבודתה. יצוין כי בשנים 2006-2009 התכנסה המועצה ארבע עד חמש פעמים בשנה (יותר מהנדרש בחוק).

משרד הבריאות והמועצה כתבו בתשובתם מדצמבר 2010²² למשרד מבקר המדינה (להלן - תשובת משרד הבריאות והמועצה), כי "קיימים הוראות ונהלים לא פורמאליים לעבודת המועצה... עם זאת לאור ההערה ניסד נהלים בהתאם".

2. סעיף 7(ב) לחוק הניסויים קובע כי "רוב חברי המועצה יהוו מניין חוקי לאישור כללים". הועלה כי המועצה לא קבעה מה צריך להיות המניין המזערי שעל פיו יתקבלו יתר החלטותיה וכן לא קבעה מהו היחס הראוי לדעתה, לצורך קבלת החלטות מסוימות, בין מספר הנציגים ה"מעוניינים בניסויים" (על פי ההגדרה שנוכרה לעיל בדיון של ועדת החינוך והתרבות של הכנסת מ-1992) לבין מספר נציגים מארגון "נח"²³ ומספר הנציגים הבלתי קשורים (האמורים להוות את רוב החברים).

כך לדוגמה הועלה כי בישיבות המועצה שהתקיימו בינואר ובמאי 2010 השתתפו 14 ו-11 חברים בהתאמה; ושמונה מחברי המועצה בכל ישיבה היו נציגים העוסקים בניסויים או "מעוניינים בניסויים".

22 משרד הבריאות והמועצה לניסויים כתבו תשובה משותפת לטיטת דוח של משרד מבקר המדינה.

23 ארגון הגג של הארגונים למען בעלי חיים.

לדעת משרד מבקר המדינה, יש חשיבות רבה להרכב המועצה, ועל כן יש להקפיד שבישיבות המועצה ובעת קבלת החלטותיה תהיה נוכחות של הנציגים מהתחומים השונים הנזכרים לעיל. כמו כן, על מנת לוודא כי החלטות המועצה יתקבלו בהרכב ראוי של חבריה, עליה לקבוע מניין מזערי לקבלת החלטות עקרוניות ואת הרכבו של מניין זה, כך שתהיה בו נציגות למגוון התחומים.

מנכ"ל משרד הבריאות כתב בתשובת משרד הבריאות והמועצה מדצמבר 2010, כי הוא קבע בעקבות הפנייה של משרד מבקר המדינה, שישירות המועצה והחלטותיה יתקבלו במניין מזערי של שמונה חברים לפחות, אשר ימנה: שני נציגים מהאקדמיה למדעים; נציג אחד מביה"ס לרפואה וטרינרית; נציג אחד מהמועצה המדעית של ההסתדרות הרפואית בישראל או של הרפואה הווטרינרית או של התאחדות התעשיינים; נציג אחד של משרד הבריאות; שני נציגים לפחות ממשרדי החינוך, המדע והטכנולוגיה, המשפטים, הדתות, הגנת הסביבה, החקלאות או נציג המועצה לניסויים בבע"ח של משרד הביטחון; ונציג אחד מארגון "נח". המנכ"ל הורה למועצה לקבל החלטה זו בישיבתה הקרובה.

3. מינואר 2008 עד מאי 2010 קיימה המועצה 11 ישיבות. מהפרוטוקולים של ישיבות אלה עולה כי ארבעה חברים נכחו בפחות ממחצית הישיבות: נציג האקדמיה למדעים מתחום המדעים המדויקים, נציג האקדמיה למדעים מתחום המשפטים, מנהל השירותים הווטרינריים במשרד החקלאות, ונציג מארגון "נח". בממוצע השתתפו כ-12 חברי מועצה בכל ישיבה מהישיבות הנזכרות²³. נציגי משרד המדע ומשרד הדתות עדיין לא מונו באותה תקופה ולפיכך לא נכחו בדיונים.

לדעת משרד מבקר המדינה, על המועצה לפעול להגברת נוכחות חברי המועצה בישיבות על מנת שהחלטות שמתקבלות בדיוניה ישקפו את דעת רוב החברים בה ולא את דעת המיעוט. מן הראוי גם לקבוע הסדרים להחלפת החברים שאינם משתתפים באופן רציף ברוב הישיבות.

בתשובת משרד הבריאות והמועצה מדצמבר 2010 הודיע מנכ"ל המשרד כי הוא קובע כי "נציג שלא יהיה נוכח בשלוש פגישות רצופות, יוחלף".

מינויים של חברי המועצה

כאמור, חוק הניסויים קובע כי על המועצה למנות 23 חברים שימונו על ידי השר; עוד נקבע כי "תקופת כהונתו של חבר המועצה היא ארבע שנים; חבר המועצה יכול לשוב ולהתמנות כחבר בה"; וכי אם נפסלה או נפסקה כהונתו של חבר המועצה ימנה שר הבריאות אחר במקומו מטעם אותו גוף שייצג החבר שכהונתו נפסלה או הופסקה. הועלה כי מאמצע 2009 ועד יולי 2010 כיהנו במועצה 20 חברים בלבד. באוגוסט 2010 אישר שר הבריאות את מינויים של נציג המשרד לענייני דתות ונציג משרד החינוך.

24 מספר החברים במועצה אמור להיות 23.

בבדיקה שעשה משרד מבקר המדינה עולה, כי בסוף דצמבר 2010 טרם אישר שר הבריאות את מינויו של נציג משרד המדע והטכנולוגיה; להלן הפרטים:

בסוף אוגוסט 2007 כתב יו"ר המועצה לשר המדע, התרבות והספורט דאז, ח"כ גאלב מג'אדלה, כי תוקפו של המינוי של נציג משרדו במועצה יפוג בדצמבר 2007. יו"ר המועצה ביקש מהשר להודיעו מהי ההמלצה של משרדו לנציג במועצה.

הועלה כי מאוגוסט 2007 ועד אוגוסט 2010 לא הפנתה המועצה את תשומת לב שר הבריאות כי יש לפנות לשר המדע כדי שיימנה נציג של משרדו למועצה.

לדעת משרד מבקר המדינה, אין זה תקין שהמועצה פעלה במשך תקופה ארוכה בהרכב חסר של חברים בניגוד לנדרש בחוק הניסויים. על שר הבריאות ועל שר המדע והטכנולוגיה לפעול ללא דיחוי למינוי נציג של משרד המדע למועצה.

ח"כ גאלב מג'אדלה כתב בדצמבר 2010 בתשובה לפניית מבקר המדינה בנדון כי "...לא זכור לי כלל שהובא לידיעתי בתקופת כהונתי כשר המדע התרבות והספורט, מינוי מסוג זה במועצה לניסויים בבע"ח". בתשובת שר המדע והטכנולוגיה, פרופ' דניאל הרשקוביץ, מדצמבר 2010 נמסר כי השר מינה לאחרונה נציג של משרדו למועצה והודיע על כך לסגן שר הבריאות, מר יעקב ליצמן.

משרד הבריאות והמועצה כתבו למשרד מבקר המדינה כי בסוף ינואר 2011 התקבל במשרד הבריאות כתב מינוי של נציג משרד המדע כחבר במועצה.

פעילות המועצה

פיקוח המועצה על המוסדות

בדוח מ-2004, צוין, בין היתר, כי "הביקורת על דרכי עבודתה של המועצה העלתה, כי חלק מההליכים הקשורים במתן היתרים למוסדות ולחוקרים לקיום ניסויים לקו בחסר, וגם הפעולות שננקטו לשם הבטחת הפיקוח על ביצוע הניסויים היו לקויות...". כן צוין כי המועצה לא הנחתה את המוסדות והגופים שלהם היא נותנת אישורים לבצע ניסויים בבע"ח כיצד לפקח על ביצוע הניסויים.

המועצה מפקחת על ביצוע ניסויים בבע"ח, בין היתר, בדרכים הללו: מתן היתרים למוסדות שונים (להלן - המוסדות) לבצע ניסויים בבע"ח; פיקוח על מוסדות שהותר להם להקים ועדה פנימית המוסמכת להתיר ניסויים בבע"ח; פיקוח על הנהלים הפנימיים של המוסדות בנושא; חיוב המוסדות לבצע פיקוח באמצעות רופא וטרינר; קבלת דיווחים על ניסויים בבע"ח מהמוסדות; פיקוח על הכשרת הווטרינרים והעובדים בבתי חיות; ביצוע בקרה ופיקוח מדגמיים על ידי וטרינרית המועצה; בחינת הבקשות שאישרו הוועדות הפנימיות על ידי היועץ המדעי של המועצה, פיקוח על הוועדות המאשרות את הניסויים הללו ופיקוח על הניסויים עצמם. להלן הפירוט:

1. מתן היתרים למוסדות לבצע ניסויים בבע"ח: על פי סעיף 12 לחוק הניסויים, המועצה מוסמכת להתיר למוסד לבצע ניסויים בבע"ח אם התקיימו שני תנאים: (א) המוסד הכין קובץ הנחיות כתובות בעניין החזקת בעלי החיים, סדרי עבודה ונוהלי בטיחות המחייבות את העובדים שלו, והנחיות אלה אושרו על ידי המועצה; (ב) מוסד מועסק רופא וטרינר שמפקח על בריאות בעלי החיים ורווחתם.

בשנים 2004-2009 אישרה המועצה ל-22 מוסדות, בנוסף למוסדות שכבר קיבלו אישורים, לקיים ניסויים בבע"ח²⁵; בסה"כ היו במועד זה 59 מוסדות בעלי היתרים לביצוע ניסויים בבע"ח. נכון לסוף שנת 2010 יש ל-54 מוסדות היתרים לביצוע ניסויים בבע"ח²⁶ - לחמישה מוסדות כבר אין היתרים.

2. מתן היתרים למוסדות להקים ועדות פנימיות: על פי סעיף 14(א) לחוק הניסויים משרד ממשלתי, מוסד להשכלה גבוהה, מוסד חינוכי וכל מוסד שאושר בידי המועצה רשאים להקים ועדה פנימית אשר אחד מחבריה רופא וטרינר, והיא תמלא באותו מוסד את תפקידי ועדת ההיתרים הארצית לביצוע ניסויים בבע"ח.

(א) בדוח מ-2004 צוין כי "המועצה אישרה [הקמת] ועדות פנימיות כמעט לכל מוסד, בלי שקבעה לשם כך קריטריונים כלשהם. היא לא הקימה מנגנון שיאפשר לה לוודא שהוועדות מתפקדות כנדרש"²⁷. עוד נאמר בדוח כי "על המועצה לשקול את השאלה העקרונית אם יש מקום לאשר לחברות תעשייתיות, הפועלות למטרות רווח, להקים ועדות פנימיות"²⁸.

בשנת 1998 פרסמה המועצה "חוברת נהלים לניסויים בבעלי חיים". הנהלים כללו, בין היתר, עקרונות לגבי ועדה פנימית לניסויים בבע"ח. בעקרונות אלה נקבע שהרכב הוועדה הפנימית יהיה שלושה מדענים, חברי סגל המוסד העוסקים בניסויים בבע"ח, וטרינר מוסמך וחבר סגל שאינו עוסק בניסויים בבע"ח.

הביקורת הנוכחית במוסדות שנבדקו מצביעה על כך שבתהליך האישור של בקשות לביצוע ניסויים בבע"ח לא שותפו במקרים רבים חברי תת-ועדות של הוועדות הפנימיות שאינם עוסקים בניסויים בבע"ח אשר יכולים לתת נקודת מבט שונה מאלה שעוסקים בניסויים כאלה.

לדעת משרד מבקר המדינה על המועצה לעקוב בקפדנות אחר קיום הנחיותיה בקשר להרכב הוועדות הפנימיות ותת-הוועדות של ועדות אלה במוסדות שאושרה להם ועדה פנימית, ולוודא שהן כוללות גם חברים שאינם מתחום מדעי החיים או הרפואה, אשר אינם עוסקים בניסויים בבע"ח ואין להם זיקה לנושא זה בתוקף תפקידם או עיסוקם.

(ב) כאמור בשנת 2004 הקימה המועצה ועדה לקביעת אמות מידה לפעולת ועדות פנימיות של חברות תעשייתיות.

25	12 (כ-54%) ממוסדות התעשייה, 9 (כ-41%) ממוסדות אוניברסיטאיים ומכוני מחקר, ורק אחד (כ-5%) מבתי החולים.
26	23 מוסדות אוניברסיטאיים ומכוני מחקר, 9 בתי חולים ו-22 חברות תעשייה.
27	ראו בדוח מ-2004, עמ' 188.
28	שם, עמ' 189.

הביקורת הנוכחית העלתה כי בשנים 2004-2009 לא אישרה המועצה אף ועדה פנימית נוספת במוסדות תעשייתיים, אלא רק אישרה לכמה מהם לבצע ניסויים בבע"ח. המועצה הרחיבה את הפיקוח שלה על פעולות הוועדות הפנימיות וועדת ההיתרים הארצית²⁹ בנוגע למתן אישורים לניסויים בחברות ובמוסדות תעשייתיים על ידי כך שהטילה על הוועדות הפנימיות של המועצה לבדוק את הבקשות שמוגשות לוועדת ההיתרים הארצית ולקבוע אילו בקשות ראויות להיות מועברות לטיפול של הוועדה ואילו בקשות יידחו או יוחזרו למגשיהן לתיקון.

3. פיקוח על נהלים פנימיים לביצוע ניסויים בבע"ח בוועדות מוסדיות: בחוברת הנהלים הנזכרת שפרסמה המועצה בשנת 1998 נכללו, בין היתר, הנחיות כלליות לטיפול בבע"ח, תנאים לתחזוקת בית החיות, כללי הכשרה של עובדים העוסקים בניסויים בבע"ח, שיטות המתה והנחיות באשר לגורלם של בע"ח שחדלו לשמש בע"ח לניסויים.

כאמור, כללי הניסויים בבע"ח שאושרו בשנת 2001 על ידי שר הבריאות דאז ויו"ר המועצה דאז, כוללים, בין היתר, הוראות הנוגעות למתן היתרים לביצוע ניסויים במוסדות, להכשרת חוקרים ולדרכי ביצוע ניסויים.

בדוח מ-2004 נכתב כי "רוב הקבצים שהכינו המוסדות שקיבלו היתר בשנים הראשונות להקמת המועצה מתבססים עדיין על חוברת הנהלים של המועצה, ואין הם מעודכנים בשינויים שהתרחשו בשנים האחרונות. לא נמצאה בהם התייחסות לכללים שהוציאה המועצה בשנת 2001, אף שלדברי המועצה, הכללים שפורסמו ברשומות הופצו למוסדות כבר באותה שנה. עוד נמצא, כי גם מוסדות שקיבלו היתר מהמועצה אחרי התקנת הכללים בשנת 2001 הכינו את קובצי ההנחיות שלהם על בסיס חוברת הנהלים משנת 1998"³⁰. משרד מבקר המדינה המליץ באותו הדוח כי על המועצה "להפיץ למוסדות מעת לעת נהלים חדשים ומעודכנים שיחליפו את הנהלים ממאי 1998"³¹.

בביקורת הנוכחית הועלה כי בשנת 2005 פרסמה המועצה חוברת הדרכה לוועדות המוסדיות לגבי אופן השימוש בבע"ח במחקר ודרכי החזקתם. החוברת מבוססת על המדריך לוועדות המוסדיות שיצא בארה"ב, והכתוב הותאם לחוק הישראלי. החוברת כוללת, בין היתר, היבטים שונים של הנושאים האלה: פעילות הוועדות המוסדיות, הכשרה והרשאה של החוקרים, הדרכת צוות העובדים, הטיפול בבע"ח, אפשרויות להפחתת כאב, נקודת הפסקת הניסוי ושיטות המתה. המועצה העבירה את החוברת למוסדות, אולם לא חייבה אותם לעדכן את נוהליהם בהתאם לחוברת זו. המועצה אף הורתה לכל ועדה מוסדית לפרסם הנחיות משלה בעת הקמתה.

משרד הבריאות והמועצה הודיעו בתשובתם מדצמבר 2010 כי "המועצה תעביר את [חוברת ההדרכה] לסבב הערות לפני הפיכת ההמלצות לנהלים מחייבים".

משרד מבקר המדינה בדק חוברת נהלים והנחיות לניסויים בבע"ח חיים שפרסמו 59 המוסדות³² בעלי ההיתר לקיים ועדות פנימיות, ושהועברו על ידם למועצה, ומצא כי ההנחיות שלהם עדיין מבוססות על חוברת הנהלים שהוציאה המועצה ב-1998, אף שישנם ביניהם כאלה שקיבלו את ההיתר לביצוע ניסויים לאחר שנת 2001.

29 ועדה זו מוסמכת כאמור על פי סעיף 13 לחוק הניסויים להתיר ניסויים בבע"ח לאותם מוסדות שאין להם ועדה פנימית משלהם.

30 ראו הדוח מ-2004, עמ' 185.

31 שם, עמ' 186.

32 כאמור, במועד סיום הביקורת, חלק ממוסדות אלה כבר אינם מבצעים ניסויים בבעלי חיים.

הועלה כי מהמוסדות האוניברסיטאיים שנבדקו רק אוניברסיטת בר-אילן והאוניברסיטה העברית עדכנו את חוברת הנהלים שלהן והסתמכו על הכללים משנת 2001; כל בתי החולים שהעבירו את הנהלים שלהם הסתמכו על הכללים משנת 1998; רק חברה תעשייתית אחת עדכנה את הכללים שלה; ורק מכוון מחקר אחד עדכן את הכללים והתבסס על הכללים מ-2001.

לדעת משרד מבקר המדינה, על המועצה לדרוש מכל המוסדות לעדכן בהקדם את נוהליהם בהסתמך על הכללים שהיא פרסמה בשנת 2001 וחוברת ההדרכה שהיא פרסמה בשנת 2005, ולמסורם לידיה. כך תהיה אחידות, עד כמה שניתן, בפעולתן של הוועדות המוסדיות.

4. פיקוח על העסקת רופא וטרינר במוסדות: כאמור לעיל, אחד התנאים שעל המוסדות למלא כדי לקבל היתר מהמועצה לקיים ניסויים בבע"ח, הוא העסקת רופא וטרינר שמפקח על בריאות בעלי החיים ורווחתם.

המועצה מוודאת העסקתו של רופא וטרינר במוסדות שקיבלו אישור לאחר שהצהירו על עמידתם בתנאים. בביקורת הועלו מקרים של מוסדות שאינם מעסיקים וטרינר כנדרש.

לדעת משרד מבקר המדינה על המועצה לוודא שהמוסדות המחזיקים בהיתר לביצוע ניסויים מעסיקים וטרינר בהיקף המשרה שנקבע לצורך עמידה בתנאים להיתר.

5. פיקוח על היקף משרת הוטרין: היקף משרתו של הוטרין בבתי חיות שבהם מתקיימים ניסויים בבע"ח, נדון בוועדה שהקימה המועצה לצורך העניין ואשר התכנסה בדצמבר 2007 ובמרס 2008. הוועדה החליטה לקבוע את היקף משרת הוטרין על פי מפתח של מספר הכלובים בבתי החיות, ובכל מקרה לא פחות מרבע משרה.

המועצה אימצה את מסקנות הוועדה ובנובמבר 2008 היא כתבה ליושבי ראש הוועדות המוסדיות כי "יש ליישם את ההמלצות בדבר היקף העסקת הוטרינרים במוסדות באופן מלא החל מתאריך ה-1.1.2009".

המועצה דרשה מהמוסדות למלא הצהרה לגבי היקף משרת הוטרין וציינה כי היקף ההעסקה המזערי הוא בשיעור של רבע משרה, וכי הוטרין חייב להימצא במוסד בשעות הפעילות של המוסד.

נמצאו מקרים בהם טיפול המועצה במוסדות שלא קיימו את החלטותיה בעניין היקף משרת הוטרין היה לקוי. לדעת משרד מבקר המדינה, נוכח חשיבות היקף המשרה של הוטרין לפיקוח על בריאותם של בע"ח ורווחתם ובהתאם לחוק, יש חשיבות שהמועצה תטפל בחריגות מהנחיותיה במהירות וביעילות.

קבלת דיווחים מהמוסדות

בשנים 2005-2007 נתנו הוועדות המוסדיות הפנימיות וועדת ההיתרים של המועצה 4,076 אישורים לביצוע ניסויים: בשנת 2005 ניתנו 1,418 אישורים לביצוע ניסויים בכ-600,000 בע"ח, בשנת 2006 - 1,357 אישורים לביצוע ניסויים בכ-460,000 בע"ח, ובשנת 2007 - 1,301 אישורים לביצוע ניסויים בכ-470,000 בע"ח. יצוין כי בכל אישור מצוין מספר בעלי החיים שניתן להשתמש בהם

בניסוי המסוים. כל ניסוי נמשך בדרך כלל שנים אחדות. המועצה מקבלת מהגופים השונים נתונים על מספר בעלי החיים שאושרו לשימוש בניסויים בשנה מסוימת במוסד המדווח ועל מספר בעלי החיים שבהם נעשה שימוש בניסויים באותה שנה. יצוין כי המספר המדווח של בעלי החיים שנעשה בהם שימוש בניסויים בשנה מסוימת יכול להיות מספרם של בעלי החיים שאושרו לשימוש בניסויים בשנה המדווחת או בשנים קודמות או שבכלל לא אושרו לשימוש. כך לדוגמה לא ניתן לדעת בכמה מתוך 1,418 האישורים שניתנו לניסויים בשנת 2005 נעשה שימוש בבע"ח בניסויים שהתקיימו בשנת 2005 ובשנים המאוחרות יותר.

1. הביקורת הנוכחית העלתה כי הנתונים שבידי המועצה אינם מאפשרים לה לוודא שמתבצעים ניסויים רק במספר בע"ח שהותר בהם השימוש. הדיווחים שדורשת המועצה מן המוסדות גם אינם מאפשרים לה לעשות השוואה סטטיסטית בין מספר ההיתרים לניסויים שניתנו בשנה מסוימת לבין מספר בעלי החיים ששימשו לניסויים באותה שנה³³. יצוין גם כי המועצה לא פרסמה את מספר האישורים שניתנו לאחר שנת 2007.

בתשובתם מדצמבר 2010 כתבו משרד הבריאות והמועצה כי "צורת הדיווח מקשה על אופן המעקב...ונפעל לשנותה".

על פי סעיף 14(ג) לחוק, על הוועדה הפנימית שבכל מוסד לדווח למועצה אחת לשישה חודשים על ניסויים שהתירה. בתחילת יולי 2008 החליטה המועצה על מתכונת דיווח שנתי חדשה ואחידה למוסדות, והודיעה להם על כך באמצע אותו החודש. לפי מתכונת זו על הדיווחים השנתיים של כל ועדה פנימית של כל מוסד לכלול: טבלה המרכזת את נתוני השימוש בבע"ח במוסד לאותה שנה, ובה רשימת סוגי בעלי החיים שבהם נעשה שימוש ואת מספר הפריטים ששימשו לכל ניסוי; טבלה המרכזת את האישורים לניסויים פעילים באותה שנה ובה סוג ומספר בעלי החיים ונושא המחקר; טבלה ובה ריכוז האישורים החדשים לאותה שנה, הדומה במבנה שלה לטבלה של האישורים הפעילים. המוסדות גם נדרשו למסור למועצה דיווחים חצי-שנתיים ובהם ידווחו על הניסויים שאושרו לאותה שנה.

בשיטת הדיווח החדשה הנהוגה כאמור משנת 2008 יש שיפור לעומת שיטת הדיווח שהייתה נהוגה קודם לכן. מבדיקת תיקי המועצה עולה כי המוסדות מקפידים לשלוח את הדיווחים בכל חצי שנה, וכך מתקיימת אחידות בדיווח שמאפשרת פיקוח טוב יותר של המועצה על המוסדות.

לדעת משרד מבקר המדינה, על המועצה לדרוש מהמוסדות להמציא לה, בנוסף לנדרש על פי סעיף 14(ג) לחוק הניסויים, פירוט לגבי כל ניסוי מאושר המתבצע בשנה נתונה, ובו נוסף על מספר בעלי החיים שאושרו לשימוש באותו ניסוי, גם מספר בעלי החיים שבהם השתמשו באותה שנה בניסוי זה. על המועצה להשוות נתונים אלה למספר הכולל של בעלי החיים שאושרו לניסוי באותו מוסד. כך תוכל המועצה לדעת על כל היתר לשימוש בבעל חיים מסוים שניתן באותה שנה, מתי עתיד להסתיים השימוש בבעל חיים זה, ואם השימוש בו נעשה בהתאם להיתר. ללא דיווח כזה מן המוסדות מצטמצמת יכולת הפיקוח של המועצה על המוסדות ועל הוועדות המוסדיות בעניין האישורים לניסויים בבע"ח.

בתשובת משרד הבריאות והמועצה מדצמבר 2010 נכתב כי " המועצה נמצאת בתהליך פיתוח, בשיתוף עם אגף המחשוב של משרד הבריאות, של מערכת דיווח מרכזית להגשת דוחות שנתיים שתשפר את יכולת המעקב".

33 לגבי מספר בע"ח והאישורים ראו במבוא.

2. משנת 2009 דורשת המועצה מהמוסדות לדווח לה אחת לשנה גם על הפעילות הווטרינרית הנעשית בהם. הדיווח כולל: (א) היקף הפעילות הווטרינרית במוסד; (ב) תיאור פיזי של בית החיות; (ג) מספר ביקורות התברואה ותדירותן במתקן ובכלובים לאותה שנה; (ד) מספר הביקורות על הפרמטרים הסביבתיים ותדירותן עבור כל חדר חיות (טמפרטורה, לחות, תאורה, רעש); (ה) פירוט ליקויים בתפקוד בית החיות והצעדים שננקטו לתיקון כל ליקוי. על הדיווח צריכים לחתום יו"ר הוועדה המוסדית, מנהל בית החיות והווטרינר המוסדי.

בשנת 2009 דיווחו על הפעילות הווטרינרית כנדרש 41 מתוך 59 המוסדות שהיה להם באותה שנה אישור לקיים ניסויים בבע"ח (כ-70%).

בינואר 2010 פנתה המועצה למוסדות שבהם מתקיימים ניסויים בבע"ח וביקשה כי יעבירו לה בכל שלושה חודשים, נוסף על הדיווח השנתי, דיווח על הפעילות הווטרינרית השוטפת במוסד על פי מתכונת הדיווח השנתית.

הביקורת הנוכחית העלתה כי עד אוגוסט 2010, רק 35 מתוך 54 המוסדות (כ-65%) שהיה להם באותו החודש אישור לקיים ניסויים בבע"ח, העבירו את הדיווחים האמורים.

בתשובתם מדצמבר 2010 כתבו משרד הבריאות והמועצה כי "החל מ-01.01.11, מוסדות אשר לא יעבירו דיווחים תקופתיים, כמתחייב, יאבדו את רישיונם".

מהממצאים שלעיל עולה כי הפיקוח והבקרה של המועצה על ביצוע ניסויים בבע"ח עדיין אינם יעילים ואפקטיביים דיים, שכן המועצה לא קבעה שיטה לניתוח הדיווחים על מספר בע"ח בהם בוצעו ניסויים בסמוך לקבלתם. על המועצה למצוא דרך לניתוח הנתונים ולהסקת מסקנות סמוך לקבלתם. כך תוכל המועצה לדעת אם נעשה שימוש בבע"ח בניסויים ללא אישור. על המועצה להקפיד על קבלת הדיווחים השוטפים מהמוסדות בנוגע לפעילות הווטרינרית, במועדים שקבעה.

ניסויים בבע"ח במשרד הביטחון

חוק הניסויים הוציא את משרד הביטחון³⁴ מתחום הפיקוח של המועצה; בסעיף 18 לחוק נקבע כי "שר הביטחון ימנה ועדה לניסויים בבעלי חיים במערכת הביטחון... שבראשה יעמוד רופא וטרינר"; בסעיף 19 לחוק נקבע כי בכל הנוגע לניסויים בבע"ח במשרד הביטחון, כל התפקידים והסמכויות שניתנו בחוק למועצה ולוועדה למתן היתרים ולוועדת הביקורת יוקנו לוועדה של משרד הביטחון; בסעיף 20 לחוק נקבע כי "הוועדה תונחה, ככל האפשר, על ידי הכללים שקבעה המועצה ואולם היא תהיה רשאית לסטות מהכללים האמורים ומתקנות שהותקנו מכוח חוק זה, אם השתכנעה, מנימוקים שיירשמו, כי הסטייה הכרחית מטעמים של בטחון המדינה"; ובסעיף 21 נקבע כי "(א) מבקר מערכת הביטחון ימנה רופא וטרינר כמפקח על הניסויים בבעלי חיים במערכת הביטחון.

34 בסעיף 1 לחוק הניסויים הוגדר המושג "מערכת הביטחון" - "משרד הביטחון ויחידות סמך שלו, צבא הגנה לישראל או מוסד אחר הפועל למטרות בטחוניות ואשר אושר לצורך חוק זה על ידי שר הביטחון".

(ב) הסמכויות לפי סעיף 15³⁵ בכל הנוגע לניסויים בבעלי חיים במערכת הביטחון מוקנות למפקח שמונה על פי סעיף קטן (א) או למי שהוא מינה לכך. כמו כן מתוקף תפקידו מכהן כאמור יו"ר הוועדה לניסויים בבע"ח במשרד הביטחון (להלן - ועדת הניסויים במשרד הביטחון) כחבר במועצה.

יצוין כי בדיונים של ועדת החינוך והתרבות של הכנסת מיולי 1994³⁶ על נוסח חוק הניסויים המוצע הועלתה טענה כי הסעיפים בחוק הניסויים העוסקים במשרד הביטחון מונעים למעשה אפשרות של פיקוח ממושי במערכת זו, שכן לפיהם הגוף המבצע (משרד הביטחון) אמור לחקור את עצמו ולפקח על עצמו. הוצע כי הפיקוח על ניסויים בבע"ח במערכת זו יתבצע בידי ועדת משנה של המועצה שתקבל סיווג ביטחוני. יו"ר הוועדה ציין כי "צירפנו את יו"ר... [ועדת הניסויים במשרד הביטחון] למועצה כדי שישאב השראה מהקו הכללי". ההצעה נדחתה.

1. בעקבות בקשות של ארגונים למען בע"ח בשנים 2005 ו-2009 לקבל מידע ממשרד הביטחון על פי חוק חופש המידע, התשנ"ח-1998, מסר משרד הביטחון למבקשים בנובמבר 2005 ובאפריל 2009 נתונים לגבי שימוש בבע"ח בניסויים בשנים 2004-2008. במענה על פניית משרד מבקר המדינה כתב היועץ המשפטי של משרד הביטחון באוגוסט 2010 כי לא חלו שינויים בנתונים שנמסרו לארגונים למען בע"ח לגבי השנים שעד 2008 ומסר את הנתונים לגבי שנת 2009.

להלן נתונים על מספרי בעלי החיים שנעשה בהם שימוש לניסויים במשרד הביטחון בשנים 2004-2009 בהשוואה למספרי בעלי החיים בהם נעשה שימוש לניסויים בכל המוסדות בארץ; העמודות המציינות "אחוז" מתייחסות לאחוז בעלי החיים שבהם נעשה שימוש במשרד הביטחון מתוך כלל בעלי החיים שנעשה בהם שימוש לניסויים בארץ, והפירוט נעשה בחלוקה לפי שנים ולפי סוג בעלי החיים כפי שהם מפורטים בטבלה שבמבוא:

מין בע"ח	2004		2005		2006		2007		2008		2009	
	מס' בע"ח	אחוז	מס' בע"ח	אחוז	מס' בע"ח	אחוז	מס' בע"ח	אחוז	מס' בע"ח	אחוז	מס' בע"ח	אחוז
עכבר	14,347	7	25,049	12	32,252	14	27,780	12	24,223	10	23,302	11
חולדה	2,740	3	3,146	4	2,744	4	2,067	2	2,519	4	2,648	4
מכרסמים אחרים	2,168	42	2,041	40	1,846	52	989	38	885	30	775	27
ארנבות	553	18	683	26	793	28	803	23	859	28	740	31
כלבים	10	5	21	20	10	20	8	12	3	5	-	0
חיות משק	267	15	185	13	372	7	211	3	179	7	295	10
קופים	35	81	31	55	41	55	22	32	13	24	14	29
סה"כ	20,120	6	31,156	9	38,058	11	31,880	9	28,681	8	27,774	8

35 בסעיף 15 לחוק נקבע כי "הוטרנר המפקח או עובד ציבור שהוא מינה לכך, לאחר שהודיע על כך למועצה, רשאי להיכנס בכל עת לכל מוסד ולכל בית גידול ובלבד שינקוט את הצעדים הדרושים למניעת פגיעה בניסוי, ולעייין בכל מסמך, על מנת לבדוק אם מתקיימות הוראות חוק זה".

36 ראו פרוטוקול ישיבת ועדת החינוך והתרבות של הכנסת מס' 211 מ-13.7.94, עמ' 32.

מזן הנתונים שלעיל עולה כי חלקו של משרד הביטחון בשימוש בסוגים מסוימים של בע"ח לצורך ניסויים היה משמעותי ביחס למספר בעלי החיים שבהם נעשה שימוש כזה, בייחוד בקופים, ב"מכרסמים אחרים" ובארנבות.

2. אין במועצה מידע על מתכונת פעילותה של ועדת הניסויים במשרד הביטחון ועל היקף השימוש שנעשה בבע"ח במסגרת הניסויים שמערכת זו מבצעת. המועצה אינה כוללת בנתונים הכלליים שהיא מפרסמת בכל שנה על בע"ח שהשתמשו בהם לניסויים, את הנתונים על בע"ח שמשרד הביטחון השתמשה בהם לניסויים.

לדעת משרד מבקר המדינה, נוכח השימוש המשמעותי שנעשה כאמור בבע"ח למטרות ניסויים במשרד הביטחון, ונוכח העובדה שנתונים מסוימים בעניין זה נמסרו כאמור על ידי משרד הביטחון לארגונים למען בע"ח כמענה לבקשתם לפי חוק חופש המידע, ולמשרד מבקר המדינה, מן הראוי שהמועצה תבחן את האפשרות לבקש מוועדת הניסויים במשרד הביטחון לדווח לה מדי שנה על היקף השימוש שנעשה במשרד הביטחון בבע"ח במסגרת הניסויים שהוא מבצע, בין היתר על מנת שתוכל לכלול נתונים אלה בין הנתונים שהיא מפרסמת על היקף השימוש שנעשה בבע"ח לצורך ניסויים. בהקשר זה ראוי לבחון גם העברת דיווח שנתי למועצה ממשרד הביטחון על מתכונת פעילותה של ועדת הניסויים במשרד הביטחון.

בדצמבר 2010 כתבו משרד הבריאות והמועצה כי "...הצעת [משרד מבקר המדינה] היא הרחבה של החוק אך תבחן על ידינו באופן חיובי יחד עם מערכת הביטחון". בינואר 2011 כתב משרד הביטחון למשרד מבקר המדינה כי "[הממונה על הביטחון במשרד הביטחון] מאשר ביטחונות העברת מידע [בלתי מסווג] לגורמים חיצוניים ולרבות מידע ונתונים כלליים".

3. באפריל וביוני 2008 כתב המשנה ליועץ המשפטי למשרד הביטחון³⁷ אל המועצה וביקש להעביר למועצה את הפיקוח על ניסויים במשרד הביטחון, שאינם בעלי סיווג ביטחוני. הדברים התייחסו לניסויים המתבצעים במתקן שאליו רשאי להיכנס כל מי שעובר בדיקה ביטחונית מסוימת. בעקבות פניה זו, פנתה המועצה באוגוסט 2008 ליחידת הייעוץ המשפטי של משרד הבריאות (להלן - הלשכה המשפטית) וביקשה את הנחייתה לאפשרות למלא בקשה זו. לאחר חמישה ימים השיבה הלשכה המשפטית: "שְׁתִּיקוּנו את החוק [הניסויים] ואז נשמע מה עמדת השרים וכיוצ"ב. לא נתחיל לפקח ללא שינוי חקיקה". בהסתמך על דברים אלה החליטה המועצה שלא להיענות לבקשת המשנה ליועץ המשפטי למשרד הביטחון ולא הפעילה את הפיקוח שלה על ניסויים אלה.

משרד מבקר המדינה מעיר כי הטעם לכך שנקבעה ועדה מיוחדת למשרד הביטחון הוא הסודיות של נושאי הניסויים. במקרה המתואר לעיל העריך משרד הביטחון שגורם הסודיות אינו מהותי והוא עצמו ביקש את פיקוח המועצה.

לדעת משרד מבקר המדינה, כי נוכח נכונותו של משרד הביטחון לכך שהפיקוח על ניסויים שאינם מסווגים במשרד הביטחון יהיה בתחום פיקוחה הישיר של המועצה, על משרד הבריאות והמועצה לבחון דרכים ליישום הדבר, ולצורך כך לבחון אם הדבר מצריך שינוי בחקיקה.

בתשובתם מדצמבר 2010 כתבו משרד הבריאות והמועצה כי "לאור האמור נבחן יחד עם מערכת הביטחון שותפות רק במידה וזה יועיל לבקרה ולפיקוח".

37 המשנה ליועץ המשפטי למשרד הביטחון הוא גם חבר בוועדת הניסויים במשרד הביטחון.

הכשרת הוטרנירים והעובדים בבתי החיות

סעיף 4 לחוק הניסויים קובע כי על המועצה לקבוע כללים בדבר ההכשרה בתחום מזעור הסבל לחיות מעבדה (להלן - הכללים), וכי עליה ליזום תכניות הסברה ותכניות הדרכה והשתלמות לחוקרים בנושאים הנוגעים לניסויים בבע"ח. לפי הכללים, על ההכשרה להיעשות במסגרת המוסד בקורס שאושר על ידי המועצה. עוד נקבע בחוק הניסויים (סעיף 11) כי "ניסויים בבעלי חיים ייערכו רק על ידי חוקר מוסמך", המוגדר בחוק כ"עובד מוסד שמנהל המוסד הסמיכו לערוך ניסויים בבעלי חיים ועבר הכשרה בתחום מזעור הסבל לחיות מעבדה כפי שקבעה המועצה בכללים".

בביקורת הקודמת הועלה כי "המועצה לא הקפידה על כך שהמוסדות יביאו לאישורה את תוכן הקורסים שהם מקיימים... היא לא פנתה מיוזמתה בצורה מסודרת בבקשה שכל אחד מהמוסדות יעביר לה, כמתחייב מהכללים, דיווח על הקורסים, ולמעשה אין לה מידע אילו מוסדות מקיימים קורסים ואילו לא"³⁸.

בספטמבר 2006 החליטה המועצה על מתכונת של מבנה אחיד של תהליך ההכשרה לעבודה עם בע"ח לצורכי ניסויים, ולפיו ההכשרה תורכב מכמה רבדים: ידע תאורטי בסיסי, הכשרה מעשית לעבודה עם מכרסמים וארנבות והתמחות בבעל חיים אחר. תנאי הכרחי לעבודה עם בע"ח הוא הכשרה בשני הרבדים הראשונים.

מבדיקה בתיקי המועצה עולה כי בשנים 2004 עד 2010 אישרה המועצה לשישה מוסדות אוניברסיטאיים, לחמישה מכוני מחקר, לחברת תעשייה אחת ולבית חולים אחד לקיים קורסים להסמכת עובדים לעבודה עם בע"ח.

1. הביקורת העלתה כי לאחר שחוקרים וסטודנטים עוברים קורס אחד לעבודה עם בע"ח, אין הם נדרשים לקיים קורסי רענון בנושא. כך יכולות לעבור גם שנים רבות מאז שחוקר עבר פעם אחת את הקורס הנדרש.

לדעת משרד מבקר המדינה, כיוון שהידע המדעי הולך ומתפתח בחלוף השנים ואף משתנה ומתעדכן וכך גם ההוראות המחייבות בנושא, יש חשיבות לכך שבתחום העבודה עם בע"ח יתקיימו מפעם לפעם קורסי רענון. על המועצה לקבוע מתכונת של קורסים כאלה ולהנחות את הגופים השונים העוסקים בניסויים בבע"ח לקיים השתלמויות בתחום זה. מן הראוי לקבוע כי כל מי שעוסק בעבודה עם בע"ח יהיה חייב להשתתף בקורסי רענון בתדירות שתקבע המועצה, כתנאי לאישור זכאותו לבצע ניסויים בבע"ח.

משרד הבריאות והמועצה כתבו בדצמבר 2010 בתשובתם כי "המועצה תשקול בחיוב קיום קורסי רענון לעוסקים במחקר בבע"ח בתדירות של מספר שנים".

2. הביקורת העלתה כי חלק מהוועדות המוסדיות מאשרות טופסי בקשה להיתרים לניסויים בלא שמבקש ההיתר ציין בטופס הבקשה האלקטרוני, כנדרש, את פרטי קורס ההסמכה שעבר.

לדעת משרד מבקר המדינה, על המועצה להקפיד לאכוף את קיום הנחיותיה בנושא.

3. לעתים חוקרים שקיבלו הכשרה במוסד מסוים עוברים לעבוד במוסדות אחרים. התופעה נפוצה בעיקר בקרב סטודנטים העוברים קורסי הכשרה במוסד שבו השתמשו בבע"ח לניסויים במהלך לימודיהם. אמנם מוסד יכול לשמור את רשימות החוקרים והתלמידים שעברו הכשרה במסגרתו, אך אין בידיו נתונים לגבי הכשרתם של חוקרים ותלמידים שקיבלו את ההכשרה במוסדות אחרים.

בביקורת הנוכחית נמצאו מקרים שלא היו ברשותם של סטודנטים או חוקרים שעברו לכאורה קורסי הכשרה תעודות המעידות על כך. עקב כך המוסד מתקשה לוודא אם החוקר או הסטודנט, בעיקר אם הם הגיעו ממוסדות אחרים, הם בעלי ההכשרה הנדרשת ורשאים לבצע ניסויים בבע"ח.

בתשובת משרד הבריאות והמועצה מדצמבר 2010 צוין כי בשנת 2006 החליטה המועצה כי קורס הכשרה שנעשה במוסד כלשהו תקף בכל המוסדות בארץ.

לדעת משרד מבקר המדינה, על המועצה לנהל קובץ ממוחשב ובו מאגר הפרטים של כל מסיימי קורסי ההכשרה למיניהם. בכך יתאפשר לה, בין היתר, לקיים מעקב אחר המשתתפים בניסויים ולאמת את הנתונים שמצוינים בטופסי הבקשות לניסויים עם הפרטים שבמאגר זה, וכך היא תוכל לוודא שרק המורשים לקיים ניסויים בבע"ח עוסקים בכך. כמו כן יוכלו המוסדות השונים להיעזר בקובץ זה בעת מעבר של חוקרים ממוסד למוסד.

היקף המשרה, הפיקוח והדיווח של הווטרינרית של המועצה

1. על פי סעיף 5(ב) לחוק הניסויים, "השר ימנה, לאחר התייעצות עם המועצה, רופא וטרינר שיהיה האחראי על הפיקוח [על רווחת בע"ח שנעשים בהם ניסויים] במוסדות". הווטרינרית הנוכחית של המועצה (להלן - הווטרינרית) מכהנת בתפקידה משנת 1996.

כאמור, יו"ר הוועדה לענייני ביקורת המדינה ביקש בשנת 2009 ממבקר המדינה, השופט (בדימוס) מיכה לינדנשטראוס, לבדוק ולתת את הדעת במסגרת הדוח, להעסקת וטרינרים נוספים במועצה כתגבור לווטרינרית היחידה המועסקת על ידה כיום.

הביקורת הנוכחית העלתה כי לאחר פניות של יו"ר המועצה והמדען הראשי של משרד הבריאות למנכ"ל המשרד, הוגדל היקף משרתה של הווטרינרית מחצי משרה למשרה מלאה, וזאת כדי לשפר את איכות הפיקוח שלה. משרד הבריאות והמועצה הודיעו בתשובתם כי מינואר 2011 תועסק במועצה וטרינרית נוספת במשרה חלקית.

2. בדוח מ-2004³⁹ צוין כי המועצה לא הגדירה במפורט את תפקידי הווטרינרית. בביקורת הנוכחית הועלה כי עד היום המועצה טרם עשתה זאת. לדעת משרד מבקר המדינה, על המועצה להגדיר במפורט את תפקידיה של הווטרינרית, לאשר את תכנית העבודה שתגיש ולהנחותה לדווח באופן שוטף על ביקוריה ועל ביקורי הפתע שהיא מקיימת בבתי החיות, וכן לקיים רישום בכתב של הביקורים ושל ממצאיה; בדרך זו עבודת הווטרינרית תהיה יעילה יותר, ותשופר יכולת הפיקוח של המועצה על פעילות המוסדות ובתי החיות שלהם.

משרד הבריאות והמועצה מסרו למשרד מבקר המדינה בתשובתם מדצמבר 2010 כי "קיימת הגדרת תפקיד מ-2004, יתכן ויש לעדכנה ויש לכתוב אות[ה] באופן מפורש ומפורט". עוד ציינו משרד

39 ראו בדוח מ-2004, עמ' 196.

הבריאות והמועצה בתשובתם את תפקידיה הרבים של הוטרנירית ומסרו כי התיאור המפורט והרשמי של תפקידיה "יגיע לאישור המועצה בקרוב". משרד הבריאות והמועצה צירפו לתשובתם מינואר 2011 מסמך ובו תיאור של תפקידי הוטרנירית כפי שהוא מובא בנוסח של מכרז למשרת טרינר המועצה שפרסמה נציבות שירות המדינה בשנת 2002.

משרד מבקר המדינה מעיר כי תיאור של תפקידי בנוסח של מכרז אינו משמש תחליף להגדרה מפורטת של הסמכויות והאחריות המוטלים בפועל על ממלא התפקיד, וראוי להגדירו, כפי שכתבו משרד הבריאות והמועצה, "באופן מפורש ומפורט".

3. על פי סעיף 15 לחוק, "הוטרניר המפקח או עובד ציבור שהוא מינה לכך, לאחר שהודיע על כך למועצה, רשאי להיכנס בכל עת לכל מוסד ולכל בית גידול ובלבד שינקוט את הצעדים הדרושים למניעת פגיעה בניסוי, ולעיין בכל מסמך, על מנת לברוק אם מתקיימות הוראות חוק זה".

בדוח מ-2004 נמצאו ליקויים הנוגעים לפיקוחה של המועצה באמצעות הוטרנירית וקבלת דיווחים על פעולותיה... בדוח נכתב, לדוגמה, "מפאת קוצר הזמן ואריכות הדיון [בישיבות המועצה] בנושאים אחרים לא ניתנה [הוטרנירית] האפשרות להעלות את תוצאות [בדיקותיה] בצורה מפורטת ובהירה... בסוף אפריל 2004 מסרה המועצה למשרד מבקר המדינה, כי בעקבות הביקורת היא החליטה לקיים את הדיונים בעניין דוחות [הוטרנירית] בתחילת ישיבותיה"⁴⁰.

בעקבות הביקורת הקודמת גם החלה הוטרנירית לדווח על ביקוריה בתחילת דיוני המועצה. בתיקי המועצה מתועדים דיווחים של הוטרנירית על ביקוריה בבתי חיות שונים בשנים 2004-2006. בשנת 2004 היא דיווחה על 80 ביקורים, בשנת 2005 על 72 ביקורים ובשנת 2006 על 62 ביקורים. בתשובה של משרד הבריאות והמועצה מינואר 2011 נמסר כי בשנת 2009 ביצעה הוטרנירית 184 ביקורים ובשנת 2010 - 180 ביקורים.

הביקורת הנוכחית העלתה כי אף שיש בידי הוטרנירית ריכוז של מועדי הביקורים שקיימה בבתי חיות ובכללם ביקורי הפתע, ממצאי ביקורים אלה אינם מתועדים כראוי; הוטרנירית אינה רושמת את הממצאים שהעלתה בביקוריה בבתי החיות השונים, ולא ברור כיצד היא מקיימת מעקב אחריהם. עוד הועלה כי הוטרנירית אינה מכינה תכנית עבודה תקופתית שתסייע לה בקיום ביקורים במוסדות באופן מסודר.

הוטרנירית מסרה למשרד מבקר המדינה במאי 2010 כי דיווחיה במליאת המועצה נעשים רק לגבי מקומות בעייתיים שבהם ביקרה, וכי היא מדווחת למועצה על שינויים שנעשו בבתי חיות ולא על ביקוריה השוטפים. עוד מסרה הוטרנירית כי היא אכן אינה מקיימת רישום של ביקוריה, וכי הדיווחים שלה נמסרים באופן שוטף בעל פה בדיונים פנימיים במועצה.

משרד מבקר המדינה מעיר כי על הוטרנירית לתעד באופן שיטתי את ממצאי ביקוריה בבתי החיות השונים.

בינואר 2011 כתבו משרד הבריאות והמועצה למשרד מבקר המדינה, בין היתר, כי "הרופאה הוטרנירית... מדווחת באופן רציף לצוות הניהול של המועצה ולמועצה בישיבותיה. במידה ויש

דברים חריגים ומיידיים [היא] מדווחת טלפונית ליו"ר המועצה. כל הרישומים על הדיווח למועצה נמצאים בפרוטוקולים של המועצה".

4. במסגרת פעולות הפיקוח של הוטרנירית היא הורתה על סגירת בתי חיות או התרתה על סגירה עתידית, אך לא תמיד נעשה המשך מעקב ופיקוח.

כך, לדוגמה, בספטמבר 2004 ביקרה הוטרנירית בבית החיות של מוסד אקדמי מסוים בליווי מנהלת בית החיות ומצאה ליקויים בתחזוקת אגף החיות הגדולות. הוטרנירית דיווחה על כך ליו"ר המועצה, והוא פנה לנשיא המוסד וביקש ממנו להכין תכנית לשיפוץ האגף ולוח זמנים לעבודת השיפוץ ולהעבירה אליו.

הועלה כי מאותו מועד ועד אפריל 2009, במשך יותר מארבע שנים, היו חילופי התכתבויות בין המועצה למוסד, ובהן הצביע המשנה לנשיא המוסד על בעיות טכניות בשיפוץ המבנים שבעטיין לא נפתרה הבעיה. מההתכתבויות עולה כי למרות הזמן הרב שחלף מפנייתו של יו"ר המועצה, בעיית בית החיות במוסד טרם נפתרה.

בתשובת משרד הבריאות והמועצה מדצמבר 2010 צוין כי "במידה [והמוסד] לא יעמוד בתכניות שיפוץ בית החיות שעליהן דיווח למועצה] יופסק האישור לאלתר".

לדעת משרד מבקר המדינה, ללא קשר לבעיות הטכניות הקיימות במוסד, הימשכות הטיפול של המועצה בנושא במשך יותר מארבע שנים אינה ראויה. עד מרס 2009 לא נמצא כי המועצה ביררה ובדקה מה מצבו של בית החיות במוסד. על המועצה לפעול בהקדם לתיקון הנדרש במוסד כפי שעולה מבדיקתה.

5. הוטרנירית עוסקת גם בבדיקת תלונות שמגיעות למועצה. הועלה כי היא לא טיפלה כראוי בתלונות אלה.

לדעת משרד מבקר המדינה, על הוטרנירית של המועצה לדווח לוועדת הביקורת של המועצה על תוצאות בירוריה בעניין תלונות המתקבלות במועצה בצירוף מסמכים מבססים. ועדת הביקורת צריכה לדרוש לקבל דיווח בכתב על תוצאות הבירור.

תפקידי היועץ המדעי של המועצה

1. מעמדו המינהלי של היועץ המדעי ותפקידיו: לצורך הפיקוח שמקימת המועצה על פי חוק הניסויים היא מעסיקה מומחה שהיא מגדירה "יועץ מדעי" (להלן - היועץ המדעי) שמבצע, בין היתר, בדיקה של ההיתרים שניתנו על ידי הוועדות הפנימיות של המוסדות, מתן חוות דעת על ערעורי מוסדות לגבי היקף משרת הוטרניר שנקבעה להם, ביקור במוסדות השונים ופיקוח מדעי על ביצוע הניסויים בבע"ח.

הביקורת העלתה כי אף שהיועץ המדעי של המועצה פועל בשמה ומייצג אותה מול מוסדות המבצעים ניסויים בבע"ח, ואף שהמועצה רואה חשיבות רבה בתפקיד זה, היא לא הגדירה את סמכויותיו.

בתשובת משרד הבריאות והמועצה מדצמבר 2010 כתב מנכ"ל משרד הבריאות כי הוא "בוחר את הגדרת סמכויותיו של היועץ המדעי, לא רק על ידי שינוי הגדרת התפקיד שלו (הקיימת) אלא על ידי

מתן התנאים המינימאליים לפעולתו החשובה". משרד הבריאות והמועצה צירפו לתשובתם מינואר 2011 מסמך ובו תיאור של תפקיד היועץ המדעי כפי שהוא מופיע בנוסח של מכרז למשרה זו שפרסמה נציבות שירות המדינה בשנת 2009.

משרד מבקר המדינה מעיר כי תיאור של תפקיד בנוסח של מכרז אינו תחליף להגדרה מפורטת של הסמכויות והאחריות המוטלים בפועל על ממלא התפקיד, וראוי להגדירו, כפי שכתבו משרד הבריאות והמועצה, "באופן מפורש ומפורט".

בשנים 2006 עד 2010 פנו יו"ר המועצה והמדען הראשי של משרד הבריאות שלוש פעמים למנכ"ל משרד הבריאות ולמנהל תחום מינהל ומשאבי אנוש במשרד בעניין משרת היועץ המדעי וביקשו להגדיל את היקף משרתו ואת שכרו. הם הסבירו כי היועץ המדעי הוא זרוע פיקוח חשובה על ניסויים בבע"ח, וכי ממלא תפקיד זה צריך להיות מדען בכיר, בעל השכלה וידע רב במחקר, כיוון שעליו לעמוד לרשות המועצה ולייעץ לה בכל עניין מדעי בעת פעולותיה לפיקוח ולבקרה על תקינותם של היתרי ניסויים המוענקים לחוקרים ועל התקינות של פעילות הוועדות הפנימיות של המוסדות. זאת ועוד, היועץ המדעי מבצע משימות נוספות רבות, ובהן בירורים וקיום קשר עם המוסדות המפוקחים, הכנת חומרים לתהליכי חקיקה, בדיקת אירועים, קיום ועדות מקצועיות מטעם המועצה, הסדרת פעילות המועצה בתחומים שונים העולים על הפרק, השתתפות בצוות ניהול המועצה, כתיבת חוות דעת למשטרת ישראל, לכנסת ולבתי המשפט ועוד מגוון רב של פעילויות.

לדעת משרד מבקר המדינה, כיוון שהמועצה רואה כאמור חשיבות רבה בפעולות שמבצע היועץ המדעי, עליה לעגן בהקדם את מעמדו המינהלי בכללים שתקבע, ואף מוצע כי תשקול ליזום תיקון לחוק הניסויים שיגדיר את תפקיד היועץ המדעי בדומה להגדרה של תפקיד הווטרינרית.

2. הוועדות הפנימיות של המוסדות המבצעים ניסויים בבע"ח שולחות את אישורי הניסוי שלהם למועצה לבדיקה, והיועץ המדעי בודק את האישורים.

בביקורת הנוכחית הועלה כי היועץ המדעי בודק את אישורי הניסויים הנזכרים באיחור של כשנה עד שנה וחצי מהתאריך שבו נתנו הוועדות הפנימיות את אישורן. במקרים רבים פונה היועץ המדעי אל המוסד בו נתנו האישורים בבקשה להבהרות בנוגע אליהם. במכתביו הוא דורש לקבל תשובה בתוך חודש מיום הפנייה להבהרות. לעתים עולות שאלות נוספות, וכך נגרם עיכוב ממושך אף יותר.

יצוין כי בדיקת האישור בידי היועץ המדעי מתקיימת לאחר שהחוקרים במוסדות כבר קיבלו כאמור אישור מהוועדה המוסדית שלהם, ולעתים אף לאחר תחילת הניסויים. בחלק מהמקרים היועץ המדעי דורש לתקן את האישור לניסוי. הועלו דוגמאות בהן הדרישה לתיקון האישור הייתה כאשר הניסוי היה בעיצומו כבר או לאחר שהניסוי הסתיים.

בעיה נוספת שעולה משיטת פיקוח זו היא שתביעה של היועץ המדעי להעלאת דרגת החומרה⁴¹ של ניסוי הופכת לבלתי רלוונטית כאשר הניסוי כבר נמצא בעיצומו או הסתיים. המשמעות במקרה כזה היא כי לבעלי החיים שבניסוי נגרם סבל בדרגה שלא אושרה בידי המועצה, אולם כבר לא ניתן למנוע זאת.

לדעת משרד מבקר המדינה, יש ספק בדבר האפקטיביות והיעילות של פיקוח מעין זה של המועצה על פעילות הוועדות הפנימיות של המוסדות, ולכן על המועצה לפעול לקיצור משמעותי בלוח הזמנים לקיום בדיקותיו של היועץ המדעי. כמו כן על המועצה להנחות את המוסדות להעביר אליה את הבקשות לקיים ניסויים קרוב ככל האפשר למועד שבו ניתן על ידי הוועדות הפנימיות של המוסדות אישור לניסויים אלה כדי שהפיקוח שלה ייעשה גם הוא קרוב למועד האישור שהתקבל. על המועצה גם לקבל מהיועץ המדעי דיווחים כוללים תקופתיים לגבי כל ועדת היתרים מוסדית, שמהם ניתן להסיק על איכות הבקרה של כל ועדה וועדה.

בתשובת משרד הבריאות והמועצה נכתב כי הם ישקלו לקיים בדיקה מחדש של שיטת הפיקוח של היועץ המדעי לאחר שמנכ"ל המשרד יבחן את שיטת הפיקוח הקיימת.

המערכת הממוחשבת של אישורים לניסויים

בדוח מ-2004 הועלו ליקויים לגבי הדיווחים של המוסדות על הניסויים בבע"ח ולגבי הגשת בקשות לאישורים לביצוע ניסויים. המועצה הודיעה למשרד מבקר המדינה, בתגובתה על ממצאי הביקורת לדוח הנזכר, כי בכוונתה להתקין מערכת ממוחשבת שבאמצעותה יוכלו המוסדות להעביר לה תוך זמן קצר דיווחים אחידים.

1. בחינת ההיתרים לניסויים באמצעות המערכת: בביקורת הנוכחית נמצא כי משרד הבריאות הקים מערכת ממוחשבת אשר כאמצעי הקלט שבה משמש טופס אלקטרוני אחיד, ובו על החוקר להזין פרטים שונים על אודות המחקר שלגביו הוא מעוניין באישור לפני הגשתו לוועדת ההיתרים הארצית או לוועדה הפנימית המוסדית.

הועלה כי המערכת הממוחשבת, האמורה לתת כלים למשתמשים בה ובהם היועץ המדעי של המועצה, אינה נוחה לתפעול. כאשר היועץ המדעי צריך לרכז נתונים שונים מהטפסים האלקטרוניים, להצליבם ולעבדם, הוא יכול להפיק את הדוחות הדרושים לו בעצמו רק באופן חלקי, ואם הוא מעוניין בדוחות מלאים עליו לבקש הפקה מיוחדת של דוחות ממנתח המערכות של משרד הבריאות. עוד הועלה כי פעולת המערכת הנוכחית אינה מאפשרת קבלת התרעות אוטומטיות על ניסויים בלתי תקינים בבע"ח. נוסף על כך גם החוקרים נתקלים בקשיים טכניים שונים בעת מילוי הטפסים במערכת.

ביוני 2010 מסר היועץ המדעי למשרד מבקר המדינה כי בימים אלו עובדים במשרד הבריאות על תיקון הטופס האלקטרוני והמערכת הממוחשבת כדי שהטופס יהיה פשוט יותר ונוח לתפעול, כך שהוא יוכל לשלוף מידע לפי צרכיו.

בתשובת משרד הבריאות והמועצה מדצמבר 2010 כתב מנכ"ל המשרד כי הטופס האלקטרוני אינו נוח לתפעול וכי הוא יפעל לשיפור צורכי המחשוב של המועצה.

41 דרגה המתייחסת לסבל של בעל החיים בניסויים. מוגדרות חמש דרגות חומרה - דרגה 1 היא הנמוכה ביותר, ודרגה 5 היא החמורה ביותר.

לדעת משרד מבקר המדינה, על משרד הבריאות והמועצה להשלים בהקדם את הטיפול הנדרש כדי שהמערכת הממוחשבת תאפשר למשתמשיה נגישות קלה, דבר שיסייע בקיום פיקוח יעיל ועדכני יותר על המחקרים המתקיימים במוסדות השונים.

2. מידע על ניסויים דומים בבני אדם ובבע"ח: חוק הניסויים נועד, בין היתר, למנוע ניסויים מיותרים בבע"ח, והמועצה והוועדות הפנימיות המוסדיות הן שומרי הסף שאמורים למנוע זאת. על כן חשוב ביותר כי טופס הבקשה האלקטרוני יכלול את כל המידע הרלוונטי לצורך אישור שימוש בבע"ח לצורך ניסוי.

הביקורת הנוכחית העלתה כי בטופס האלקטרוני נדרשים החוקרים למסור מידע רק על הניסוי שלגביו הם מבקשים את ההיתר, אך אינם נדרשים למסור מידע על ניסויים דומים שבוצעו בעבר על ידי עמיתיהם או על ידם בבע"ח או בבני אדם.

לדעת משרד מבקר המדינה, על הוועדה הפנימית המאשרת את הניסוי לקבל את החלטתה על סמך בסיס מידע רחב הכולל את כל המידע הרלוונטי, ורק לאחר ששוכנעה כי השימוש בבע"ח בניסוי יוסיף על הידע המדעי או הרפואי הקיים. לכן יש מקום לבחון את האפשרות לשנות את טופס הבקשה האלקטרוני כך שמבקש ההיתר לניסוי בבע"ח יידרש לפרט ניסויים דומים שביצעו בבני אדם או בבע"ח (אם ביצע), וכן לדווח על ניסויים דומים שביצעו חוקרים אחרים, ככל שידוע לו עליהם.

בסוף דצמבר 2010 כתב מנכ"ל משרד הבריאות למשרד מבקר המדינה: "א. בכוונתי להורות למועצה לניסויים בבע"ח, לבחון מחדש את טופס הבקשה לעריכת ניסוי בבע"ח. ב. בטופס החדש אבקש כי, על החוקר מבקש הבקשה יהיה לפרט אילו ניסויים דומים בוצעו בעבר על ידיו או על ידי חוקרים אחרים ולהצהיר כי פירט בטופס את כל המידע הרלוונטי בעניין".

3. קביעת דרגת הסבל של בע"ח בניסוי: מזעור הסבל של בע"ח הוא מהמטרות העיקריות של חוק הניסויים; קביעת דרגת הסבל של בעלי החיים נועדה לשמש מדד לרמת ההשגחה ולרמת הטיפול הנדרשות בניסוי כדי למזער את הסבל. בטופס האלקטרוני יש סעיף ובו על החוקר לציין הערכה של דרגת הסבל. בסולם שבסעיף זה חמש דרגות: דרגה 1 היא דרגת הסבל הנמוכה ביותר; בדרגה זו בעלי החיים אינם מרגישים בכאב ואינם סובלים בניסוי. עלייה בסולם הדרגות פירושה התגברות של הכאב והסבל של בעלי החיים; בדרגה 3 מדובר על "ניסויים הגורמים עקה"^[42] מועטה או כאב קצר מועד, ובדרגה 4 מדובר על "ניסויים הגורמים כאב או עקה בינונית עד קשה המטופלים במשככי כאבים". הוועדה הפנימית של המוסד ואחריה היועץ המדעי של המועצה בוחנים הערכה זו כדי לאשרה או לשנותה לקולה או לחומרה או ממליצים על הליכים המיועדים למזער את רמת הסבל של בעלי החיים בניסוי המבוקש. הוועדה גם בוחנת נתון זה בהשוואה לתועלת שבניסוי ומחליטה בהתאם.

הביקורת העלתה כי סולם דרגות הסבל נתון לפרשנותו האישית של מבקש האישור, ובשל כך יכול מבקש האישור להגדיר את דרגת הכאב והסבל של בעלי החיים כנמוכה ממה שהיא בפועל. כך, למשל, הועלה מקרה משנת 2007 במכללה האקדמית להנדסה ע"ש בראודה (להלן - מכללת בראודה), שבו ציינו מבקשי האישור כי יידרשו להשתמש במשככי כאבים לפני הניסוי, במהלכו ואף אחריו, אך קבעו כי הסבל שייגרם לבעלי החיים הוא בדרגה 3 בלבד. נמצא שהוועדה הפנימית במכללה לא הסבה את תשומת לבם של החוקרים לחוסר התאמה זה.

בתשובתה מדצמבר 2010 כתבה מכללת בראודה, בין היתר, כי "כל הסימנים... מראים כי אכן דרגת הכאב של החולדות הייתה 3 כפי שנקבע... [הוטרנר] בדק... את החיות ווידא כי אכן מצבן טוב וזוהי למצב חיות הבקרה שלא עברו כל טיפול. למרות זאת, לפני משורת הדין, החליטה הוועדה... להוסיף חומר לשיכוך כאבים... אי לכך [טענת]... משרד מבקר המדינה כאילו היינו אמורים לקבוע את דרגת הכאב 4 אינה נכונה ואינה מתקבלת".

משרד הבריאות כתב בתשובתו למשרד מבקר המדינה בדצמבר 2010, בין היתר, כי "החלטה על סיווג רמת החומרה היא של הוועדה ולא של החוקר ואינו נתונה לפרשנותו האישית. חוסר ההתאמה במקרה המתואר לא נבע מחוסר פרוט המועצה אלא מחוסר תשומת לב הוועדה המוסדית". המשרד הדגיש כי המועצה קבעה הנחיה מפורטת כיצד לקבוע את דרגת הסבל, ולכן "אין מקום לשנות את הסולם אלא לרענן את הנושא בפני הוועדות המוסדיות".

משרד מבקר המדינה מעיר כי השימוש במשככי כאבים נזכר כאמור רק בהגדרה של דרגת סבל 4, ועל כן לא ניתן לקבוע דרגת סבל 3 במקרה כזה.

לדעת משרד מבקר המדינה, יש חשיבות מרובה להערכה מדויקת ככל האפשר של רמת הסבל של בע"ח המשמשים לניסויים, וקביעת הדרגה לכך היא הבסיס לוודא שהניסוי מתבצע בהתאם להיתר שניתן. על המועצה לבחון את הרגישות של הסולם האמור ולבדוק אם יש צורך להוסיף לו דרגות ביניים. מן הראוי גם לחדד את הנחיותיה בעניין קביעת דרגת הסבל על ידי החוקרים כך שהדבר יהיה נתון פחות לפרשנות האישית של מבקש ההיתר לניסוי או של הוועדות הפנימיות המוסדיות. מכל מקום, על המועצה לבחון אם יש מקום להנחות את הנוגעים בדבר כי בכל מקרה שבו יש התלבטות בקביעת דרגת הסבל, תיקבע הדרגה הגבוהה יותר (כלומר תתקבל החלטה לחומרה).

המתה של בע"ח שנעשו בהם ניסויים בשל סיבות כלכליות

בסעיף 8(ד) לחוק הניסויים נקבע כי "ניסויים בבעלי חיים ייערכו כאמור בתוספת". בסעיף 3 לתוספת זו נקבע כי "נתחייבה"⁴³ המתה בעל חיים לאחר הניסוי, תיעשה ההמתה, ככל הניתן, בטרם שובו להכרה. בעלי חיים הצפויים או החשופים לכאב עז או לסבל ממושך לאחר הניסוי, יומתו גם אם לא הושגו מטרות הניסוי" (ההדגשה אינה במקור).

בסעיף 6 לכללי הניסויים בבע"ח נקבע כי "הוועדה [הפנימית המוסדית] לא תיתן היתר לניסוי נוסף בבעל חיים שכבר נעשה בו ניסוי אלא אם... הוועדה שוכנעה כי הניסוי שכבר נערך היה כרוך בסבל

43 על פי החלטת הוועדה המאשרת את הניסוי.

מועט, וכן בעל החיים יורדם בתחילת הניסוי הנוסף ויומת בסופו בלי שיתעורר במהלכו; הוגשה בקשה להתיר ניסוי נוסף בבעל חיים שכבר נערך בו יותר מניסוי אחד, תשקול הוועדה אם בהצטברות הניסויים הקודמים שנערכו בבעל החיים אין כדי להצדיק דחיית הבקשה". בהמשך לכך נקבע בסעיף 7 לכללים כי "הוועדה לא תיתן היתר נוסף לניסוי בבעל חיים בשל כך בלבד ששימוש בבעל חיים נוסף כרוך בהוצאה כספית ניכרת" (ההדגשה אינה במקור). ניתן להבין מנוסח סעיפים אלה כי השיקול שעל פיו מתקבלת ההחלטה אם לבצע ניסוי נוסף בבע"ח הוא אם בע"ח יכול לעמוד בסבל נוסף ולא שיקול כלכלי.

בסעיף 5 לכללי הניסויים בבע"ח נקבע כי כללי NRC של המועצה הלאומית למחקר של ארה"ב יחולו, בין היתר, על "המתת חסד של בעלי חיים" (ההדגשה אינה במקור). בחוברת כללי NRC⁴⁴ מופיעה הסיבה של "מניעת סבל מבעל החיים" כסיבה היחידה להמתת חסד.

מהאמור לעיל עולה כי על פי החוק והכללים העילה היחידה להמתת בע"ח היא לשם "המתת חסד", כלומר הפסקת סבל שלא ניתן להפסיקו או למנעו באמצעים אחרים.

הביקורת העלתה כי לעתים נעשים ניסויים בבע"ח אשר אינם מסבים להם סבל או גורמים להם חוסר נוחות מועט, כגון ניסויים שבהם מתפתחים נוגדנים בדמם של בעלי החיים⁴⁵, והמחקר שנעשה בהמשך הוא על הנוגדנים שבדם שנלקח מבעלי החיים; ניסויים שנעשו על ולדות של בע"ח ולא על בעלי החיים ששימשו להולדה שלהם וכו'. לאחר הניסויים האלה בעלי החיים מצויים במצב רפואי תקין ויכולים להמשיך לחיות כרגיל, או שניתן לרפאם מהתהליך הניסויי שהופעל עליהם ולהביא לכך שהמשך חייהם יהיה ללא סבל. מלבד זה, לעתים, בסיומם של ניסויים, נותרים בע"ח עודפים (שלא נעשו בהם ניסויים)⁴⁶. אכסון בע"ח אלה, הטיפול בהם והדאגה לרווחתם כרוכים, מן הסתם, בהוצאות כלכליות למבצעי הניסויים ולמוסדות המחקר.

מהאסמכתאות עולה כי במקרים כאלה מקצת מבעלי החיים נמסרים לפינוח חי וכדומה, אך מרביתם מומתים⁴⁷.

יצוין כי בע"ח המשמשים לניסויים המוחזקים בתנאי שביה חיים בדרך כלל זמן רב יותר ממשך חייהם הממוצע בטבע. כך, למשל, חולדה המוחזקת בתנאי שביה עשויה לחיות כשלוש שנים, בעוד שאורך חייה הממוצע בטבע הוא כשלושה חודשים. המבקשים להמשיך לטפל בבע"ח קטנים שנותרו בחיים לאחר ניסויים ניצבים לפני בעיה כלכלית הנובעת ממספרם הרב של בעלי החיים ומתוחלת חייהם הארוכה, שהם תוצאת הטיפול בהם. לדוגמה, בשנת 2008 נעשו ניסויים ביותר מ-300,000 מכרסמים ועופות.

בתשובת משרד הבריאות והמועצה נכתב כי "עולה כאן שאלת המידתיות ואיפה החברה רואה את גבולות הסביר. יתכן בהחלט שישנם מיני בע"ח שיש לראות באפשרות של המתת החסד [את] האפשרות הראויה לסיום השתתפותם במחקר, וישנם מיני בע"ח אחרים שראוי לשקול את גורלם לאחר תום הניסויים. לעניין זה, מזה מספר שנים שהמועצה מאפשרת: א) החזרתם לעדר של חיות

National Research Council. **Guide for Care and Use of Laboratory Animals**. 1996. 44 pp. 65-66.

לגופם של בעלי החיים מוזק חומר כלשהו שבגיניו מתפתחים נוגדנים בדמם. יצוין כי בדוגמה זו אין מדובר על ניסויים הגורמים להתפתחות גידולים בבע"ח וכד'.

קיימים מקרים שנעשו ניסויים רק בחלק מבעלי החיים שנקבעו לניסוי. לטענת מבצעי הניסויים, מדובר במספר מועט של המקרים.

בתום ניסוי בקופים מוסדות המחקר נוהגים להעביר מקצת מאלה שניתן לשקמם לחוות גידול שהוקמה באופן וולונטרי בידי חובבת חיות. נראה שהמוסדות תורמים כספים לחווה זו.

משק, ב) אימוצם של כלבים וחתולים, ג) החזרתם לטבע של חיות בר, ד) שיקומם של קופים. כאשר לבעלי חיים אחרים יש לשקול את הגבולות הראויים של כך ודרושה זהירות ואחריות רבה בנושא".

משרד מבקר המדינה מעיר כי בחלק מהמקרים השיקולים שעומדים לנגד עיניהם של המועצה והממונים על הנושא במוסדות שנבדקו אינם ראויים, שכן מדובר בשיקולים כלכליים הנעשים עקב קשיים של החוקרים והמוסדות לממן את הטיפול בבעלי החיים האמורים תוך התעלמות מרווחתם, בניגוד לחוק הניסויים.

לדעת משרד מבקר המדינה, על המועצה והוועדות המוסדיות לבדוק את הדרך שבה נעשית הערכת החוקרים לגבי מספר בעלי החיים הדרושים לצורך הניסויים ולפתח דרכים לקביעת מספר מדויק יותר של בע"ח הדרושים לכל מחקר, כך שתופחת ככל הניתן תופעת בעלי החיים ה"עודפים".

מן הראוי שהמועצה תנחה את מוסדות המחקר כי בתקצוב הוצאות המחקרים הם יביאו בחשבון את העלויות הכרוכות בהמשך גידולם של בעלי החיים ה"עודפים" שהחוק אינו מתיר את המתתם. כמו כן יש לתת את הדעת על פתרונות לבעיית בעלי החיים הקטנים, שמספרם גדול והטיפול בהם כרוך כאמור בבעיה כלכלית, וכן לשיקומם של בעלי החיים הגדולים.

על המועצה להוציא הנחיות, כללים וקריטריונים מפורטים בעניין המקרים שבהם נדרשת המתת בע"ח הנותרים במצב רפואי תקין לאחר השימוש בהם בניסויים.

גביית אגרות

על פי סעיף 4(5) לחוק הניסויים, המועצה רשאית כאמור, באישור השר וועדת הכספים של הכנסת, לקבוע "אגרות לבקשות ולהיתרים" הניתנים על פי חוק זה. עוד נאמר כי כספי האגרות ישמשו לפעולות המועצה ולפעולות אחרות לפי חוק זה, ויוצאו לפי החלטת המועצה.

נושא גביית האגרות נזכר בדוח מ-2004, ושם צוין כי "נציגי ארגוני ההגנה על בעלי החיים החברים במועצה הציעו לא פעם לגבות מהחוקרים אגרה לצורך מימון הקידום של השימוש בחלופות לניסויים בבע"ח⁴⁸ אך המועצה לא קיבלה החלטות בעניין זה"⁴⁹.

בביקורת הנוכחית הועלה כי במהלך השנים 2005-2010 טיפלה המועצה בכ-40 פניות שהגיעו אליה מגורמים שונים. הטיפול בפניות היה כרוך בבירורים ובהשקעת זמן עבודה של הוטריןרית והיעץ המדעי של המועצה והוא בא על חשבון הזמן שהיה עליהם להקצות לעבודתם השוטפת. גביית אגרות עשויה גם לתרום לתוספת אמצעים לבירור בנושא פניות ותלונות כאלה.

הועלה כי אף שהמועצה חוזרת ובוחנת משנת 2004 את האפשרות לגבות אגרה כפי שיתואר להלן, עד אוגוסט 2010 היא טרם התחילה בגביית האגרה. להלן הפרטים:

48 ראו גם בדוח זה.

49 ראו בדוח מ-2004, עמ' 193.

1. במאי 2004 דנה המועצה באפשרות של גביית אגרה ממגישי הבקשות לאישור ניסויים בבע"ח, ובעקבות זאת בוצעה פנייה ללשכה המשפטית במשרד הבריאות, כדי שיבדקו נושא זה ויבררו אם לפי הוראות החוק יופנו הכספים שייגבו למימון פעילות המועצה.

2. בתשובה לפנייה של יו"ר המועצה באוגוסט 2005, השיבה לו סמנכ"לית תקצוב, תכנון ותמחור במשרד הבריאות (להלן - הסמנכ"לית לתקצוב): "אנו תומכים באופן עקרוני בהסדרת ההפעלה של מערך ושיפור הפיקוח בדרך של מימוש האפשרות החוקית לגביית אגרות. אנו פועלים בימים אלו מול משרד האוצר במטרה לברר את ישימות הרעיון בהיבט של העסקת כ"א, כנגד אגרות נגבות ובהיבט של אישור אגרה כזו בוועדות הכנסת הרלוונטיות". בשנת 2006 שב ופנה יו"ר המועצה למנכ"ל משרד הבריאות דאז בנושא גביית האגרות. ובאותה שנה עשה גם מנכ"ל משרד הבריאות בירורים בנושא.

3. בספטמבר 2006 פנתה הסמנכ"לית לתקצוב למנכ"ל משרד הבריאות דאז בעניין האמור וציינה: "האפשרות להטיל אגרות קיימת בחוק המסדיר את פעילות המועצה (סע' 4 לחוק צער בעלי החיים, התשנ"ד). לצערנו, על פי חוק יסודות התקציב [התשמ"ה-1985] (סע' 5(ד)): 'אגרה המשולמת לאוצר המדינה, שהוטלה על פי חיקוק שנחקק אחרי תחילת שנת הכספים 1992, לא תשמש למימון הוצאה מותנית בהכנסה'. נוכח זאת, הביע אגף התקציבים באוצר אי נכונות לתקצב הכנסות שיתקבלו מאגרות אלו לפעילות המועצה. אשר על כן, איננו מוצאים מקום לפעול בערוץ זה".

5. בדצמבר 2006 כתב יו"ר המועצה למנכ"ל משרד הבריאות דאז כי "חבר המועצה מטעם ארגון 'נח'... סבור שמסקנתה של [הסמנכ"לית לתקצוב] שגויה וניתן לגבות אגרה יעודית שתוכל לעזור לתקצוב פעולת הפיקוח של המועצה על ניסויים בבע"ח. פנייתי אליך האם יש מקום לדון מחדש בנושא הטלת אגרות, והייתי שמח אם ניתן היה להפגיש את [חבר המועצה מטעם ארגון נח] עם [הסמנכ"לית לתקצוב], על מנת שיוכלו להסביר זה לזה את הבדלי הגישות ביניהם ולקבל החלטה סופית בנושא".

משרד מבקר המדינה העלה כי מדצמבר 2006 ועד יוני 2009 לא פעלו משרד הבריאות והמועצה למימון בירור נושא זה ולא פנתה ליועץ המשפטי לממשלה על מנת שיכריע בסתירה לכאורה בין לשון חוק הניסויים ובין הוראת חוק יסודות התקציב.

5. ביולי 2009 פנו המדען הראשי של משרד הבריאות, פרופ' בנימין שרדני, ויו"ר המועצה, למנכ"ל המשרד דאז, ובין היתר כתבו כי "על מנת לייעל את פיקוח המועצה על הוועדות המוסדיות בכלל וועדות המוסדות התעשייתיות בפרט אנחנו מעוניינים להפעיל את אפשרות גביית האגרות הייעודיות לפעולת המועצה. פנינו בעבר בבקשה לבחון את הפעלתו של מסלול גבייה שכזה והוברר לנו שכספי האגרות לא יוחזרו לשימוש המועצה, ולכן אין טעם בגבייה כזו. אנחנו מחדשים את הבקשה לגביית האגרה ורק בתנאי שנוכל לקבל את כספי האגרה (כפי שמונסח בחוק)" (ההדגשה במקור).

בסוף יולי 2009 ביקש מנכ"ל משרד הבריאות מהסמנכ"ל לתקצוב במשרד לטפל בפנייתו האמורה של המדען הראשי של משרד הבריאות בנושא השימוש באגרות.

6. בדצמבר 2009 התקיים כאמור דיון בוועדה לענייני ביקורת המדינה בממצאי הדוח הקודם, והיא קבעה כי "על המועצה לניסויים בבע"ח חיים להתחיל ולפעול [ל]גביית אגרות באופן מידי החל משנת 2010. הוועדה לענייני ביקורת המדינה, תוודא ותפנה מול האוצר כדי לוודא שאותן אגרות כפי שמקובל במקומות אחרים, יופנו למטרות של הגברת הפיקוח וייעול עבודת המועצה לניסויים בבע"ח חיים".

בפברואר 2010, בעקבות קביעתה זו של הוועדה, כתב יו"ר המועצה ליו"ר הוועדה לענייני ביקורת המדינה, ח"כ יואל חסון, כי "המועצה מקבלת בברכה את הצעתו של ח"כ חסון לפעול מול משרד האוצר לקדם את האפשרות המעשית לגביית אגרות ייעודיות לשימוש המועצה, ותחליט על גבייתן בהתאם לצרכיה ובהתאם לאפשרות שכספי האגרות יגיעו ישירות למועצה".

בתשובת מנכ"ל משרד הבריאות מדצמבר 2010 נכתב כי "...הגביה חייבת את אישור ועדת הכספים שאינה בשליטת משרד הבריאות. החלטתי לפעול לגביית האגרה לאלתר - נמתין לראות כיצד יקודם הנושא כעת בכנסת".

בינואר 2011 כתב משרד האוצר, במענה על פניית משרד מבקר המדינה בנדון, כי "המועצה לא השתמשה בסמכות [שקיבלה על פי חוק הניסויים] ולא פנתה לאגף האגרות באגף הכנסות המדינה לקביעת אגרה זאת (ומן הסתם גם לא באשר לקביעת אגרה ייעודית). במידה ותוגש פניה בנושא, בהתאם לחוק, תדון בכך בהתאם ועדת האגרות במשרד האוצר".

לדעת משרד מבקר המדינה, האופן שבו טופל נושא גביית האגרות על ידי המועצה ומשרד הבריאות והתמשכותו על פני שנים לא היו ראויים; מהממצאים המפורטים בדוח הביקורת הנוכחי עולה כי היעדר משאבים מגביל את יכולת הפעולה של המועצה. על כלל הגורמים הנוגעים בנושא, ובכללם המועצה, משרד הבריאות ומשרד האוצר, לבחון את הנושא לעומקו ולברר עד תום את האפשרות להסדיר את גביית האגרות במתכונת שתאפשר את העברת הכספים לרשות המועצה. על משרד הבריאות והמועצה לפעול על פי האמור בתשובת משרד האוצר.

חלופות לניסויים בבע"ח

סעיף 9 לחוק הניסויים קובע כי "לא יינתן היתר לעריכת ניסויים בבעל חיים אם ניתן להשיג את מטרת הניסוי בדרכים חלופיות סבירות".

בטופס הבקשה לאישור ניסוי בבע"ח שהחוקרים ממלאים עליהם להצהיר כי אין דרך חלופית להשיג את מטרת הניסוי. הועלה כי הוועדה המוסדית מסתפקת בהצהרה זו, וכך גם היועץ המדעי של המועצה. המועצה מציגה באתר שלה באינטרנט רשימת אתרים שבהם מפורטות חלופות שונות לביצוע ניסויים ללא שימוש בבע"ח.

בדוח מ-2004 צוין כי "במשך שמונה שנות כהונתה של המועצה היא לא הצליחה לקדם בהרבה את [ה]שימוש בחלופות". בתשובתה למשרד מבקר המדינה טענה אז המועצה כי "אין בנמצא מאגר אמיתי רחב ומחייב של חלופות, אך ועדת החלופות [של המועצה] תמשיך בעבודתה"⁵⁰.

משרד מבקר המדינה המליץ באותו הדוח כי "על המועצה לאכוף את הנהלים שהיא עצמה פרסמה בנושא [נהלים לשימוש בחלופות מ-1999], לפעול לקידום המחקר ואף לבחון את הצורך בגיוס מקורות מימון לשם כך"⁵¹.

50 ראו בדוח מ-2004, עמ' 192.

51 שם, עמ' 193.

1. הביקורת הנוכחית העלתה כי טיפול המועצה בנושא היה מועט: התקיים דיון בשיטת ניסוי חלופית אחת; בשנת 2008 דנה המועצה בנושא זה בוועדת אד-הוק לבחינת דרכי הבדיקה לנוכחות רעלנים פירוגנים⁵² (על כך מפורט להלן); ובמאי 2009 שלח יו"ר המועצה הודעה לכל המוסדות בדבר קיומו של כנס בין-לאומי בנושא "אלטרנטיבות בניסויים בבעלי חיים" שהתקיים באוגוסט 2009.

ועדת אד-הוק הנוכחית דנה בשתי חלופות לניסויים והמליצה כמה המלצות, ובהן: קביעה כי בררת המחדל לבדיקת רעלנים פירוגנים בישראל תהיה בדרך חלופית ולא בניסויים בבע"ח וקביעה כי פיתוחן של דרכים חלופיות מסוימות לבדיקת רעלנים פירוגנים במוצרים ייעשה על פי המתכונת שקבעו הרשויות באירופה ובארצות הברית. עוד המליצה הוועדה כי "תפקיד הוועדות המוסדיות לניסויים בבעלי חיים בבואן לדון בבקשות לעריכת ניסויים הכוללים ביצוע מבחן פירוגניות המחייב שימוש בבע"ח הוא לוודא שנבדקה האפשרות לבצע המרה של [ה]בדיקות הפירוגניות בשיטות החלופיות בהתאם לאמור במסמך זה [דוח הוועדה] בטרם יונפק האישור". הוועדה דחתה הצעה שהועלתה במהלך דיוניה להחלפת שיטת ניסוי מסוים בשיטת ניסוי אחרת משום שסברה שאין בה שיפור מבחינת רווחת בע"ח, ולכן לא מצאה סיבה לשנותה.

המועצה אימצה את המלצותיה של הוועדה, והמסקנות הועברו לכל יושבי ראש הוועדות המוסדיות באמצע נובמבר 2009, והם התבקשו לפעול ליישומן.

2. יו"ר המועצה והיועץ המדעי שלה מסרו למשרד מבקר המדינה באפריל ובמאי 2010 כי באף מדינה בעולם אין מכתבים לחוקרים חלופות לניסויים. היועץ המדעי הסביר כי בארצות הברית ובאירופה קיימים שני גופים העוסקים בעניין החלופות לניסויים בבע"ח: גוף שמפתח חלופות וגוף שבדק אותן, וכי גם אם הייתה ועדה כזו במועצה, הרי שהיא לא הייתה מפתחת חלופות ולא הייתה בודקת אותן אלא נסמכת על קביעות הגופים הללו בחו"ל. עוד הסביר היועץ המדעי כי תפקיד הוועדות הפנימיות המוסדיות הוא לבחון האם ניתן לעשות את המחקר באמצעי אחר. היועץ המדעי אף ציין כי כל מחקר הוא לגופו, ולכן לא ניתן מראש לקבוע כללים בעניין.

יו"ר המועצה הסביר כי על החוקר לשכנע את הוועדה שמאשרת את הניסוי שזהו האמצעי היחיד לבצעו, וכי לא קיימות חלופות לניסוי זה. הוא הוסיף כי המועצה אינה יכולה להיות גוף המפתח חלופות.

מנהל הרשות למחקר ופיתוח של האוניברסיטה העברית, שהוא חבר בוועדה הפנימית העליונה באוניברסיטה העברית, הסביר אף הוא למשרד מבקר המדינה ביולי 2010 כי נושא החלופות והבקרה עליו מסובכים מהבחינה העיונית, וכי על מנת להציע חלופה יש צורך להיות מומחה לתחום. הוא הוסיף כי אם קיימת חלופה, גם החוקר יעדיף להשתמש בה, כיוון שעלותה נמוכה יותר.

בתשובת משרד הבריאות מדצמבר 2010 צוין, בין היתר, כי "נושא החלופות מורכב וקשה ואין כל אפשרות לקבוע מראש חלופה מחייבת למחקר מדעי... המועצה מאפשרת הפעלתה של כל שיטה חלופית שקיימת בעולם ושניתן להפעילה למטרות ניסוי ספציפי. אין באף מקום בעולם חלופות מחייבות לניסויים בבע"ח במחקר" (ההדגשה במקור).

בסוף ינואר 2011 כתבה עוזרת מנכ"ל משרד הבריאות למשרד מבקר המדינה כי "בהקשר לטיטות [דוח] מבקר המדינה בנושא פעילות המועצה...ברצוני להביא לתשומת [לבכם] כי בינואר השנה פרסם מנכ"ל משרד הבריאות 'חוזר מנכ"ל בנושא שינוי הנחיות הצהרת הלסינקי בנוגע לביצוע

ניסויים בבעלי חיים^[53]. מטרת החוזר היא עדכון ציבור החוקרים, כי על פי הצהרת הלסינקי העדכנית, ביצוע ניסויים בבע"ח אינו מהווה עוד תנאי מחייב מקדים לביצוע ניסויים בבני-אדם. דבר שאמור להביא, בין השאר, לצמצום ניסויים מיותרים בבעלי חיים. בנוסף מודגש בחוזר כי על חוקר המבצע ניסוי בבעלי חיים להקפיד על עמידה בכל הוראות [חוק הניסויים], בין השאר, על ביצוע ניסוי בבע"ח רק במידה ואין לו חלופה אחרת, ויודא שימוש במספר המינימלי הנדרש של בע"ח, דאגה לרווחתם של בע"ח, וצמצום הפגיעה בהם למינימום הנדרש תוך הקפדה על מיזעור הסבל והכאב שיגרמו להם" (ההדגשה אינה במקור).

בחוק הניסויים נקבע, כאמור, כי לא יינתן היתר לביצוע ניסוי בבע"ח אם ניתן להשיג את מטרת הניסוי בדרכים חלופיות סבירות. על כן על חוקר המבקש לקבל היתר כזה לבדוק את החלופות ולהחליט כי על הניסוי להתבצע בבע"ח. לדעת משרד מבקר המדינה על המועצה לבחון דרכים אשר יהיה בהן כדי לעודד ולהרחיב את השימוש בחלופות במסגרת ביצוע ניסויים. לעניין זה ראוי גם כי המועצה תפעל מפעם לפעם להפצה של מידע בקרב מוסדות המחקר על גילויים וחידושים הקיימים בתחום זה בעולם ותודא כי מידע עדכני כזה עומד בבסיס הליכי הבחינה שמקיימות הוועדות הפנימיות כבואן לאשר ניסויים. הדבר יחייב את המועצה לקיים מעקב יסודי יותר אחר הליכי בחינה שמבצעות הוועדות הפנימיות בתחום זה.

חוק הניסויים בא לאזן בין הצורך לבצע ניסויים בבע"ח לשם קידום המדע והרפואה ובין הצורך למזער את הסבל הנגרם לבעלי החיים. על פי חוק הניסויים, המועצה לניסויים בבעלי חיים היא המופקדת על הפיקוח על הניסויים.

מהממצאים עולה כי המועצה אמנם תיקנה מקצת מהממצאים שהועלו בדוח מ-2004 אך פיקוחה על המוסדות עדיין טעון שיפור. על המועצה להגדיר את מדיניותה, לקבוע לעצמה תקנון, להקים ועדות משנה קבועות נוספות שיסייעו למליאת המועצה לתפקד ביתר יעילות. על המועצה גם לפעול על מנת שנוכחות חבריה בדיונים תהיה גבוהה יותר, וכך ההחלטות שיתקבלו בדיוניה תשקפנה את דעת רוב חבריה.

53 בעניין זה ראו מבקר המדינה, דוח שנתי 2004 ב-255, בדוח "הפיקוח על ניסויים רפואיים בבני אדם", עמ' 496. בדוח צוין כי "ניסויים רפואיים בבני אדם... נערכים בארץ ובעולם זה עשרות שנים, והם מחייבים הליכי פיקוח ובקרה. בשנת 1964 גיבש ארגון הבריאות העולמי המלצות מנחות שנאגדו במסמך רשמי הידוע כ"הצהרת הלסינקי"... תכנונו וביצועו של כל הליך ניסויי הכרוך בהשתתפות בני אדם יועבר לשם עיון, הערות והנחיה לוועדה בלתי תלויה שהתמנתה במיוחד לצורך זה (... ועדת הלסינקי). תקנות בריאות העם (ניסויים רפואיים בבני אדם), התשמ"א-1980... ו"נוהל לניסויים רפואיים בבני אדם"... שפרסם אגף הרוקחות במשרד הבריאות בשנת 1999, מסדירים את הכללים הנוגעים לניסויים בארץ".

בהתחשב במספר המשמעותי של בע"ח שמשרד הביטחון משתמש בהם לצורך ניסויים, ועל מנת שיהיה ריכוז של מכלול הנתונים על שימוש בבע"ח, על המועצה להסדיר קבלת נתונים כמותיים ממשרד זה ולכלול אותם בנתונים שהיא מפרסמת בעניין זה. לדעת משרד מבקר המדינה, מן הראוי כי משרד הבריאות, משרד הביטחון והמועצה יבחנו אם יש מקום לקבוע שפיקוח על ניסויים שאינם סודיים המתבצעים במשרד הביטחון יהיה בתחום הפיקוח הישיר של המועצה, ואם הדבר מצריך שינוי בחקיקה.

על המועצה לוודא שהמוסדות השונים יפעלו לפי ההנחיות המובאות בחוברת ההדרכה שהיא הוציאה לגבי אופן השימוש בבע"ח במחקר ודרכי החזקתם, וכי המוסדות יעדכנו את הנחיותיהם בנושא בהתאם.

על המועצה לשפר את שיטת הפיקוח שלה על הניסויים כך שהדיווחים שמגיעים אליה מן המוסדות ינותחו בסמוך לקבלתם. זאת על מנת לאפשר פיקוח יעיל וטיפול מהיר ככל האפשר בבעיות שמתגלות.

על המועצה לאשר את תכנית העבודה של הוטרנירית שלה ולהנחותה לתעד ולדווח בכתב באופן שוטף על ממצאי ביקוריה במוסדות המבצעים ניסויים בבע"ח. נוסף על כך על המועצה לבחון האפשרות לעגן את מעמדו המינהלי וסמכויותיו של היועץ המדעי שלה בכללים שתקבע.

על המועצה ומשרד הבריאות לפעול בהקדם להסדרת נושא גביית האגרות ולהכרעה בסוגיה אם המועצה תוכל להשתמש באגרות לשיפור יכולת הפיקוח שלה.

לדעת משרד מבקר המדינה, כדי לשפר את הפיקוח על הניסויים, על המועצה לבחון ביסודיות את הממצאים המפורטים בדוח זה ולנקוט את הצעדים המתחייבים לתיקונם.

הפיקוח על ניסויים בבע"ח - אוניברסיטת בר-אילן

הוועדה הפנימית לפיקוח על ניסויים בבע"ח

סעיף 14 לחוק הניסויים קובע כאמור כי "משרד ממשלתי, מוסד להשכלה גבוהה, מוסד חינוכי או מוסד שאישרה המועצה לעניין זה, רשאים להקים ועדה פנימית אשר אחד מחבריה רופא וטרינר והיא תמלא לעניין אותו מוסד את תפקידי הוועדה שהוקמה לפי סעיף 13".

המועצה פירטה בנהלים שהוציאה את תפקידי הוועדות הפנימיות, ומהם עולה כי היא ראתה חשיבות רבה לקיום הוועדות הפנימיות לצורך יישום החוק ואכיפתו. בין היתר הוטל על הוועדות הפנימיות לדון בבקשות של החוקרים באותו המוסד לקבלת היתר לביצוע ניסויים בבע"ח, לעקוב אחרי הניסויים המתבצעים במוסד, לאשר את הכשרתו של עובד לעסוק בניסויים בבע"ח, לבדוק את תנאי החזקתם של בעלי החיים המשמשים לניסוי ואת דרכי הטיפול בהם, לקבל דוחות מבתי החיות ומבתי הגידול של בע"ח על אופן הטיפול בהם ולייצג את המוסד לפני המועצה לניסויים בבע"ח.

הנהלת אוניברסיטת בר-אילן (להלן בפרק זה - האוניברסיטה) מפרסמת מפעם לפעם הוראות לסגל האוניברסיטה (להלן - הוראות הנהלה). בהוראות אלה, אשר עודכנו ב-1998 בהתאם לחוק הניסויים לצורך הכרה בוועדה הפנימית של האוניברסיטה על ידי המועצה, נקבע, בין היתר, כי הוועדה הפנימית לפיקוח על ניסויים בבע"ח באוניברסיטה (להלן - הוועדה הפנימית) ממונה על ידי דקן

הפקולטה למדעי הטבע, וחבריה הם: ראש הפקולטה למדעי החיים (יו"ר), מנהל בית החיות, רופא וטרינר, מדען שאינו עובד האוניברסיטה, רב הקמפוס ועורך דין.

בנוהלי האוניברסיטה נכתב כי באחריות הוועדה הפנימית "לפקח על הניסויים בבעלי חיים ולוודא שהם נערכים בהתאם לחוק ולכללים של המועצה הארצית לניסויים בבעלי חיים ורק ע"י החוקר שהורשה לכך ו/או העובדים המורשים מטעמו".

1. בדוח מ-2004 צוין כאמור כי באוניברסיטת בר-אילן קיימת ועדה פנימית אחת.⁵⁴ הועלה כי לעתים קרובות מספר חברי הוועדה המשתתפים בדיונים קטן, ובהיקף מצומצם זה ניתנים האישורים לבקשות. כמו כן הועלה כי אחד מחברי הוועדה שאינו מתחום מדעי החיים או הרפואה אינו משתתף בכל ישיבות הצוות המצומצם.

2. בביקורת הנוכחית הועלה, כי שלא לפי הוראות ההנהלה הנוכרות, משתתפים בוועדה הפנימית, החל מינואר 2010, שלושה חוקרים מהפקולטה למדעי החיים, וטרינר האוניברסיטה,⁵⁵ מנהל בית החיות ורב הקמפוס. שניים מהחוקרים המשתתפים בוועדה מבצעים ניסויים בבע"ח בהיקף נרחב, ורבים מהכלובים שבבית החיות שייכים למחקרים שלהם.

בנוגע לסדרי הטיפול בבקשות להיתרים על ידי הוועדה העלתה הביקורת הנוכחית את הממצאים האלה: חברי הוועדה הפנימית אינם נוהגים בדרך כלל להיפגש כדי לדון בבקשות ולאשר או לדחות אותן; מבקש ההיתר שולח לוטרינר האוניברסיטה את בקשתו בדואר האלקטרוני הפנימי של האוניברסיטה, והוטרינר מעביר את הבקשה למקצת מחברי הוועדה; חברי הוועדה נדרשים לתת את חוות דעתם בלא שהם מקבלים לעיון את חוות הדעת של חבריהם לוועדה על אותן בקשות; חברי הוועדה גם אינם מקבלים שוב את הבקשות לאחר שהעירו הערות לתיקונן, וכך אינם יכולים לוודא שהיתקונים הדרושים תוקנו; הבקשות נשלחות בדרך כלל לאחד מחברי הוועדה שהוא מתחום מדעי החיים, והוא היחיד שמחווה את דעתו; יו"ר הוועדה אינו נוהג לחוות את דעתו אלא רק מאשר בחתימתו את המלצותיהם של החברים האחרים; רב הקמפוס, שהוא חבר הוועדה שאינו מתחום מדעי החיים או הרפואה, אינו מקבל בקשות למתן חוות דעת. מעיון בפרוטוקולים של הדיונים המעטים שבהם נפגשו חברי הוועדה עולה כי רב הקמפוס נעדר מרובם.

בדצמבר 2010 התקבלה תשובת האוניברסיטה על טיוטת הדוח שקיבלה משרד מבקר המדינה (להלן - תשובת האוניברסיטה). בין היתר צוין בתשובה כי היא פועלת לשיתוף פעולה הדוק יותר בנושא עם רב הקמפוס.

ביוני 2010 החליט יו"ר הוועדה כי על כל מי שמבקש לקבל היתר לניסויים בבע"ח לקבל אישור לבקשתו בחתימה של שלושה מחברי הוועדה: חוקר ממדעי החיים שהוא רשאי לבחור מבין חברי הוועדה, וטרינר האוניברסיטה ורב הקמפוס.

מן האמור לעיל עולה כי בשיטת הפעולה הנוכחית של הוועדה הפנימית אין מתקיים פיקוח ראוי על מתן היתרים לניסויים בבע"ח באוניברסיטה. לדעת משרד מבקר המדינה, יש חשיבות מרובה לחברות בוועדה של אדם שאינו בעל עניין במחקרים אשר יכול לדון בבקשות להיתרים מנקודת מבט בלתי תלויה. ללא השתתפות של גורם כזה בוועדה, הרי שעמדותיה עלולות לשקף גישה של בעלי עניין המאשרים מחקרים זה לזה.

54 בשונה מהמקובל באוניברסיטאות אחרות.

55 בשונה מאוניברסיטאות אחרות, וטרינר האוניברסיטה אינו מנהל את כל בתי החיות בקמפוס, אלא את בית החיות של המרכז לחקר המוח בלבד.

לדעת משרד מבקר המדינה, לפני קבלת החלטה על מתן היתר לניסוי או על דחייתו על הוועדה הפנימית להקפיד לקיים דיון בהשתתפות כל חבריה. עיון של כל חבר ועדה בנפרד בבקשות, ללא שמיעת דעותיהם של חבריו לוועדה, מרוקן את המושג "ועדה" מתוכנו. גם לא ברור מי בסופו של דבר מקבל החלטה סופית במתכונת הקיימת, וכיצד מכריעים במקרה שבו הדעות חלוקות. נוסף על כך כיוון שבתהליך מתן ההיתר מועלות לעתים דרישות ולפיהן על החוקר לתקן את בקשתו, ראוי שהמידע על התיקונים שהתבקשו יובא לפני חברי הוועדה קודם ההחלטה הסופית. כמו כן אין מקום לכך שמבקש היתר יוכל לבחור את חבר הוועדה שמאשר את בקשתו, משום שבדרך זו יש חשש שהבחירה תיעשה משיקולים זרים ומבקש היתר יפנה לחבר ועדה שהוא סבור שיש סיכוי רב יותר שיאשר את בקשתו.

על הוועדה להקפיד לתעד את החלטותיה, ובכלל זה לרשום בפרוטוקול הישיבה את הדעות השונות לגבי כל החלטה.

3. הביקורת הנוכחית העלתה כי לאחר אישור הבקשות לניסויים בבע"ח, חברי הוועדה הפנימית אינם עוקבים אחרי הניסויים שאושרו ואינם מוודאים כי הם מתבצעים בהתאם לאישור שניתן. הם גם אינם מבקרים מדי פעם בפעם בבתי החיות שבקמפוס כדי לבדוק את התנאים הפיזיים שבהם מוחזקים בע"ח המשמשים לניסוי ואת דרכי הטיפול בהם.

לדעת משרד מבקר המדינה, הפיקוח שעושה הוועדה הפנימית באוניברסיטה על הניסויים המתקיימים באוניברסיטה אינו פיקוח ראוי ומספק. על הנהלת האוניברסיטה לתת את דעתה בהקדם על סוגיה זו ולקבוע דרכים להגברת יעילותו של הפיקוח.

נוכח הממצאים שהועלו בקשר לעבודת הוועדה הפנימית למתן היתרים לניסויים בבע"ח באוניברסיטה, על המועצה לפעול לקבלת מידע שוטף על דרכי הפעולה של הוועדה הפנימית ולנקוט אמצעים שהחוק מעמיד לרשותה כדי לוודא את קיום הנחיותיה בנושא.

עדכון נהלים

1. על פי סעיף 12 לחוק הניסויים, המועצה מוסמכת להתיר למוסד עשיית ניסויים בתנאים מסוימים, ובהם התנאי כי המוסד הכין קובץ הנחיות כתובות שאושרו על ידי המועצה ומחייבות את העובדים בנוגע לכל ההליכים הכרוכים בביצוע ניסויים בבע"ח - החזקת בעלי החיים, הטיפול בהם, נוהלי בטיחות ועוד.

בדוח מ-2004 צוין כי האוניברסיטאות שנבדקו ובכללן אוניברסיטת בר-אילן פועלות לפי הכללים וההנחיות שמפרסמת המועצה מפעם לפעם, אולם רובן לא עדכנו את קובצי ההנחיות שלהן לפי הכללים וההנחיות הללו. אוניברסיטת בר-אילן הודיעה בתשובתה או למשרד מבקר המדינה כי היא תפעל לעדכן את הנהל כמתבקש.

כיוון שיש תחלופה תמידית של חוקרים וסטודנטים העוסקים בניסויים בבע"ח, חשוב להביא לידיעת כל העוסקים במחקר באופן שוטף את הכללים המעודכנים לטיפול בבע"ח שמשותפים בניסויים, וראוי לוודא מפעם לפעם כי החוקרים והסטודנטים מאשרים כי הם מודעים לכללים הללו.

הביקורת הנוכחית העלתה כי בשנת 2005 פרסמה האוניברסיטה "תקנון נוהלי בצו ניסויים בבעלי חיים באוניברסיטת בר-אילן" (להלן - תקנון האוניברסיטה או התקנון) וכללה בו את כללי הניסויים בבע"ח שקבעה המועצה בשנת 2001 ואת ההחלטה שבעלי החיים יטופלו על פי כללי NRC⁵⁶. הועלה כי האוניברסיטה לא הפיצה את התקנון המעודכן בקרב כל החוקרים והסטודנטים העוסקים בניסויים בבע"ח, ולמותר לציין כי הם לא נדרשו לאשר בחתימתם שהם מודעים לאמור בו.

על האוניברסיטה להפיץ לאלתר את התקנון המעודכן בקרב החוקרים והסטודנטים העוסקים בניסויים בבע"ח. כמו כן יש מקום כי תקבע נוהל ולפיו חוקר יוכל לעסוק בניסויים בבע"ח רק לאחר שאישר בחתימתו כי הוא מודע לאמור בתקנון ולמתחייב ממנו⁵⁷.

2. בשנת 2005 הוקם באוניברסיטה המרכז הרב-תחומי לחקר המוח (להלן - המרכז לחקר המוח). בניסויים בבע"ח המתבצעים במרכז זה נכללים גם קופים. נמצא כי ההנחיות שבתקנון ובכללי האוניברסיטה חלות רק על בע"ח המוגדרים כבעלי רמת התפתחות נמוכה מקופים. הועלה כי האוניברסיטה לא עדכנה את הנחיותיה ונהליה כך שיתאימו לטיפול בקופים שבהם משתמשים בניסויים.

על האוניברסיטה לעדכן את התקנון שלה ולכלול בו הנחיות גם לגבי ניסויים בקופים.

3. מלבד התקנון שהוציאה האוניברסיטה, על פי דרישת המועצה בדבר נוהלי ביצוע ניסויים בבע"ח, פרסמה האוניברסיטה הוראת הנהלה הנוגעת לבתי החיות ולוועדה הפנימית לפיקוח על ניסויים בבע"ח. ההוראה פרסמה בפעם הראשונה בשנת 1982 ועודכנה בשנת 1998, והיא חלה על בתי החיות ועובדיהם שבפקולטה למדעי החיים. הועלה כי ההוראה שוב לא עודכנה לאחר שהוקם המרכז לחקר המוח ובו כמה בתי חיות למכרסמים ובית חיות של קופים.

לדעת משרד מבקר המדינה, נוכח חלוף הזמן והשינויים שחלו בנושא, על האוניברסיטה לעדכן את התקנון שלה ואת הוראות הנהלה ולהחיל אותם על כל בתי החיות שבאחריותה ועל הניסויים בכל סוגי בעלי החיים שבהם נעשה שימוש בתחומה ובאחריותה.

היתרים לביצוע ניסויים

1. מלבד ההיתר הכללי שהמועצה נותנת למוסד לעסוק בניסויים בבע"ח, טעון כל ניסוי היתר נפרד. על פי חוק הניסויים והכללים שלו, חוקר המבקש לקבל אישור לבצע ניסויים בבע"ח צריך להעביר לוועדה הפנימית במוסד שבו הוא מועסק טופס בקשה לאישור. על הבקשה לכלול, בין היתר, מידע כללי ופרטים על מטרת הניסוי ועל מהלכו המתוכנן, על סוגי בעלי החיים הדרושים לניסוי ומספרם ועל הדרכים למזעור הכאב שלהם, וכן פרטים על המשתתפים המורשים לעסוק

56 כאמור אלו הכללים שקבעה המועצה הלאומית למחקר של ארה"ב הנוגעים לניסויים בבע"ח, והם נכללים בכללי המועצה האמורים לעיל.

57 כיום רק החוקר הראשי מצהיר בטופס הבקשה להיתר כי הוא קרא את חוברת הנהלים של האוניברסיטה.

בניסוי לרבות ציון מספר תעודת ההרשאה שלהם, המוסד נותן התעודה וסוג בעלי החיים שלגביהם עברו הכשרה. בתחתית טופס הבקשה על החוקר לחתום ידנית בסעיף "הצהרת החוקר הראשי" כי הוא קרא את חוברת ההנחיות של המוסד שבו יתקיימו הניסויים והוא מתחייב לפעול לפיהן, כי הוא ושאר המשתתפים עברו הכשרה מתאימה, כי לניסוי המבוקש אין חלופה מתאימה ועוד.

הביקורת הנוכחית העלתה כי מקצת מהחוקרים באוניברסיטה ממלאים את טופסי הבקשות באופן חלקי ולא מדויק, וכי הוועדה הפנימית אינה מקפידה על כך ואינה דורשת את תיקון הבקשות כתנאי לאישורן. להלן דוגמאות:

הועלה כי במקצת מן הבקשות לא פורטו שמותיהם של כל החוקרים המשתתפים בניסוי ולעתים נרשם בבקשה שמו של החוקר הראשי בלבד, גם אם משתתפים בניסוי חוקרים נוספים. כמו כן נמצא שבטופסי הבקשה נרשמו לעתים שמות של עובדי מעבדה שכלל אינם חוקרים מוסמכים. לדוגמה, במעבדה של חוקר א' נמצא כי בכל הבקשות שהוגשו לוועדה הפנימית רשומה טכנאית כ"חוקר שותף" וכמורשת לעסוק בניסוי, אף שהיא אינה חוקרת במקצועה. היא עובדת בחצי משרה במעבדה זו ובחצי משרה נוספת במעבדת מחקר של חוקר ב'. כן נמצא כי גם בטופס הבקשה שהגיש חוקר ב' לוועדה הפנימית רשומה הטכנאית כחוקרת המשתתפת בביצוע ניסויים בקופים, אף כי בירור שנעשה עמה העלה כי אינה משתתפת בניסויים כאלה ואף לא עברה, כנדרש מחוקר העוסק בניסויים בקופים, הכשרה מיוחדת לשם כך.

יצוין כי טכנאים מספקים סיוע טכני ולוגיסטי לחוקרים, השייכים לסגל האקדמי של האוניברסיטה, ואינם עוסקים בפועל במחקר. על כן רישומה של הטכנאית הנזכרת בטופס הבקשה להיתר כ"חוקר שותף" לא היה תקין, וראוי היה שהוועדה הפנימית תאשר את השתתפותה במעמד זה בניסוי.

2. על פי הנוהג הקיים, לאחר אישור הבקשה לביצוע הניסוי על ידי הוועדה הפנימית, היא מועברת לאשרור המועצה באמצעות הדואר האלקטרוני. הועלה כי אף שעל טופס הבקשה מצוין כי "בנוסף לשליחת הטופס, נא להדפיס אותו, לחתום ידנית בסעיף הצהרת החוקר הראשי ולהעבירו לוועדה המוסדית בדואר או במסירה ידנית", האוניברסיטה אינה מקפידה על קיום דרישה זו, והחוקרים אינם חותמים על כל הבקשות כנדרש.

כיוון שחתימה ידנית על הצהרה שבבקשה מציינת את מחויבותו האישית של המבקש לכתוב בהצהרה, על הוועדה הפנימית של האוניברסיטה להקפיד לדון ולאשר רק בקשות החתומות כנדרש.

הכשרת העוסקים בניסויים

בסעיף 11 לחוק נקבע, בין היתר, כי "ניסויים בבעלי חיים יערכו רק על ידי חוקר מוסמך". כאמור, חוקר מוסמך מוגדר בחוק: "עובד מוסד שמנהל המוסד הסמיכו לערוך ניסויים בבעלי חיים ועבר הכשרה בתחום מזעור הסבל לחיות מעבדה כפי שקבעה המועצה בכללים".

לפי כללי הניסויים בבע"ח, הכשרת החוקרים בתחום מזעור הסבל של בעלי החיים צריכה להיעשות במסגרת המוסד⁵⁸, בקורס שאושר בידי המועצה לאחר שנבחנה תכנית הלימודים שלו. בכללים פורטו הנושאים העיקריים שקורסים אלו צריכים לכלול. בטופס הבקשה נדרש החוקר להצהיר כי "עבר הדרכה בעריכת ניסויים בבעלי חיים ובמזעור הכאב הנגרם להם".

בביקורת הנוכחית נמצאו ליקויים במערכת ההכשרה של האוניברסיטה; להלן דוגמאות:

1. בדוח מ-2004 הועלה כי האוניברסיטה לא פנתה למועצה לקבל את אישורה לקורס הכשרה שקיימה. כמו כן הועלה אז כי קורס הכשרה זה לא היה קורס רגיל, אלא יום עיון של שמונה שעות בלבד במסגרת סדנה כללית המיועדת לתלמידי מחקר חדשים באוניברסיטה. המשתתפים ביום העיון לא נדרשו להיבחן.

הביקורת הנוכחית העלתה כי בעקבות דוח הביקורת הקודם שינתה האוניברסיטה את מתכונת הקורס "שימוש בחיות מעבדה", ועתה הוא קורס חובה של 15 שעות שאושר על ידי המועצה. הקורס רשום במדור בחינות של האוניברסיטה, והסטודנטים המשתתפים בו חייבים לעבור בחינה בסיומו. הועלה כי הקורס הוא עיוני בלבד, והסטודנטים אינם מבצעים ניסויים ואף אינם צופים בניסויים לדוגמה, כפי שנהוג בקורס זה באוניברסיטאות אחרות.

האוניברסיטה מסרה בתשובתה כי "יתכן ויש צורך בשילוב אלמנטים מעשיים בקורס. אם יוחלט על כך האוניברסיטה תתקצב שילוב כזה".

לדעת משרד מבקר המדינה, על המועצה ועל הוועדה הפנימית של האוניברסיטה לבחון שילוב אלמנטים מעשיים בתכנית הקורס כנהוג במוסדות אחרים.

2. כאמור, משנת 2005 מתבצעים באוניברסיטה ניסויים בקופים. לדברי וטרנר האוניברסיטה, הוא מקיים קורס הדרכה לחוקרים ולסטודנטים האמורים לעסוק בניסויים אלו.

הועלה כי הקורס אינו רשום במדור הבחינות, וכי הסטודנטים לא חויבו לעמוד בבחינה בסיומו, בשונה מהקורס לשימוש בחיות מעבדה אחרות כאמור לעיל. על האוניברסיטה לוודא כי החובות בקורס זה יהיו זהות לחובות בקורס האחר.

3. כאמור, כל חוקר וכל סטודנט לתארים מתקדמים, שבמסגרת לימודיו יצטרך לבצע מחקרים בבע"ח, חייב לעבור קורס הכשרה בשימוש בחיות מעבדה וקורס בשימוש בקופים לצורך ניסויים. מאחר שלעתים הסטודנט משתתף בקורס, אך מתחיל לבצע ניסויים בבע"ח רק לאחר כמה שנים, ולעתים הוא מבצע את הניסויים במוסדות אחרים, ולא דווקא באוניברסיטת בר-אילן, חשוב כי מי שמסיים את הקורס יקבל מטעם הגורם שביצע אותו תעודת הרשאה הנושאת מספר סידורי, כך שיוכל להציגה בעת הצורך.

בתעודת ההרשאה האמורה שעל כל אוניברסיטה להעניק צריך להיות מצוין כי "כתב הרשאה זה צריך להיות זמין בכל עת לביקורת מטעם המועצה לניסויים בבעלי חיים". חוקרים וסטודנטים שסיימו את קורס ההכשרה ואין בידם תעודת הרשאה יכולים להוכיח שסיימו קורס כנדרש על ידי ציון המספר הסידורי של התעודה ושמו של הגוף שבו בוצעה ההכשרה.

הביקורת העלתה כי האוניברסיטה והמועצה לא הקפידו על מניעת ביצוע ניסויים בבע"ח ממי שאין בידו תעודת הרשאה ושלא ציין את מספרה הסידורי בטופס הבקשה לקבלת היתר לביצוע ניסויים בבע"ח. כן הועלה כי האוניברסיטה אינה נוהגת להעניק למסיימי קורס ההכשרה תעודת המעידה על עמידה בתנאי הקורס ואינה נותנת להם את המספר הסידורי של תעודת ההרשאה, וכי רק סטודנטים או חוקרים המבקשים תעודת הרשאה מקבלים אותה.

נמצא כי לסטודנטים שהשתתפו בקורס ההכשרה באוניברסיטת בר-אילן ועברו למוסדות אחרים ופנו אל האוניברסיטה כדי לקבל את תעודת ההרשאה, הנפיקה האוניברסיטה תעודה על סמך רשימות ידניות בלבד של משתתפי הקורס. כן נמצא כי פרטי קורס ההכשרה האמור לניסויים בקופים, לרבות רשימת המשתתפים בקורס ומועד הקורס, אינם נמצאים גם בידי גורם מרכזי באוניברסיטה כמו מדור בחינות, וכי אסמכתאות המוכיחות השתתפות של חוקר או סטודנט בקורס ההכשרה לניסויים בקופים קיימות רק ברשימות ידניות שבידי הוטרניר או מזכירת הוועדה הפנימית. הועלה גם כי יש חוקרים שאינם מבררים את פרטי קורס ההכשרה שעברו, ולכן גם אינם ממלאים את מספר תעודת ההרשאה בטופס הבקשה שלהם.

בבקשה לניסוי על החוקרים ועל יתר משתתפי הניסוי לציין, כאמור בחוק הניסויים, כי הם מורשים לעסוק בניסוי ולרשום את המספר הסידורי של תעודת ההרשאה שניתנה להם על ידי המוסד שהסמיך אותם. נמצא כי בבקשות רבות לא ציין מגיש הבקשה את המספר הסידורי של תעודת ההרשאה שלו, ולמרות עובדה זו הבקשה אושרה והועברה למועצה על ידי הוועדה הפנימית; הועלה כי הוועדה הפנימית והמועצה לא העירו לחוקרים על ליקוי מתמשך זה.

לדעת משרד מבקר המדינה, בהיעדר הקפדה על פרט חשוב זה, לא ניתן לדעת אם החוקר והמשתתפים האחרים בניסוי אכן עברו הכשרה מתאימה לעסוק בניסויים בבע"ח. על חברי הוועדה הפנימית של האוניברסיטה לדרוש מהחוקרים להקפיד לציין פרט זה בטופס הבקשה שלהם, ולא לאשר בקשה שהטופס עבודה לא מולא כראוי.

מלבד הנפקת תעודת הנושאת מספר סידורי לכל מסיים קורס ההכשרה, מן הראוי שהאוניברסיטה תנהל קובץ ממוחשב שבו רשומים פרטיהם של כל מסיימי קורסי ההכשרה שקוימו באוניברסיטה. כך תוכל הוועדה הפנימית לקיים מעקב אחר המשתתפים בניסויים, לאמת את הנתונים שמצוינים בטופסי הבקשות לניסויים, ולוודא שרק המורשים לקיים ניסויים בבע"ח לסוגיהם השונים עוסקים בכך. לניהולו של קובץ כזה חשיבות נוספת, שכן פרטיו יוכלו לשמש מקור לנתוני המאגר המרוכז האמור להתנהל במועצה⁵⁹.

וטרניר האוניברסיטה

לפי סעיף 12 לחוק, אחד התנאים למתן היתר מהמועצה לעשיית ניסויים במוסד הוא ש"במוסד מועסק רופא ווטרניר אשר מפקח על בריאות בעלי החיים ורווחתם, נותן להם טיפול רפואי, מופקד על מניעת מחלות, על הקטנת סבלם של בעלי חיים לפני, בעת ולאחר גמר הניסויים, על המתתם במידת הצורך, ואשר מדריך את סגל העובדים בנושאים אלה".

59 ראו לעיל בפרק על המועצה בפרק המשנה על קורסי ההסמכה.

בדוח מ-2004 צוין שהמועצה קבעה כי אלה הם תפקידי הווטרינר במוסד: גיבוש הנחיות ונוהלי עבודה להחזקת חיות ולטיפול בהן; חברות בוועדת ההיתרים הפנימית של המוסד; אישור ניסויים חדשים במוסד; פיקוח על פרוצדורות חדשות; פיקוח על תנאי החזקת החיות; השגחה לפי הצורך על הניסויים ועל הטיפולים בבע"ח.

עוד צוין בדוח גם כי "ווטרינר אוניברסיטת בר-אילן עובד בחצי משרה לפי אישור המועצה. הוא יושב דרך קבע במשרד המרוחק משלושת בתי החיות [שהיו אז באוניברסיטה] ומ-22 מעבודות הניסויים המפוזרות בקמפוס... הווטרינר סבר כי היקף משרתו אינו עונה על צרכי הפיקוח ואף כתב על כך ליו"ר הוועדה הפנימית באוניברסיטה... לא נמצא שהווטרינר נהג לתעד באופן שוטף את ביקוריו בבתי החיות השונים, כנדרש, ואין לדעת אם עמד במכסת הביקורים המינימלית". האוניברסיטה כתבה אז בתשובתה למשרד מבקר המדינה כי היקף משרתו של הווטרינר אושר על ידי המועצה, ואילו המועצה כתבה כי בשל גודלם של בתי החיות של האוניברסיטה די בהיקף של חצי משרה על מנת לפקח עליהם. משרד מבקר המדינה המליץ אז כי "נוכח הליקויים שנמצאו בבתי החיות באוניברסיטה, על האוניברסיטה ועל המועצה לשקול שנית אם משאבי הפיקוח הקיימים עונים על הצרכים".

הביקורת הנוכחית העלתה כי משנת 2004 מועסק וטרינר האוניברסיטה במשרה מלאה, נוכח מינויו גם לווטרינר המרכז לחקר המוח ומנהל בתי החיות שם. בהמשך להגדלת המשרה של הווטרינר הסכימו ביניהם המרכז לחקר המוח והפקולטה למדעי החיים בשנת 2004 על הסדר ולפיו הווטרינר יקדיש 25% מזמן העבודה שלו לפקולטה למדעי החיים, שלה שני בתי חיות ומעבודות רבות. לפיכך סוכם כי בכל יום ישהה הווטרינר בפקולטה למשך שעתיים לצורך ביצוע תפקידיו בפקולטה כמו הדרכה, פיקוח וטרינרי וכד'. צוין כי הצורך בנוכחותו של הווטרינר בפקולטה עלה עקב המרחק הרב שבין המרכז לחקר המוח ובין בתי החיות והמעבודות של הפקולטה למדעי החיים, ומאחר שרוב הזמן נמצא הווטרינר במרכז לחקר המוח, אין הוא יכול לפקח במקביל על שתי יחידות בתי החיות הללו.

במהלך השנים ביקרה וטרינרית המועצה באוניברסיטה והעירה על ליקויים בתפקוד בתי החיות. נוכח הערותיה ביקרו בפברואר 2007 נציגים של המועצה באוניברסיטה, ובעקבות הביקור הם ציינו כי "הוחלט לחזק ולהדק נוהלי ביקורת ומעקב ולדוגמא סוכם על ביקור יומי של ווטרינר האוניברסיטה בבתי החיות, ביקורים אלו יתועדו בספר ביקור ומעקב יעודי".

הביקורת הנוכחית העלתה כי ההסדר שנקבע בשנת 2004 בעניין אופן חלוקת זמנו של הווטרינר וההחלטה של נציגי המועצה מפברואר 2007 אינם מתבצעים. וטרינר האוניברסיטה אינו נמצא שעתיים בכל יום בפקולטה למדעי החיים. כמו כן הוא אינו מתעד את ביקוריו בבתי החיות של האוניברסיטה.

לדעת משרד מבקר המדינה, לנוכח הליקויים שעדיין נמצאו בבתי החיות באוניברסיטה⁶⁰, יש לשפר את יעילות הפיקוח של הווטרינר כדי שהוא יעמוד בדרישות המועצה והחוק. כמו כן עליו להקפיד לתעד את ביקוריו בבתי החיות כיוון שכך ניתן לוודא שהבקרה הנדרשת מתקיימת ושהערות הווטרינר מיושמות.

בהיות הווטרינר כאמור גם מנהל של אחד מבתי החיות, הוא למעשה מפקח על עצמו. גם לו היה שינוי בסדרי העבודה של הווטרינר בעקבות הממצאים שהועלו בדוח מ-2004, על האוניברסיטה היה לקבוע לעבודת הווטרינר סדרי בקרה ופיקוח טובים יותר וכן הסדר למניעת ניגוד העניינים המובנה בתפקידו בעניין בית החיות שהוא מנהל.

60 בעניין ממצאי הביקורת על החזקת החיות ותפעול של בתי חיות באוניברסיטה ראו להלן.

תחזוקת בתי החיות באוניברסיטה

בבתי החיות באוניברסיטה עוסקים בגידול בעלי החיים, בטיפול בהם ובדאגה לרווחתם. מערך בתי החיות הקיים באוניברסיטה נועד לספק בע"ח למחקר לחברי סגל ותלמידי מחקר בכמה פקולטות, ובכלל זה הפקולטה למדעי החיים, המרכז לחקר המוח, הפקולטה למדעים מדויקים והמחלקה לפסיכולוגיה. מערך בתי החיות כולל שלוש יחידות עיקריות הפועלות ברמות תחזוקה שונות:

1. בית החיות הדרומי - בית חיות זה, שהוקם לפני כ-50 שנה, שייך לפקולטה למדעי החיים. תנאי החזקת בעלי החיים בו מוגדרים תנאים רגילים, כלומר בעלי החיים חשופים לאוויר הסביבה. בשיטה זו נוקטים אמצעים למניעת מגע בין בע"ח וגורמים פתוגניים סביבתיים, ומפקחים ברמה נמוכה על תנאי הסביבה, כגון טמפרטורת החדר, לחות, תאורה, ריחות וגורמים אלרגניים. במועד הביקורת הנוכחית היה בית חיות זה סגור באופן זמני עקב כמה אירועים שהתרחשו בו (ראו להלן).
2. בית החיות בבניין לחקר הסרטן - בית חיות זה שייך גם הוא לפקולטה למדעי החיים; הוא פועל בתנאי Specific Pathogenic Free (להלן - SPF), אך בתקן שנחשב מיושן. החזקת בע"ח בתנאי SPF דורשת סביבה שבה בעלי החיים לא יהיו חשופים לגורמים פתוגניים סביבתיים. החזקה כזאת היא יקרה יותר מהחזקת בע"ח בתנאים רגילים, כיוון שיש לעקר כל הזמן את הציוד הבא במגע עם בעלי החיים ולשמור אותם בכלובים מיוחדים המונעים חדירת גורמים פתוגניים מהאוויר.
3. בתי החיות במרכז לחקר המוח - ביחידה זו שני בתי חיות: בית חיות אחד למכרסמים, המוחזקים בתנאי SPF מתקדמים ובית חיות אחד לקופים.

בדוח מ-2004 נמצאו ליקויים רבים בתפעולם של בתי החיות באוניברסיטה ובתחזוקתם, אשר חלקם נבעו מתפקוד לקוי של עובדי בתי החיות. משרד מבקר המדינה העיר לאוניברסיטה בדוח האמור כי עליה "להקפיד על כך שכל עובדי בתי החיות והחוקרים יעברו הכשרה מתאימה; עליה לקבוע בנוהל את תפקידיהם של העובדים השונים ולחייבם לתעד את כל התהליכים החשובים הכרוכים באחזקת בעלי החיים ובמסירתם לחוקרים לביצוע ניסויים". כמו כן העיר משרד מבקר המדינה כי "אף שהאחריות לתיקון הליקויים מוטלת על האוניברסיטה, אין בכך כדי לפטור את המועצה מחובתה לפקח ולאכוף על האוניברסיטה את קיום החוק ותיקון הליקויים".

הביקורת הנוכחית העלתה כי חל שיפור מסוים בתפקוד עובדי בתי החיות של האוניברסיטה בהשוואה לליקויים בפעילותם שצוינו בדוח הקודם. יחד עם זאת נמצא כי מקצת הליקויים שצוינו בדוח הקודם הנוגעים לעובדים ולחוקרים טרם תוקנו. כך, לדוגמה, נמצא כי אף שהמועצה קבעה כללים ולפיהם על עובדי בתי החיות לרענן את הכשרתם מדי פעם בפעם - הם לא עברו קורסי רענון כנדרש.

עוד נמצא בביקורת הנוכחית כי מאחר שלא הותקנה מערכת לבקרת כניסה לבתי החיות⁶¹ באוניברסיטה, למעט בבית החיות שבמרכז לחקר המוח, שהו שם גם חוקרים שלא עברו כלל הכשרה לטיפול בבע"ח, ובכך גבר הסיכון לפגיעה ברווחתם של בעלי החיים. האוניברסיטה גם לא הגדירה בנוהל את תפקידיהם של העובדים בבית החיות ולא חייבה אותם, כפי שהומלץ בדוח הקודם, לתעד את כל הפעולות החשובות הנעשות כחלק מהטיפול בבעלי החיים.

61 כלומר מערכת שתאפשר רק למי שהוסמך לכך להיכנס לבתי החיות וגם תתעד את הכניסות והיציאות של מי שהמערכת אפשרה את כניסתו.

להלן פירוט הליקויים בפעילותם של בתי החיות אשר הועלו בביקורת הנוכחית:

1. רישומים על כלובי החיות: כדי לנהל מעקב תקין אחר רווחתם של בעלי החיים שבבתי החיות שבאוניברסיטה, ובייחוד כדי לוודא שבעלי החיים שנקבעה להם דרגת סבל גבוהה בניסוי מטופלים כנדרש, ראוי לציין פרט זה על גבי כל כלוב שבו נמצאים בע"ח אלה. הדבר נחוץ כדי שעובדי בית החיות והסטודנטים שנמצאים שם יידרשו לתשומת לב רבה יותר לסבלם של בע"ח שדרגת הסבל שלהם הוגדרה גבוהה. לשם כך ראוי לציין על גבי כל כלוב גם את שמו של החוקר הראשי המנהל את המחקר, את מספר ההיתר שניתן לביצוע הניסוי ואת תנאי ההיתר (כגון מספר החיות המאושר לכלוב וכד'). כך יוכל כל מי שאחראי לכך לוודא שבעלי החיים שבבית החיות מטופלים כפי שנדרש.

הביקורת העלתה כי הרישומים על הכלובים שבכל בתי החיות שבאוניברסיטה אינם מכילים את כל הפרטים האמורים. כך לדוגמה לא רשומה על כל כלוב דרגת הסבל המרבית שנקבעה בהיתר לניסוי בבעל החיים שנמצא בו והדבר עלול להקשות על קיום בקרה יעילה על רווחת בע"ח.

לדעת משרד מבקר המדינה, על האוניברסיטה לנקוט את הצעדים הדרושים לרישום ראוי על כלובי בעלי החיים כדי לשפר את הפיקוח על רווחת בעלי החיים והטיפול בהקטנת סבלם, אם נדרש.

2. בית החיות הדרומי: ברוח מ-2004 צוינו ליקויים רבים בתפקוד בית חיות זה⁶², כגון טמפרטורה גבוהה מדי בחדרי בע"ח, חדרים לא נעולים, חוסר במזון ובמים בכלובים, כלובים לא נקיים, החזקת חולדות במספר העולה על המותר ועוד.

הביקורת הנוכחית העלתה כי אף שהמבנה של בית החיות זה שופץ, עדיין נותרו בו ליקויים חמורים שגרמו לתמותת בע"ח ולסגירתו של בית החיות. התרעות על ליקויים אלה התקבלו משנת 2004. להלן הפירוט:

(א) בספטמבר 2004 כתב חוקר בכיר בפקולטה למדעי החיים, למנהל בית החיות על דרך התחזוקה הלקויה של בית החיות. בין היתר הוא ציין: "בית החיות למכרסמים נמצא תחת אחזקה לקויה מזה זמן רב... מזה מספר חודשים ישנה תמותה מוגברת של חיות בניסויים שלנו מאופן שלא היינו רגילים לו... עובדי בית החיות חוסכים בשטיפת הכלובים כאשר אינם מלוכלכים בהפרשות".

(ב) באפריל 2006 כתב חוקר ראשי במחלקה לפסיכולוגיה, למנהל בית החיות, וציין תקלות שהתרחשו במקום בעת ביצוע מחקריו, למשל חדירת חתול לחדרי גידול החולדות, דבר שגרם לשינוי בהתנהגותן; טמפרטורה גבוהה מדי בחדר ומזגנים לא תקינים; תקלה במערכת החשמל שגרמה לאורות להישאר דולקים במשך שבועיים רצופים, ועקב כך נגרם נזק בלתי הפיך לחולדות והיה צורך להמיתן (180 חולדות); וכן "אי-ניקוי כלובים בתדירות הדרושה", אי-התייחסות לבקשות סטודנטים [הנוגעות לרווחת החיות], רעש, [חדירת] עכברים [מן החוץ], הוספת מזון לחיות בהרעבה ועוד כהנה וכהנה אשר שיבשו את המחקר".

(ג) החל מינואר 2007 כתבו חוקרים בכירים מהפקולטה למדעי החיים להנהלת האוניברסיטה מכתבים רבים בדבר הצורך להקים בית חיות חדש (ראו בהמשך) והצורך לשפץ את בית החיות הדרומי. דקן הפקולטה ויו"ר הוועדה הפנימית לניסויים בבע"ח כתבו למנכ"ל האוניברסיטה במרס

62 בבית החיות הדרומי ישנם כמה בתי חיות הנחלקים לפי סוגי בעלי החיים המשוכנים בהם.

2010 כי "כידוע לך במהלך השבועות הקרובים תבצע ביקורת של מבקר המדינה על כל מערך הניסויים בבע"ח באוניברסיטה. ביקורת כזו בוצעה לאחרונה ב-2004 והיא הצביעה על ליקויים רבים במערך. בין השאר צוינו התנאים הירודים בהם מוחזקות החיות במתקני אוניברסיטה. כדי למנוע הישנות ביקורת זאת, אשר עלולה להביא לסגירת מערך הניסויים בבע"ח באוניברסיטה, קיים צורך דחוף בשיפוץ... בתי החיות הממוקמים בקמפוס הדרומי של האוניברסיטה". במכתב צוין גם כי יש צורך לשפר את חזות המבנים, לאסוף גרוטאות, לשפץ או להחליף את מערכת המיזוג הקיימת, לאטום פתחים, להתקין מתקני תחלופת אוויר חדשים, להתקין תאורה מתאימה עם אפשרות בקרת מחזירי אור וחושך, לטפל בגגות וקירות נגד חדירת לחות ומים, לגדר את המתקן ולהתקין מערכת בקרת כניסה.

(ד) ביוני 2010 עשה גורם חיצוני, על פי בקשת האוניברסיטה, בדיקות רפואיות לבעלי החיים בבית החיות לאחר זמן רב שלא נעשו בדיקות כאלה. ממצאי הבדיקות העלו כי בעלי החיים נגועים בזיהומים. באותו חודש כתב וטרניר האוניברסיטה ליו"ר הוועדה הפנימית כי "בדיקות הבריאות שנערכו באופן מדגמי על מרסמים מבית החיות הדרומי מעידות על נגיעות גבוהה בזיהומים מהחמורים הידועים בחיות מעבדה - החיות הנגועות אינן ראיות לשמש מודל בשום מחקר מדעי. מדובר בוירוסים וחיידקים העלולים להשמיד את אוכלוסיית חיות המעבדה באוניברסיטה כולה". הוטרניר ציין כי יש לנקוט אלתר צעדים כדלקמן: הכרזת סגר מלא על בית החיות הדרומי, הפסקת הפעלת מחקרים חדשים, השמדת בעלי החיים תוך שבועות בודדים, כינוס חירום של הנהלת הפקולטה לשם קבלת דיווח והחלטה על נקיטת צעדים. כן כתב הוטרניר כי "ההחלטה להשאיר [בחיים] את החיות ולא להכריז על השמדתן מבוססת על התחשבות אותה ברצוננו לגלות כלפי חוקרים ותלמידים הנמצאים באיבה של עבודת מחקר, יחד עם זאת השארת החיות מהווה סכנה [לחוקרים] אחרים העלולים להיפגע קשות [במחקריהם] (ההדגשה אינה במקור)".

בסעיף 17(ב) לחוק הניסויים נקבע כי "מוסד ידווח למועצה, בכתב, על כל בעיה או תקלה מיוחדת שהתעוררה, סמוך ככל הניתן למועד האירוע". הביקורת העלתה כי הוועדה הפנימית לא דיווחה להנהלת האוניברסיטה על האירוע הנזכר. עוד הועלה כי וטרניר האוניברסיטה לא וידא כי הוועדה הפנימית דיווחה להנהלת האוניברסיטה על תוצאות הבדיקות הנזכרות של הוטרניר ועל הצעדים שהוא המליץ לנקוט. בהיעדר הדיווח לא התריע הוטרניר עצמו לפני ההנהלה על המצב. מאחר שלא הגיע לידיה המידע האמור לעיל, לא הייתה יכולה הנהלת האוניברסיטה לדווח למועצה כנדרש על המקרה החמור האמור.

יצוין כי לפי חוק הניסויים, על הוועדה הפנימית ועל וטרניר האוניברסיטה שחבר בה הייתה מוטלת החובה לדווח על המצב בבית החיות להנהלת האוניברסיטה ולוודא שהיא דיווחה למועצה. יש לראות בחומרה את אי-הדיווח של הוועדה הפנימית ושל הוטרניר בעניין זה. אילו פרטי אירוע חמור זה היו מובאים על ידי האוניברסיטה לידיעת המועצה, היא הייתה מורה לוטרנירית שלה לבקר בבית החיות כדי לבדוק אם הוראות החוק מתקיימות ולשקול את הצעדים הנדרשים. לדעת משרד מבקר המדינה יש לראות בחומרה את התנהלות האוניברסיטה בנושא ואת העובדה שמקרה זה לא נבדק באופן יסודי על ידי האוניברסיטה ושלא הפיקה את הלקחים המתבקשים מכך.

בדיקה שביצע משרד מבקר המדינה בבית החיות ביוני 2010 העלתה שהליקויים שהוזכרו במכתבי החוקרים מהפקולטה למדעי החיים טרם תוקנו. עד מועד סיום הביקורת בדצמבר 2010 המשיך בית חיות זה להיות סגור. בתשובת האוניברסיטה בעניין זה (ראו להלן) צוין, בין היתר כי היא שוקלת להקים בית חיות חדש.

מהאמור לעיל עולה כי הטיפול הלקוי של האוניברסיטה גרם סבל לבעלי החיים, בע"ח רבים הומתו שלא לצורך, הופסקו מחקרים, נגרמו הוצאות כספיות מיותרות, ונדרשו ניסויים חוזרים בע"ח נוספים כדי לשחזר את המחקרים. לדעת משרד מבקר המדינה, בדיקות רפואיות סדירות של בעלי החיים, תיעוד של ביקורי הווטרינר, פעולות תקינות של עובדי בית החיות ובכלל זה שמירה קפדנית של הניקיון בבתי החיות, וטיפול התנאים הפיזיים במקום היו יכולים לצמצם ואולי אף למנוע לחלוטין את הזיהומים שהתגלו בע"ח בבית החיות הדרומי. על האוניברסיטה לתקן את כל הדרוש תיקון בבתי החיות, וכן לבחון את תפקודה של הוועדה הפנימית ושל וטרינר האוניברסיטה החבר בה.

נוכח המתואר לעיל, על המועצה לבחון את הפיקוח שהיא מקיימת במוסדות באמצעות וטרינרית המועצה במטרה לאתר, מבעוד מועד, מצבים דומים ואף חמורים יותר.

3. בית החיות בבניין לחקר הסרטן: במחקר המודרני משתמשים אך ורק בע"ח שגודלו בתנאי SPF. רוב המחקרים של הפקולטה למדעי החיים באוניברסיטה (להלן - הפקולטה) נעשים בבית חיות זה הפועל בתנאי SPF (להלן - בית SPF). האוניברסיטה חותרת לקיים את כל הניסויים במכרסמים בתנאים כאלה.

כאמור, לצורך תחזוקה של בית חיות בתנאי SPF יש לעמוד בתנאים מחמירים של מניעת חשיפת בע"ח לגורמים פתוגניים סביבתיים. ממכתבים שכתבו גורמים שונים באוניברסיטה לרשויותיה בין 2006 עד 2010 ומבדיקת משרד מבקר המדינה עולה כי תנאים אלו לא נשמרים כנדרש בבית SPF. להלן הפרטים:

(א) בנובמבר 2006 כתב הווטרינר להנהלת הפקולטה כי הוא ביקר בבית SPF ומצא כי "הרוב המוחלט של ציבור משתמשי בית החיות...מחזיקים את העכברים בכלובים באופן הנוגד את הנחיות המועצה לניסויים בבעלי חיים... על רבים מהכלובים לא היו מספרי אישור כמתחייב ומספר החיות עולה לעיתים תכופות על המותר... כל באי המקום האחראיים למצב שנוצר התבקשו אין ספור פעמים לנהוג כנדרש ולא להשאיר כלובים במצב זה, אך ללא הועיל".

(ב) בפברואר 2007 כתב מנהל בית החיות דאז לדקן הפקולטה למדעי החיים כי "עומס היתר של כלובי החיות גורם לתנאי סביבה שאינם נוחים לעבודה".

(ג) באוקטובר אותה שנה חזר וכתב מנהל בית החיות לדקן הפקולטה וציין במכתבו כי "קיימים תנאים אלמנטריים לתחזוקה נכונה של בית חיות בשיטת S.P.F. בהתאם לכך חייבים להפריד בין חדרים המיועדים לתחזוקת גרעיני רבייה, לבין חדרים בהם מוחזקות חיות המעורבות בניסויים, דבר שלא נעשה. בנוסף, קיים בהתאם לחוק מספר מקסימאלי של חיות אשר ניתן להחזיק בכלוב. שמירת החיות שלא בהתאם לנ"ל יוצרת מצבי עקה...ומעלה את ההסתברות להתפרצות מחלות זיהומיות".

(ד) במכתבים של בכירי הפקולטה⁶³ אל מנכ"ל האוניברסיטה באפריל וביוני 2010 בנושא "טיפול תשתיות קורסות בפקולטה למדעי החיים" הם ציינו את הצורך בשיפוצים דחופים בבית חיות זה.

(ה) בבדיקה שעשה משרד מבקר המדינה בבית חיות זה ביוני 2010 הועלו ליקויים נוספים, כגון פיקוח לוקה בחסר על האנשים הנכנסים לבית החיות העלול להביא לכך שבעלי החיים יסבלו מזיהומים שונים ושהמחקרים שבהם הם משמשים ייפגעו; כניסה של חוקרים וסטודנטים שלא עברו קורס הכשרה בתחום מזעור הסבל לחיות מעבדה לבית החיות; היעדר פירוט ברישומים שעל גבי הכלובים, אי-ציון דרגות הסבל של בעלי החיים בניסויים.

4. בתי החיות במרכז לחקר המוח: כאמור, במחצית השנייה של שנת 2004 החל לפעול באוניברסיטה המרכז לחקר המוח (להלן גם - המרכז), והוקמו בו שני בתי חיות סטרייליים (בתנאי SPF): אחד למכרסמים ואחד לקופים. כאמור, מאותה עת מונה וטרינר האוניברסיטה גם למנהל בתי חיות אלו. בתי החיות של המרכז פעלו מיום הקמתם כיחידה נפרדת משני בתי החיות האחרים שבפקולטה למדעי החיים; הדבר בא לידי ביטוי בניהול, במעורר כוח אדם, בהזמנת בע"ח וציוד ועוד.

הועלה כי פעילותם של בתי החיות שבמרכז אינה מוגדרת בנוהלי האוניברסיטה.

(א) הועלה כי במרכז לחקר המוח, כביתר בתי החיות באוניברסיטה, לא הקפידו על סימון ראוי על הכלובים ולא ציינו את דרגת הסבל של בעלי החיים בניסוי, אף שחלק מהניסויים הם ניסויים בדרגת סבל בינונית עד קשה.

(ב) בשנת 2008 עשתה יחידת התכנון, הארגון והלוגיסטיקה של האוניברסיטה (להלן - היחידה) בדיקה ארגונית במרכז כדי לקבוע מהו מספר העובדים המינהליים הדרוש להפעלת המרכז ובכלל זה בתי החיות.

בדוח הבדיקה של היחידה, שנמסר גם למנכ"ל האוניברסיטה, נכתב כי "כוח האדם בבית החיות של הפקולטה למדעי החיים הוא נפרד מכוח האדם של המרכז הרב תחומי ולא קיימת ביניהם תחלופה". במסקנות ובהמלצות של הדוח צוין כי "הפיצול הארגוני והניהולי בין בית החיות של הפקולטה למדעי החיים לבין בית החיות של המרכז הרב תחומי עלול לגרום למדיניות הפעלה נפרדת, הוראות אחזקה ותנאי רכישה שונים של חיות הנקבעים ע"י כל מנהל בנפרד... מומלץ לקבוע מנהל אחד בראשות וטרינר האוניברסיטה".

הועלה כי מוסדות האוניברסיטה לא קיימו דיון בממצאי דוח היחידה, והמלצותיו לא יושמו. לדעת משרד מבקר המדינה, על האוניברסיטה לקיים ללא דיחוי דיון בממצאי הדוח ובמסקנותיו ובמתחייב מהם.

5. נוהלי בטיחות בבית החיות לקופים: בכל מעבדה ובית חיות יש לשמור על נוהלי בטיחות קפדניים כדי למנוע תקלות ואסונות. הדבר חשוב במיוחד כאשר מדובר בבית חיות לקופים, שכן הקופים עלולים לשאת גורמי מחלה המסוכנים לבני אדם ולהעבירם אל בני האדם הבאים עמם במגע.

(א) בשנת 2005 פרסמה הממונה על הבטיחות הביולוגית באוניברסיטה (להלן - הממונה על הבטיחות) נוהלי בטיחות לעבודה עם קופים ובין השאר הדגישה את הדברים האלה: על מנהל בית החיות לקופים, שמונה ל"מנהל מעבדה"⁶⁴, לקבוע מדיניות הנובעת מסקר סיכונים שיעשה; כל פרויקט חייב לקבל אישור של מנהל בית החיות ושל ועדת הבטיחות של המרכז לחקר המוח; מנהל בית החיות יקבל מינוי של מנהל מעבדה, כמתחייב בתקנות הבטיחות בעבודה בנושא מעבדות;

יוכשר נאמן בטיחות לבית החיות לקופים; נושאי הבטיחות יועלו בוועדת הבטיחות של המרכז, ומנהל בית החיות יציג אותם במועצת הבטיחות של האוניברסיטה; החוקרים יכינו תכנית בטיחות שנתית, הנדרשת על פי תקנות הבטיחות בנושא מעבדות, ויעבירו אותה לממונה על הבטיחות.

נמצא כי בבית החיות לקופים קרו במהלך השנים כמה אירועים שהיו בהם סיכונים בטיחותיים ובריאותיים משום שלא פעלו בהתאם לנוהלי הבטיחות. לדוגמה:

(1) בשנת 2006 נשרט עובד בית החיות על ידי קוף.

(2) באוגוסט אותה שנה ברח קוף מכלוב בבית החיות בעת שסטודנט ניקה את הכלוב, ורק לאחר מאמצים רבים נתפס הקוף והוחזר לכלוב; לאחר אירוע זה קבעה הממונה על הבטיחות כי "היות ובאירוע חרום מסוג זה יש סיכונים בטיחותיים לעובדים ולמרות שהאירוע הסתיים ללא נפגעים... [היא ממליצה] על הקמת ועדת בדיקה כשהמטרה: בירור הסיבות והגורמים לאירוע במגמה להפיק לקחים ולהציע צעדים מתאימים למניעת הישנות אירועים מסוג זה בעתיד"; הועלה כי ועדת הבדיקה לא הוקמה.

(3) באוקטובר 2009 ננשך סטודנט על ידי קוף במהלך אימון שגרתי בחדר אימון במעבדה.

(ב) על פי הנחיות מועצת הבטיחות של האוניברסיטה (להלן - מועצת הבטיחות), כל יחידה וכל גוף באוניברסיטה חייבים להקים ועדת בטיחות, בייחוד יחידות שבהן בתי מלאכה ומעבדות. נושאי הבטיחות נדונים תחילה בוועדת הבטיחות היחידתית ולאחר מכן מועלים גם במועצת הבטיחות, המורכבת מנציגי ועדות הבטיחות של היחידות השונות באוניברסיטה.

עם חברי מועצת הבטיחות של האוניברסיטה נמנים כאמור גם מנהל בתי החיות במרכז וראש מינהל המרכז. מעיון בפרוטוקולי הישיבות של מועצת הבטיחות שהתקיימו מיוני 2005 עד מרס 2010 (14 ישיבות) עולה כי מנהל בתי החיות לא השתתף באף ישיבה, ואילו ראש מינהל המרכז השתתף בישיבה אחת בלבד.

ביולי 2005 מינה ראש המרכז לחקר המוח, פרופ' משה אבלס, ועדת בטיחות (להלן - ועדת הבטיחות) למרכז שחבריה היו ראש מינהל המרכז, וטרינר האוניברסיטה שהוא גם מנהל בתי החיות במרכז, נאמן הבטיחות של המרכז ושלושה חוקרים מהמרכז.

הביקורת העלתה כי לפי המסמכים שנמצאו באוניברסיטה, ועדת הבטיחות לא התכנסה ממאי 2006, אף לא לאחר שהתרחשו אירועים בטיחותיים כאמור הדורשים הפקת לקחים ושיפור נהלים.

בתשובתה כתבה האוניברסיטה כי "ועדת הבטיחות של המרכז מתכנסת בפורום מצומצם אחת לשבוע. כשאין חריגה או נושא הדורש טיפול, לא נכתב פרוטוקול... עפ"י הערת המבקר הוחלט ע"י הסמנכ"ל ויו"ר מועצת הבטיחות כי תצא הודעה ממחלקת הבטיחות לכל הוועדות הפקולטטיביות 3 שבועות לפני ישיבת מועצת הבטיחות האוניברסיטאית, ויו"ר הוועדות הפקולטטיביות ידרשו לכנס ישיבה של ועדת הבטיחות לפני מועצת הבטיחות ויביאו אליה את מסקנותיהם. בעניין השתתפות חברי מועצת הבטיחות בישיבות, דעת המבקר מקובלת על יו"ר מועצת הבטיחות ונדאג להקפיד שהחברים ישתתפו בישיבות מועצת הבטיחות".

לדעת משרד מבקר המדינה, נוכח הסיכונים הקיימים בבית חיות מסוג זה, ונוכח התקלות השונות הנזכרות לעיל, על הנהלת האוניברסיטה לוודא שהחלטותיה הנזכרות יבוצעו ללא דיחוי. מן הראוי שתיקבע תדירות ראויה להתכנסות ועדת הבטיחות, ושיירשמו פרוטוקולים שיכללו את שמות המשתתפים ונושאי הדיון גם בישיבות של ועדת הבטיחות שבהן לא התקבלו החלטות, כדי שניתן לעקוב אחר תדירות ההתכנסות של הוועדה ולדעת כמה דנה. משרד מבקר המדינה מעיר כי הוועדה הייתה חייבת לתעד את ישיבותיה, וכי יש לראות בחומרה את היעדר התייעוד.

(ג) על פי הנהלים של האוניברסיטה, המתבססים על חוק הניסויים, על האוניברסיטה למנות נאמן בטיחות בכל יחידה באוניברסיטה שמצויים בה סיכונים בטיחותיים, ותפקידו לאתר מפגעים בטיחותיים ולהתריע עליהם. כאמור גם בנוהלי הבטיחות לעבודה עם קופים נקבע כי יוכשר נאמן בטיחות לבית החיות לקופים, וכי הוא יבצע סקר סיכונים.

הביקורת העלתה כי בשנים האחרונות לא אויש תפקיד נאמן הבטיחות לאחר שהעובד שמילא תפקיד זה פרש מעבודתו בנובמבר 2007. נוכח חשיבות התפקיד, על האוניברסיטה לנקוט צעדים כדי שנהליה בעניין מינוי נאמן בטיחות וביצוע התפקידים שיועדו לו יקוימו בכל בתי החיות שהיא מפעילה.

בתשובתה הודיעה האוניברסיטה כי מחליפו של העובד הנזכר יעבור קורס נאמני בטיחות בחודשים הקרובים. כן ציינה כי ביתר בתי החיות מכהנים נאמני בטיחות.

6. תכנית בטיחות: בכל שנה מפרסמת מחלקת הביטחון והבטיחות באוניברסיטה תכנית בטיחות, שמוגדרת על ידי האוניברסיטה "תכנית עבודה שנתיית למערך הבטיחות העוסקת בנושאים הקשורים בחיי אדם ובמניעת סיכונים, מניעת תאונות עבודה ונזקים לסביבה. התכנית הינה סיכום הערכות מערך הבטיחות לפעילות השנתית". פרק נכבד בתכנית הבטיחות הוא סקר סיכונים, ובו מפורטים ממצאי ליקויים, המלצות, מועד לתיקון הליקויים המצוינים בסקר וקביעת האחראי לתיקון הליקויים. על פי הסקר הזה מבצעת האוניברסיטה את הפעילות השנתית שלה.

מעיון בתכניות בטיחות ובסקרי סיכונים שהתפרסמו בשנים האחרונות עולה כי עוד בשנת 2005 צוין בנוגע למרכז כי "יש להכין סקר סיכונים למעבדות ולבתי החיות ולבניין כולו". הועלה כי הדבר לא התבצע, והערה זו שבה וצוינה בתכניות הבטיחות לקראת כל שנה, לרבות לקראת השנה האחרונה - 2010.

במרכז לחקר המוח יש כאמור מספר רב של מעבדות, בית מלאכה ובתי חיות למכרסמים, ליונקים ולקופים, ולכן חשוב לבצע בו סקר סיכונים כדי לאתר ליקויים ולתקנם בהקדם. כמו כן יש למנות נאמן בטיחות שיאתר ליקויים אלו ויתריע עליהם בעוד מועד. לדעת משרד מבקר המדינה, יש לראות בחומרה את אי-ביצוע סקר הסיכונים במרכז כנדרש ואי-מינוי נאמן בטיחות במקום, על אף הדרישה האמורה לעשות זאת. אירועי הבטיחות שקרו כאמור בבתי החיות במרכז מעידים על הצורך ביישום צעדים אלו, ויפה שעה אחת קודם.

מנהל מחלקת הביטחון והבטיחות מינה את מנהלי בתי החיות באוניברסיטה לתפקיד "מנהל מעבדה" כהגדרתו בתקנות הבטיחות בעבודה (בטיחות וגיהות תעסוקתית בעבודה עם גורמים מסוכנים במעבדות רפואיות, כימיות וביולוגיות), התשס"א-2001. כאמור לעיל, במסגרת נוהלי הבטיחות לעבודה עם קופים מ-2005, מונה הוטרנר שהוא גם מנהל בית החיות ל"מנהל מעבדה" של בית החיות לקופים.

על פי תקנה 3 לתקנות הבטיחות בעבודה האמורות לעיל, יכין מנהל המעבדה אחת לשנה תכנית עבודה או תכנית בטיחות מעבדתית, אשר תכלול, בין השאר, רשימת גורמים מסוכנים המצויים בשימוש המעבדה, שיטות עבודה הנהוגות במעבדה בשימוש בגורמים המסוכנים, אמצעי בטיחות הנהוגים במעבדה, סוגי מחקרים הנערכים במעבדה וכד'. תכנית העבודה תועבר למפקח העבודה האזורי, ולפי נוהלי האוניברסיטה יש להעבירה גם למחלקת הביטחון והבטיחות באוניברסיטה. מתפקידה של מחלקת הביטחון והבטיחות לעיין בתכנית של כל מעבדה ולקבוע אם עובדי המעבדה חייבים בהדרכה בנושאי בטיחות מסוימים, ואם יש לצייד את המעבדה באמצעי בטיחות החסרים לה או הדרושים על פי עיסוקה וכו'.

נמצא כי אף שנקבע כי הוטרניר, המכהן כמנהל בית החיות במרכז, הוא גם מנהל מעבדה על פי תקנות הבטיחות בעבודה, הוא מעולם לא הכין כנדרש תכנית בטיחות. לעומתו, מנהלי בתי החיות האחרים הכינו מדי שנה בשנה תכניות כאלה.

לדעת משרד מבקר המדינה, דרך תפקוד זו אינה אחראית ואינה מקצועית, ועל הגורמים באוניברסיטה המופקדים על הנושא לפעול לכך שהמתחייב מהוראות הבטיחות יבוצע ללא דיחוי נוסף.

בתשובתה הודיעה האוניברסיטה, בין היתר: "אנו נפנה גם למנהל בית החיות, הוטרניר, למלא את תכנית [הבטיחות] השנתית החל משנת תשע"א".

7. זיהומים בבתי החיות של המרכז: כאמור, בבדיקה רפואית של בעלי החיים שנעשתה ביוני 2010 בבתי החיות של המרכז התגלה גם בהם זיהום קשה, בדומה למה שנמצא בבית החיות הדרומי, שבעטיו נדרשה השמדת כל בע"ח שבבית החיות.

הועלה כי בעקבות גילוי הזיהום כינס וטרניר האוניברסיטה את כל צוותי המחקר ונתן הסברים לחוקרים בדבר הזיהום שבגיננו הושמדו בעלי החיים כדי להפיק את הלקח המתבקש; הוא גם רענן את נוהלי העבודה בבתי החיות במרכז, הפיץ חוברת נהלים ומסר הנחיה בדבר נוהל הזמנת בע"ח. עוד מסר ערוך והסבר בדבר תקנון חדש שהוא מכין לטיפול בבע"ח המשמשים לניסויים ונמצאים בדרגת סבל בינונית עד קשה.

האוניברסיטה כתבה בתשובתה, בין היתר, כי "זיהומים בבתי חיות, גם אם הם SPF עלולים לקרות ואין אפשרות למנוע זאת לחלוטין... בדיקות בריאות לחיות נערכות באופן סדיר וקפדני, ובכל מקרה לחדש של פגיעות נערכות בדיקות חוזרות ומעמיקות יותר לבידור הבעיה ולטיפול בה... הזיהום המשמעותי שהתגלה אצלנו הוא הראשון בבית החיות של המרכז לחקר המוח הפועל למעלה משש שנים... האירוע שהתרחש חייב ניתוח אפידמיולוגי, הסקת לקחים, יישום מסקנות והעברתם לחוקרים. מדובר בניתוח עובדות נקודתי שיכול להיעשות רק בדיעבד" (ההדגשה במקור).

משרד מבקר המדינה מצר על כך כי רק לאחר אירוע שבסופו נדרשה השמדת כל בעלי החיים בבתי החיות של המרכז, ננקטו צעדים משמעותיים. על האוניברסיטה לעדכן לאלתר את וטרנירית המועצה בפרטי מקרה חמור זה, שהתרחש כאמור בבית חיות המופעל בתנאי SPF. עוד מעיר משרד מבקר המדינה, כי אין זה ראוי להשאיר את בחינת הנושא על היבטיו השונים לרבות האחריות האישית רק בידי האחראים לאירוע, ועל כן ראוי שהאוניברסיטה תקים ועדה בלתי תלויה אשר תבדוק את האירוע ותוסמך להסיק מסקנות, ובעקבות ממצאי הוועדה תנקוט האוניברסיטה את כל הצעדים הדרושים על מנת למנוע אירועים דומים בעתיד.

על המועצה לבחון את נסיבות אירוע זה ולהסיק ממנו מסקנות לגבי שיפור דרכי הפיקוח שלה על הנעשה במוסדות שקיבלו היתר לביצוע ניסויים בבע"ח.

8. דרישה להקמת בית חיות חדש באוניברסיטה: עם ריבוי המחקרים בפקולטה למדעי החיים ונוכח מצבם הפיזי של בתי החיות בה, טענו ראשי הפקולטה וחברי הסגל שיש צורך בהקמת בית חיות חדש בפקולטה. הביקורת העלתה כי משלהי שנת 2007 ועד יולי 2009 הם פנו פעמים רבות אל הנהלת האוניברסיטה בבקשה להקמת בית חיות חדש, אך לא נענו. כך למשל כתבו 12 חוקרים ראשיים אל סגן נשיא האוניברסיטה למחקר ביוני 2008 כי "המצב הקיים, בו אין מקום ותנאים מתאימים למחקר הנערך בחיות, פוגע באיכות המדעית, באפשרות לקבל נתונים אמינים, וביכולת להשיג תקציבי מחקר מגורמים בינלאומיים הדורשים סטנדרטים גבוהים של טיפול בבע"ח" (ההדגשה אינה במקור). הם ביקשו ממנו לתמוך בקידום הנושא באופן פעיל.

ביולי 2009 מינה הדקן ועדת היגוי להקמת בית חיות חדש. בתאריך זה כתב הדקן לנשיא האוניברסיטה: "אבקש למסור לך כי הפקולטה למדעי החיים לא יכולה להמשיך ולתפקד ולבצע מחקר מתקדם ללא בית חיות שיענה על הצרכים... המצב חמור ביותר ולצערי הגדול, למרות פנייתיי החוזרות, אין כל תגובה בענייני". נשיא האוניברסיטה השיב לו באוגוסט 2009, בין היתר: "אוניברסיטת בר-אילן מעוניינת בהקמת בית חיות מודרני בקמפוס, ומודעת לצורך בהקמתו; אך כידוע לך, כיום נאלצת האוניברסיטה לערוך קיצוצים כואבים ביותר כדי לאזן את תקציבה וברור שקשה מאוד היום להתחייב לפרויקט בעלות של 14.5 מיליון אירו, לכשירווח לנו מבחינה תקציבית נבחן ונשקול את הצעתך".

לדעת משרד מבקר המדינה, הפניות החוזרות והנשנות של הדקן ושל חוקרים בכירים מלמדות על חשש באשר לרווחת בעלי החיים בבתי החיות באוניברסיטה, וכי עולות שאלות לגבי איכות הטיפול בהם ולגבי אופן השימוש בהם בניסויים. על מוסדות האוניברסיטה לקיים בהקדם דיון עקרוני בנושא על היבטיו השונים כדי להציע פתרונות הולמים וחלופות ראויות למצב זה.

בתשובתה מסרה האוניברסיטה, בין היתר, כי "בימים אלה האוניברסיטה בוחנת הקמת בית חיות דרומי חדש וניתנו הנחיות אופרטיביות וכן מימון לביצוע תכנון ראשוני... האוניברסיטה בוחנת את האפשרות באופן יסודי, וכשיאוותרו המקורות יופשר מימושה בהקדם".

מהממצאים המתוארים בפרק זה עולה כי רווחת בעלי החיים המשמשים לניסויים באוניברסיטת בר-אילן לא נשמרה כראוי וכנדרש על פי חוק הניסויים. הועלה כי אירוע של זיהום נרחב חייב את המתתם של בע"ח רבים, ועקב כך נעשה שימוש בבע"ח נוספים לניסויים חוזרים. יש חשש כי הזיהום נגרם בגלל אי-הקפדה על תחזוקה ראויה של בתי החיות. הפרק מצביע אף על ליקויי פיקוח של האוניברסיטה על הניסויים בבע"ח. פיקוח תקין היה יכול להקטין את מספר הליקויים הקיימים. משרד מבקר המדינה רואה בחומרה את אי-דיווחה של הנהלת האוניברסיטה למועצה על אירועים שלפי חוק הניסויים וכלליו מחויבים היו בדיווח. על הנהלת האוניברסיטה לתת דעתה על מצב זה ולפעול בדחיפות לתיקונו.

הוועדה הפנימית באוניברסיטה לא ביצעה ביעילות את תפקיד הפיקוח על הניסויים ואין בידה הכלים לבצע זאת. על הנהלת האוניברסיטה לוודא שהפיקוח ייעשה בידי ועדה זו כנדרש ולשקול דרכים שייצעו את הפיקוח על הניסויים ואת הפיקוח על רווחת בע"ח באוניברסיטה. כמו כן על הנהלת האוניברסיטה לדאוג לכך שקביעת הרכב הוועדה הפנימית תיעשה בצורה תקינה וללא שמבקש הבקשה יוכל לבחון חבר ועדה שיבחן את בקשתו, כך שלא יעלה חשש שמעורבים בהחלטה שיקולים זרים.

ממסמכי האוניברסיטה הנוגעים לעניין מצב בתי החיות עולה כי נפגעה היכולת לקיים מחקרים ונפגעה אף איכות המחקרים שהתקיימו. על האוניברסיטה ללמוד ממקרים אלו על המשמעות החמורות שעשויות להיות לתחזוקה לקויה של בתי החיות.

על המועצה לנקוט את כל האמצעים העומדים לרשותה כדי לוודא שבעלי החיים בבתי החיות יטופלו כנדרש ושהליקויים הנוגעים לניסויים בבע"ח באוניברסיטה יתוקנו לאלתר.

הפיקוח על ניסויים בבע"ח - אוניברסיטת תל-אביב

הוועדה הפנימית העליונה לפיקוח על ניסויים בבע"ח

המועצה פירטה בנהלים שהוציאה את תפקידי הוועדות הפנימיות, ומהם עולה כי היא ראתה חשיבות רבה לקיום הוועדות הפנימיות לצורך יישום החוק ואכיפתו. בין היתר הוטל על הוועדות הפנימיות לדון בבקשות של החוקרים באותו המוסד לקבלת היתר לביצוע ניסויים בבע"ח, לעקוב אחרי הניסויים המתבצעים במוסד, לאשר את הכשרתו של עובד לעסוק בניסויים בבע"ח, לבדוק את תנאי ההחזקה של בעלי החיים המשמשים לניסוי ואת דרכי הטיפול בהם, לקבל דוחות מבתי החיות ומבתי הגידול של בעלי החיים על אופן הטיפול בהם ולייצג את המוסד במועצה לניסויים בבע"ח.

הנהלת אוניברסיטת תל-אביב (להלן גם בפרק זה - האוניברסיטה) מפרסמת מפעם לפעם הוראות לסגל האוניברסיטה (להלן - הוראות האוניברסיטה). לעניין הניסויים בבע"ח המתבצעים באוניברסיטה נקבע בהוראות אלה⁶⁵ כי הוועדה הפנימית העליונה לפיקוח על ניסויים בבע"ח באוניברסיטה (להלן - הוועדה הפנימית העליונה) תכלול אחד עשר חברים כדלהלן: חבר סגל בדרגת פרופסור חבר או פרופסור מן המניין (י"ר), שני חברי סגל מהפקולטה לרפואה, שני חברי סגל מהפקולטה למדעי החיים, שני חברי סגל מהחוג לפסיכולוגיה⁶⁶, משפטן, איש ציבור, מדען שאינו בעל זיקה לאוניברסיטה ווטרינר האוניברסיטה, שהוא גם מנהל בתי החיות (להלן - מנהל בתי החיות).

1. בסעיף 10 להוראות האוניברסיטה נקבע כי "לצורך דיון בבקשות לעריכת ניסויים בבע"ח תתפצל הוועדה [הפנימית העליונה] לשלוש [תת-ועדות] ביחידות הרלבנטיות: רפואה, מדעי החיים ופסיכולוגיה. [תת-ועדה] תורכב משלושה חברי הוועדה: מנהל בית החיות ושני חברי סגל [שהם] חברי הוועדה, [אשר] לפחות אחד מהם מהיחידה האקדמית הנוגעת בדבר".

65 הוראות אלו עודכנו ב-1996 בהתאם לחוק הניסויים לצורך הכרה בוועדה הפנימית של האוניברסיטה על ידי המועצה.

66 בהוראות נאמר כי צריך שלפחות אחד משני חברי הסגל בכל אחת מהפקולטות האמורות יעסוק בפועל במחקר בחיות מעבדה.

בדוח מ-2004 צוין כי באוניברסיטת תל-אביב קיימת ועדה פנימית עליונה המתכנסת לעתים רחוקות ודנה בעניינים עקרוניים ומכהן בה נציג שאינו מתחום מדעי חיים או הרפואה, אך בתת-הוועדות, שדנות בניסויים ומאשרות אותם באופן שוטף, אין נציגים כאלה. משרד מבקר המדינה העיר בדוח זה כי "מן הראוי שהמועצה תיתן את דעתה להרכבי הוועדות הפנימיות, ורצוי שבאלה יכללו גם חברים שאינם מתחום מדעי החיים או הרפואה, כדי להוסיף לשיקולי הוועדות נקודות מבט שונות". האוניברסיטה הודיעה בתשובתה על הדוח מ-2004 כי "בעקבות הביקורת דיקני הפקולטאות לרפואה ומדעי החיים המליצו בפני רקטור האוניברסיטה למנות נציגים כאלה לוועדות".

הביקורת הנוכחית העלתה כי הוועדה הפנימית העליונה מתכנסת אחת לשנה, אך בניגוד לאמור בתשובת האוניברסיטה, ואף שחלפו שש שנים ממועד פרסום דוח הביקורת הקודם, בתת-הוועדות שבאוניברסיטה עדיין לא שובץ חבר שאינו מתחום מדעי החיים או הרפואה. משרד מבקר המדינה מעיר כי על האוניברסיטה להשלים ללא דיחוי נוסף את טיפולה בנושא.

2. המנהל החדש של בתי החיות של האוניברסיטה הכין בסוף שנת 2010 הצעה לעדכון הוראות האוניברסיטה בנושא "נוהל שימוש בבעלי חיים לצרכי ניסויים" שבמועד סיום הביקורת טרם אושרה. מעיון בהצעה לנוהל (להלן - הצעת הנוהל) עולה כי גם בהצעה זו לא נקבע שבתת-הוועדות יכהן נציג שאינו מתחום מדעי החיים או הרפואה. בהצעת הנוהל נכתב כי תת-הוועדות של הפקולטה למדעי החיים והחוג לפסיכולוגיה יכללו שלושה חברים: מנהל בתי החיות ושני חברי סגל; ואילו תת-הוועדה של הפקולטה לרפואה תכלול שישה חברים: מנהל בתי החיות, וטרינר נוסף וארבעה חברי סגל.

בהצעת הנוהל, בסעיף המתייחס לתת-הוועדות, נכתב כי "מִרְכָּז הוועדה יהיה רשאי לזמן לדיוני [תת-הוועדה] חבר וועדה נוסף מרשימת החברים [של הוועדה הפנימית העליונה] כגון משפטן, איש ציבור, וטרינר מעת לעת, הכל לפי צורך ועניין".

לדעת משרד מבקר המדינה, הצורך בשילוב חבר ועדה נוסף, שאינו מתחום מדעי החיים או הרפואה, הוא צורך מהותי הנועד לסייע בקבלת החלטות המאזנות בין אינטרסים מנוגדים הנובעים משיקולים שאינם בתחום המחקרי. הותרת שיקול הדעת בעניין שילוב החבר הנוסף בתת-הוועדה בידי מִרְכָּז הוועדה עלולה לפגוע ביישום ההמלצה. ככלל, הצורך בשילוב חבר זה בתת-הוועדה אינו תלוי נסיבות והוא רלוונטי לכלל המחקרים המתבצעים באוניברסיטה שבהם נעשה שימוש בבע"ח, ולכן אין לסייג את שילובו בהחלטת המִרְכָּז. על האוניברסיטה לבחון פעם נוספת את הנושא ולפעול להסדרתו.

האוניברסיטה מסרה בדצמבר 2010 למשרד מבקר המדינה בתגובה על טיוטת דוח שקיבלה בנושא הנדון (להלן - תשובת האוניברסיטה) כי לאחרונה היא מינתה שני חברים נוספים לוועדה, שאינם חוקרים מתחום מדעי החיים או הרפואה, והם יוזמנו לכל ישיבות תת-הוועדות.

פיקוח הוועדה הפנימית העליונה

כאמור, באוניברסיטה קיימת ועדה פנימית עליונה ושלוש תת-ועדות בשלוש פקולטות, הדנות בבקשות לאישור ניסויים בבע"ח ומאשרות אותן. כל תת-ועדה כוללת את וטרינר האוניברסיטה ושני חוקרים מאותה פקולטה.

1. הביקורת העלתה כי לעתים שני נציגי הפקולטה בתת-הוועדה הם חוקרים המבצעים ניסויים רבים בבע"ח, ורבות מהבקשות לאישור ניסויים הן שלהם. כך, לדוגמה, בתת-הוועדה של החוג לפסיכולוגיה מכהנים, מלבד מנהל בתי החיות, שני חוקרים, והועלה כי רוב הבקשות לאישור ניסויים בבע"ח שהוגשו לתת-ועדה זו היו שלהם. עקב כך, הדיונים בתת-הוועדה התקיימו פעמים רבות בהשתתפות שניים מחבריה האחרים בלבד - מנהל בתי החיות והחוקר שהבקשות הנדונות אינן שלו; עולה חשש שאישור הבקשות בדרך זו עלול לפתוח פתח למעורבותם של שיקולים זרים.

האוניברסיטה צירפה לתשובתה את הצעת הנוהל הנזכרת, וציינה כי במקרים שבהם קיים חשש לניגוד עניינים תיפתר הבעיה על פי הצעת נוהל זו באמצעות איחוד הישיבות של תת-הוועדה של החוג לפסיכולוגיה ותת-הוועדה של הפקולטה למדעי החיים.

2. מעיון בפרוטוקולים של ישיבות הוועדה הפנימית העליונה עולה כי חברה אינם מפקחים ביעילות על הניסויים בבע"ח. חברי הוועדה שאינם מתחומי הרפואה או מדעי החיים אשר אינם חברים בתת-הוועדות ציינו בישיבת הוועדה הפנימית העליונה שהתקיימה ביולי 2006 כי אין הם מקבלים מידע על מה שקורה בתת-הוועדות, הגם "יש לראות ב[תת-הוועדה] [את] [ה]זרוע הארוכה של הוועדה האוניברסיטאית".

הועלה כי אף כי שבנוהל האוניברסיטה נקבע כי מִרְכֵּז הוועדה הפנימית העליונה יפיץ בקרב חברה את הפרוטוקולים של דיוני תת-הוועדות והחלטותיהן, דבר זה עדיין לא נעשה. על האוניברסיטה לוודא שנוהל זה יקיים על ידי מִרְכֵּז הוועדה.

האוניברסיטה כתבה בתשובתה כי בהתאם לנוהל החדש יופצו הפרוטוקולים של דיוני תת-הוועדות בקרב חברי הוועדה העליונה. כן טענה האוניברסיטה כי הוועדה העליונה מעורבת בפעילות תת-הוועדות כנדרש ובמידת הצורך.

מממצאי הביקורת שלעיל עולה כי הפיקוח המתקיים באוניברסיטת תל-אביב על תהליך אישור הניסויים בבע"ח טעון שיפור. לדעת משרד מבקר המדינה, על האוניברסיטה לתת דעתה על הרכבי תת-הוועדות של הוועדה הפנימית העליונה ולדאוג שבכל תת-ועדה יהיה חבר שאינו מתחום מדעי החיים או הרפואה, ואשר אינו עוסק בניסויים בבע"ח. עליה גם להקפיד על ביצוע הנוהל למניעת ניגודי עניינים בעבודת הוועדות. על הוועדה הפנימית העליונה לגלות מעורבות רבה יותר בפעילותן של תת-הוועדות, בעיקר בהליך קבלת החלטותיהן לגבי הניסויים המתבצעים באוניברסיטה.

נהלים

1. על פי סעיף 12 לחוק הניסויים, המועצה מוסמכת להתיר למוסד עשיית ניסויים בתנאים מסוימים, ובהם התנאי כי המוסד הכין קובץ הנחיות כתובות שאושרו על ידי המועצה ומחייבות את העובדים בנוגע לכל ההליכים הכרוכים בביצוע ניסויים בבע"ח - החזקת בעלי החיים, הטיפול בהם, נוהלי בטיחות ועוד.

בדוח הביקורת הקודם צוין כי האוניברסיטאות שנבדקו ובכללן אוניברסיטת תל-אביב פועלות לפי הכללים וההנחיות שמפרסמת המועצה מפעם לפעם, אולם רובן לא עדכנו את קובץ ההנחיות הפנימיות שלהן כמתבקש מהשינויים שחלו בהנחיות המועצה. אוניברסיטת תל-אביב הודיעה בתשובתה אז למשרד מבקר המדינה כי היא תפעל לעדכן את הנוהל כמתבקש.

כיוון שיש תחלופה תמידית של חוקרים וסטודנטים העוסקים בניסויים בבע"ח חשוב להביא לידיעת כל העוסקים במחקר באוניברסיטה את הכללים המעודכנים לטיפול בבע"ח שמשתייכים בניסוי. ראוי לוודא מפעם לפעם שהחוקרים והסטודנטים מאשרים בחתימתם כי הם מודעים לכללים הללו.

הביקורת הנוכחית העלתה כי על אף הודעתה של אוניברסיטת תל-אביב שלפיה היא תפעל לעדכון הנוהל, עד אוקטובר 2010 היא לא עדכנה את ההנחיות לחוקרים, לא הפיצה בקרב החוקרים והסטודנטים קובץ הנחיות, ולא חייבה אותם לחתום, לפני שהחלו בעבודתם בבתי החיות, שההנחיות ונוהלי העבודה בבית החיות נהירים להם. לדברי הוטריון הקודם של האוניברסיטה, הוא שוחח עם הסטודנטים על כללי התנהגות בבתי החיות, אך הם לא נדרשו לקרוא נהלים כתובים, לא כל שכן לחתום עליהם.

מהאסמכתאות עולה כי הוטריון הנוכחי של האוניברסיטה חיבר טיוטות של הנחיות עבודה לעוסקים בניסויים בבתי החיות הרגילים ובבית החיות הפועל בתנאי SPF, אך הוא לא פעל לפרסם אותם בקרב החוקרים והסטודנטים. לדבריו, הוא ממתין להתקנת בקרות כניסה⁶⁷ לבתי החיות וכן להפעלת בית החיות שאמור לפעול בתנאי SPF.

מהאמור לעיל עולה כי האוניברסיטה אפשרה זה שנים לסטודנטים ולחוקרים להיכנס לבתי החיות ללא בקרה ואף לבצע ניסויים. לדעת משרד מבקר המדינה, מצב זה אינו תקין כיוון שאינו עומד בדרישות החוק וכללי המועצה.

בתשובתה ציינה האוניברסיטה, בין היתר, כי בבית החיות הפועל בתנאי SPF תותקן בקרת כניסה באמצעות טביעת אצבע; בקרת הכניסה לבית החיות הרגיל תבוצע בתוך פרק זמן משוער של שנה; הנכנסים לבית החיות הפועל בתנאי SPF יידרשו לחתום על טופס הצהרה ולפיו הם מודעים לכללי ההתנהגות הנדרשים שם וגם המשתמשים בבתי החיות הרגילים יחתמו על טופס כזה; בקשות חדשות לניסויים בבע"ח לא יאושרו לחוקרים שלא חתמו כנדרש על הטופס. נוסף על כך נמסר כי מנהל בית החיות מתדרך כל חוקר וסטודנט חדשים לפני תחילת עבודתם עם בעלי החיים בבית החיות.

2. מלבד קובץ של הנחיות כתובות המחייבות את העובדים כאמור ואשר אושרו על ידי המועצה וטרם עודכנו, קיים בהוראות האוניברסיטה נוהל לשימוש בבע"ח לצורכי ניסויים, הודן בין השאר בוועדה לפיקוח על ניסויים בבע"ח, בכללי עבודה בבתי החיות ועוד. הנוהל המקורי פורסם בשנת 1996 וטרם עודכן, אף שמאז פרסמה המועצה כאמור כללים נוספים לשימוש בבע"ח למטרת ניסויים, וגם באוניברסיטה חלו שינויים בבתי החיות ובנוהלי העבודה בהם.

וטרינר האוניברסיטה מסר למשרד מבקר המדינה בעת ביצוע הביקורת הנוכחית כי האוניברסיטה פועלת כאמור להכנת נוהל חדש ומעודכן.

67 כלומר, מערכות שיאפשרו רק למי שהוסמך לכך להיכנס לבתי החיות ויתעדו את הכניסות והיציאות של מי שהמערכות אפשרו את כניסתו.

לדעת משרד מבקר המדינה, נוכח הזמן הרב שחלף מאז פרסום הוראות האוניברסיטה בנושא, ונוכח השינויים הרבים שחלו בתחום, על האוניברסיטה לעדכן את הנוהל האמור לעיל בהקדם ולחייב את הגורמים הנוגעים בדבר באוניברסיטה לנהוג על פיו.

הכשרת העוסקים בניסויים

בחוק הניסויים נקבע כאמור כי רק חוקר מוסמך רשאי לבצע ניסויים בבע"ח, וכי הכשרת החוקרים צריכה להיעשות במסגרת המוסד, בקורס שאושר בידי המועצה לאחר שתכנית הלימודים שלו נבחנה על ידה.

בדוח הקודם הועלה כי "באוניברסיטה נערך קורס חובה בן 42 שעות הניתן במסגרת הפקולטה לרפואה, המיועד לסטודנטים לתארים מתקדמים שעבודתם המחקרית דורשת שימוש בחיות מעבדה. בסיום הקורס נדרשים הסטודנטים להיבחן, אולם הם אינם מקבלים תעודה מיוחדת [המעידה על הכשרתם]."

הביקורת הנוכחית העלתה כי הסטודנטים באוניברסיטה עדיין אינם מקבלים תעודה המעידה על הכשרתם, למעט מקרים שבהם הם דורשים זאת כדי להציגה במוסדות אקדמיים אחרים.

כן הועלה כי בשל העובדה שאין בידי הסטודנטים תעודת הרשאה, אלה מהם המשתתפים בניסויים בבע"ח אינם מציינים כנדרש את המספר הסידורי של התעודה שלהם בבקשות להיתרים המוגשות לוועדה הפנימית העליונה ולמועצה. מצב זה היה קיים באוניברסיטה מאז ומתמיד, ולא נמצא כי הוועדה הפנימית העליונה ותת-הוועדות העירו על כך.

יצוין כי אף גורם מגורמי הפיקוח על ביצוע ניסויים בבע"ח באוניברסיטה לא העיר על ליקוי משמעותי זה במילוי הטופס. לדעת משרד מבקר המדינה, במצב דברים זה לא ניתן לוודא שרק מי שעבר הכשרה ראויה עוסק בניסויים בבע"ח באוניברסיטה. על האוניברסיטה לנקוט ללא דיחוי צעדים להסדרת העניין.

האוניברסיטה הודיעה בתשובתה כי על פי הנוהל החדש הבלתי מאושר כאמור כל סטודנט שאמור לעבוד עם בע"ח מחויב לעבור קורס ומעבדה ניסיונית שבסיומם הוא מקבל תעודה. הכניסה לבתי החיות תותר רק למי שקיבל הסמכה לבצע ניסויים בבע"ח.

משרד מבקר המדינה מעיר כי על האוניברסיטה לפעול לאישור הנוהל בהקדם.

רווחת בע"ח ותחזוקת בתי החיות

בתי החיות באוניברסיטת תל-אביב מיועדים לאספקת בע"ח למחקר לחברי סגל ותלמידי מחקר בכמה פקולטות והם ממוקמים בשלוש הפקולטות כמפורט להלן:

1. בתי החיות בפקולטה לרפואה: מערך בתי החיות בפקולטה זו הוא הגדול ביותר מבין בתי החיות באוניברסיטה; הוא מתפרס על פני עשר קומות ומכיל 71 חדרים המאכלסים את בעלי החיים האלה: חולדות ועכברים (4,500 כלובים), ארנבות וצפרדעים. בעבר גודלו בבית חיות זה גם כלבים וחתולים לצורכי מחקר. לפקולטה זו שייכים גם בית חיות בבית החולים תל-השומר המכיל 40 כלובי מכרסמים, 15 כלובי ארנבות וחדר דגי זברה; ובית החיות במרכז ע"ש פלזנשטיין בבית החולים בילינסון בפתח תקווה, שבו חמישה חדרי חיות המכילים 250 כלובי מכרסמים. בשני בתי חיות אלו נמצא באופן קבוע וטרינר נוסף של האוניברסיטה המועסק בשלושת רבעי משרה.

2. בית החיות בפקולטה למדעי החיים: בבית החיות הזה יש 12 חדרי חיות המאכלסים עכברים וחולדות (850 כלובים) ודגי זברה. לפקולטה זו שייך גם בית החיות בגן הזואולוגי המופעל בשיתוף רשות הטבע והגנים.

3. בית החיות בחוג לפסיכולוגיה: בבית החיות יש שמונה חדרי חיות המאכלסים עכברים וחולדות בכ-1,200 כלובים.

מערך זה של בתי החיות באוניברסיטה מחייב מעקב אחרי רווחת בעלי החיים ובקרה על תחזוקה תקינה של בתי החיות. מנהל בתי החיות הקודם של האוניברסיטה⁶⁸ הודיע במהלך ביקורת הנוכחית כי בתקופת כהונתו סייר בבתי החיות, העלה ליקויים בביקוריו, אך לא תיעד את הערותיו וממצאיו כדי לוודא שהם טופלו. מנהל בתי החיות הנוכחי⁶⁹ מקיים ביקורות תקופתיות בבתי החיות השונים ומתעד את ביקוריו בכתב. ממסמכיו עולים הליקויים האלה: סימון כלובים לא תקין, צפיפות יתר של בע"ח בכלובים, כלובים לא נקיים, חדרי מעבדה וחדרי ניתוח מוזנחים ומוזהמים, חדרי חיות מלוכלכים, בע"ח שהושארו ללא מזון ומים, ניסויים שפג תוקף האישורים להם ועוד. כן ציין המנהל כי עובדי בתי החיות לא פועלים על פי חוזרים והוראות שונות שהאוניברסיטה מפרסמת מפעם לפעם, כגון לבוש מתאים לעבודה בבתי חיות, שימוש בכפפות בעת הטיפול בבעלי החיים ועוד. יצוין כי ליקויים דומים חזרו ונשנו בכל הביקורות שעשה מנהל בתי החיות.

האוניברסיטה טענה בתשובתה כי הליקויים שאותרו על ידי מנהל בתי החיות (שהוא גם הוטרנר כאמור) בסיווריו בבתי החיות תוקנו, ודבר זה מעיד "דווקא על קפדנות וחוסר רשלנות בביקוח שלנו על תחזוקת בתי החיות".

משרד מבקר המדינה מעיר כי מנהל בתי החיות אמנם עשה סיורים בבתי החיות ופיקח על האופן שבו מתנהלים הדברים, אך העובדה שבסיווריו שבו ועלו ליקויים חמורים מלמדת שאין הקפדה על יישום המלצותיו ויש לטפל בכך לאלתר.

בדיקת משרד מבקר המדינה בבתי החיות באוניברסיטה העלתה את הממצאים האלה: אין סימון אחיד על גבי הכלובים, וכל בית חיות נוהג בשיטת סימון שונה; חסרים פרטים חשובים בסימוני הכלובים (מספר האישור של הניסויים, מספר טלפון של החוקר ועוד); דרגת הסבל של בעלי החיים אינה מצוינת על הכלובים; לא נעשית בקרת כניסה לנכנסים לבתי החיות השונים.

68 שגם הוא היה רופא וטרינר.

69 גם הוא כאמור וטרינר.

האוניברסיטה ציינה בתשובתה, בין היתר, כי "על פי חוק אין מניעה מסימון לא אחיד על הכלובים", וכי הם מקפידים על סימון כלובים מלא הכולל את כל הפרטים הדרושים; בביקורת הקבועות הנעשות בבתי חיות מושם דגש על הנושא; כל סימון חסר מטופל וליקויים אחרים שנמצאו טופלו לאלתר.

משרד מבקר המדינה מעיר כי על האוניברסיטה להקפיד על סימון אחיד של כל הכלובים, שיכלול את כל הפרטים הנזכרים, כיוון שהוא מאפשר לכל בעל תפקיד שצריך לפקח על רווחת בעלי החיים שבבתי החיות ועל מניעת סבל מיותר מהם למלא את תפקידו ביעילות. לדעת משרד מבקר המדינה על האוניברסיטה לקבוע בנוהל את כל הפרטים שיש לסמן על כל כלוב שבבית חיות ולקבוע דרך סימון אחידה.

במרס 2010 שלחה ראש המעבדה לקרדיולוגיה תאית ומולקולרית במרכז ע"ש פלונשטיין למנהל המרכז ולוטרנירים האחראים באוניברסיטה מכתב שבו היא התריעה על "הידרדרות מתמשכת במצב העכברים [שהיא כראש המעבדה] מחזיקה בחדרי החיות במרכז". היא טענה עוד כי כמה ניסויים שביצעה בעכברים נכשלו בזה אחר זה, דבר שגרם לה לשנות את אחד מנושאי מחקרה. ראש המעבדה ייחסה את המצב לאיכות הטיפול בעכברים בבית החיות שבמרכז ע"ש פלונשטיין וכתבה כי: "תחזוקת הכלובים אינה נשמרת, מספר ההחלפות בשבוע אינו מספק, לעיתים קרובות העכברים מבוססים בנסורת מזוהמת ולחה, במקרים רבים הכלובים אינם נקיים גם כשהם מוגדרים שטופים... נוכחנו לא אחת שהחלפת הכלובים לא בוצעה בתא הסטרילי, המכסים לא היו נקיים, לא נעשה שימוש מלא בכפפות, בכיסוי נעלים ובחלוקים, האוכל לא נשמר מוגן... כמו כן, לא מתקיימים כנדרש בדיקות בריאות תקופתיות... אני קובעת בצער שאיני מקבלת תמורה לתשלום הנדרש ושוקלת להפסיק לשלם עבור שרות הגורם לי נזק". נמצא כי המכתב לא נענה.

משרד מבקר המדינה העיר כי נוכח הליקויים החמורים שהועלו בבתי החיות באוניברסיטה, שחלקם חוזרים על עצמם, על הוועדה הפנימית העליונה לפעול בהקדם לשיפור נושא החזקת בעלי החיים ותחזוקת בתי החיות: לסייר בבתי החיות השונים, להתכנס לעתים קרובות יותר ולדרוש מהוטרניר לקיים פיקוח יעיל יותר על אופן הטיפול בבעלי החיים, זאת כדי לשמור על רווחתם כנדרש על פי חוק הניסויים.

האוניברסיטה כתבה בסיכום תשובתה כי "ממצאי ביקורות ועדת החיות ידווחו לוועדה העליונה בשיבותיה; [ו]הוועדה [הפנימית העליונה] תתכנס מעתה פעמיים בשנה". כן ציינה האוניברסיטה כי היא משקיעה כספים רבים בנושא: הוקם בית חיות חדש, מתוכנן מרכז דימות בבית החיות הישן, הוחל לתכנן שיפוץ בית החיות בחוג לפסיכולוגיה ומוקמת בימים אלה מעבדת אבחון בריאות לחיות מעבדה. כן התקבל אישור להעסקת וטרינר נוסף.

על הנהלת אוניברסיטת תל-אביב לפעול לשינוי ההרכב של הוועדות הפנימיות, למנות לוועדות חברים שאינם מתחום מדעי החיים או הרפואה, כך שלא יעלה חשש למעורבות של שיקולים זרים ולא ענייניים בהחלטות הוועדות.

הועלה כי הוועדה הפנימית העליונה באוניברסיטה אינה מבצעת ביעילות את תפקיד הפיקוח על ניסויים בבע"ח. על הנהלת האוניברסיטה לוודא שפיקוח הוועדה ייעשה כנדרש ותקבע אמצעים לביצוע יעיל של הפיקוח, כדי למנוע מקרים שבהם נפגעת רווחתם של בעלי החיים בבתי החיות.

נמצאו מקרים שבהם רווחת בעלי החיים באוניברסיטה לא נשמרה כראוי וכנדרש על פי חוק הניסויים. יש לתת את הדעת על כך שבמקרים מסוימים עלולה להיפגע עקב כך גם איכות המחקרים.

על המועצה לתת דעתה על המצב המתואר בפרק זה ולנקוט את כל האמצעים העומדים לרשותה כדי לוודא שהפיקוח על הניסויים באוניברסיטה ייעשה כנדרש.

הפיקוח על ניסויים בבע"ח - האוניברסיטה העברית בירושלים

הפיקוח על ניסויים בבע"ח באוניברסיטה העברית בירושלים (להלן גם בפרק זה - האוניברסיטה) נעשה ברמות שונות, ובהן ועדה כלל-אוניברסיטאית לאתיקה של ניסויים בבע"ח וועדות פנימיות בכל קמפוס של האוניברסיטה (להלן - ועדות פנימיות). האוניברסיטה מפעילה גם את הרשות לבתי חיות, שבה מועסקים רופאים וטרינרים האחראים לרווחת בעלי החיים ולמניעת סבל ככל האפשר מבע"ח המשמשים לניסויים. את דרכי עבודתה של הרשות לבתי חיות קובע הוועד המנהל של הרשות.

נהלים

כאמור בשנת 1998 פרסמה האוניברסיטה קובץ נהלים, הנחיות והוראות עבודה (להלן - נוהלי האוניברסיטה) באשר לשימוש בבע"ח לניסויים במחקר ובהוראה. הנהלים עודכנו בשנת 2004 ובשנת 2010. הנהלים המעודכנים מבוססים, בין היתר, על הכללים שפרסמה המועצה ב-1998 ועל כללי הניסויים בבע"ח מ-2001. הנהלים כוללים את מדיניות האוניברסיטה באשר לשימוש בבע"ח במחקר ובהוראה, מציינים את אחריות האוניברסיטה לטיפול בבע"ח, ומדגישים כי "כל פעילות בנוגע לבעל חיים... הנעשית בשטח האוניברסיטה... תבוצע רק על סמך הרשאה בכתב ומראש, מאת בעל התפקיד המוסמך לכך... הוועדות הקמפוסיות [הפנימיות]... הנהלת הרשות לבתי חיות... דרישות ההרשאה... מחייבות את כל החוקרים מבצעי המחקר והן את כל האחראים, באוניברסיטה, על מעבדות ומתקנים בהם מבוצעת העבודה עם בעה"ח".

מערך הפיקוח על היתרים לביצוע ניסויים בבע"ח באוניברסיטה

הוועדה הפנימית העליונה

באוניברסיטה קיימת מערכת לפיקוח על הניסויים בבע"ח, שאחת מזרועותיה היא הוועדה הכלל-אוניברסיטאית לאתיקה של ניסויים בבע"ח (להלן - הוועדה הפנימית העליונה), המקיימת פיקוח עליון על הוועדות הפנימיות. חברי הוועדה העליונה הם: סגן נשיא האוניברסיטה למחקר ופיתוח (יו"ר הוועדה), יושבי ראש הוועדות הפנימיות, מנהל הרשות למו"פ, יו"ר הרשות לבתי חיות וחברים נוספים.

תפקיד הוועדה הפנימית העליונה, לפי חוברת הנהלים של האוניברסיטה מאפריל 2010, הוא "לוודא שפעילות המחקר וההוראה המבוצעת באוניברסיטה והכרוכה בטיפול ובניסויים בבע"ח, נעשית בהתאם לדרישות [חוק הניסויים], [כללי] המועצה לניסויים בבע"ח ולכללי האוניברסיטה, בנוגע לאתיקה של טיפול וניסויים בבע"ח... הוועדה מהווה את הדרג העליון במוסד, לצרכי החלטות חריגות ודין בערעורים על החלטות [הוועדות הפנימיות]" (ההדגשה במקור).

בדיון של הוועדה הפנימית העליונה מסוף אפריל 2010 בנוגע לטיפול בבע"ח שאינם דרושים עוד לניסויים נקבע כי ייעשו מאמצים "לצמצם ככל הניתן את מספר בעלי החיים המוזמנים ושאינם משמשים בסופו של דבר לניסוי שעבורו הוזמנו", וכי הדבר ייעשה על ידי "צמצום מספר בעלי החיים שבכל היתר למינימום הנחוץ לשמירת תקפותו המדעית של הניסוי... ניפוק בע"ח... באופן מדורג ובתיזומן עם התקדמות המחקר... ניצול בעלי חיים שיועדו לניסוי מסויים, אך לא נוצלו עבורו לביצועו של ניסוי אחר, כאשר זה מתאים מכל בחינה מדעית, אתית וחוקית".

עוד נקבע בדיון הוועדה כי במקרה שמדובר בבעל חיים שלא בוצע בו ניסוי או שבוצע בו ניסוי והוא אינו סובל כלל "ניתן ורצוי לשקול את העברתו (לשם המשך חייו), לחזקתו של גורם חוץ", כל זאת רק אם התקיימו התנאים האלה: לא נשקף לבעל חיים זה סבל בעתיד כתוצאה מהניסוי; לא נשקפת לאדם או לסביבה סכנה בשל העברתו; ונמצא גורם חוץ שמוכן ומסוגל לקבל על עצמו טיפול כזה. יצוין כי מדובר בבע"ח שאין צורך בהמתתם בסוף הניסוי כחלק מהניסוי.

מנהל הרשות לבתי חיות הסביר באוגוסט 2010 למשרד מבקר המדינה כי דובר על אימוץ של בעלי חיים גדולים, בדרך כלל של קופים, העוברים לחוות שיקום, ולעתים נדירות גם של כלבים.

לדעת משרד מבקר המדינה, בטיפול בבע"ח גדולים, ובכלל זה קופים, כלבים, חתולים וחיות משק, האוניברסיטה אינה צריכה לסמוך רק על כך שגורמים חיצוניים ייאותו לקלוט בע"ח אלה לאחר השימוש בהם לצורכי ניסויים, ומחובתה של האוניברסיטה לדאוג לשיקומם כחלק מהוצאות המחקר⁷⁰ בין בעצמה ובין באמצעות גורמים אחרים.

הוועדות הפנימיות בקמפוסים של האוניברסיטה

לאוניברסיטה ארבעה קמפוסים: שלושה בירושלים - בעין כרם, בגבעת רם ובהר הצופים; ואחד ברחובות. בעבר פעלו באוניברסיטה ארבע ועדות פנימיות למתן היתרים לניסויים בבע"ח - ועדה בכל קמפוס. כיום, בעקבות ביקורת של איילק⁷¹, פועלות שלוש ועדות כאלה. חלוקת הוועדות

70 בעניין זה ראו את הפרק על המועצה.

71 AAALAC הוא ארגון בין-לאומי שנותן תווי תקן ייחודיים למחקר בבע"ח לארגונים העוסקים במחקר בבע"ח. בדיון הוועד המנהל של הרשות לבתי חיות מספטמבר 2009 דווח כי הרשות עברה את הביקורת של ארגון זה וקיבלה את הסטטוס הגבוה ביותר.

הפנימיות כיום היא כדלהלן: הוועדה בקמפוס עין כרם מטפלת בענייני הפקולטה לרפואה, רפואת שיניים ובית החולים של הדסה, הוועדה בקמפוס גבעת רם והר הצופים⁷² מטפלת בענייני הפקולטה למדעי הטבע, המחלקה לפסיכולוגיה והמעבדה הימית באילת, והוועדה בקמפוס רחובות מטפלת בענייני הפקולטה לחקלאות. בראש כל ועדה יושב חוקר מאחת היחידות שבקמפוס שבאחריותה, ועם חברי הוועדה נמנים, בין השאר, חוקר העוסק בניסויים בבע"ח ורופא וטרינר המומחה לרפואת חיות מעבדה. הוועדה של קמפוס עין כרם מונה 23 חברים⁷³, הוועדה של קמפוס גבעת רם והר הצופים מונה שבעה חברים, והוועדה של קמפוס רחובות מונה עשרה חברים.

כל אחת מהוועדות הפנימיות האמורות לעיל בוחנת בקשות לביצוע ניסויים בבע"ח בקמפוס שלה ומאשרת או דוחה אותן, מקיימת פיקוח על המעבדות ובתי החיות שבתחום אחריותה ומדווחת על כך לוועדה הפנימית העליונה, וכן מעבירה לוועדה זו דוח שנתי ודוח חצי-שנתי שבהם היא מדווחת למועצה על הנעשה באותו קמפוס.

בשנת 2008 אישרה הוועדה של קמפוס עין כרם 266 בקשות לקבלת היתר לניסויים בבע"ח, הוועדה של קמפוס גבעת רם אישרה 19 בקשות, והוועדה של קמפוס רחובות אישרה 21 בקשות. בסך הכול אושרו 306 בקשות להיתרים. בניסויים שבוצעו בארבעת הקמפוסים באותה שנה נעשה שימוש בכ-50,000 בע"ח, מהם 85% בקמפוס עין כרם, ו-15% בקמפוסים של גבעת רם, הר הצופים ורחובות.

בוועדה הפנימית של קמפוס עין כרם ארבעה וטרינרים, חוקר שהוא גם וטרינר, 11 חוקרים המבצעים ניסויים בבע"ח, ושבעה חברים שאינם עוסקים בניסויים בבע"ח, בהם משפטנית אחת ומדענית אחת, הבודקת את הבקשות מבחינת בטיחות חומרים. בשל ריבוי הבקשות לביצוע ניסויים בקמפוס זה, מחולקת הוועדה הפנימית שלו לתת-ועדות. בכל תת-ועדה שלושה חברים, ואחד מהם הוא וטרינר. רכזת הוועדה הפנימית קובעת את הרכב תת-הוועדות על פי תור.

1. סעיף 13 לחוק הניסויים קובע כי ועדה למתן היתרים לביצוע ניסויים בבע"ח תכלול וטרינר, חוקר מתחום מדעי החיים או הרפואה וכן חבר שאינו מהתחומים האלה.

הביקורת העלתה כי אף שבועדה הפנימית הנזכרת משתתפים חברים שאינם עוסקים בניסויים בבע"ח, קיימות תת-ועדות שמשתתפים בהן רק חוקרים העוסקים בניסויים בבע"ח. יש לציין כי חברת הוועדה הבודקת את הבקשות מבחינת בטיחות חומרים עוברת על כל הבקשות ומעירה כאשר יש צורך בכך.

לדעת משרד מבקר המדינה, על כל תת-ועדה לכלול חבר שאינו עוסק בניסויים בבע"ח, וזאת כדי שכל בקשה להיתר תיבחן לפי נקודות השקפה שונות לגבי ניסויים בבע"ח.

האוניברסיטה הודיעה בתשובתה למשרד מבקר המדינה מדצמבר 2010 (להלן - תשובת האוניברסיטה) כי תבחן דרכים ליישם את ההמלצה.

2. ההרשאה לבקשה לניסוי בבע"ח נעשית באמצעות תכנת מחשב, המאפשרת לכל חבר בוועדה הפנימית לראות את הערותיו של כל חבר אחר. כל חבר בתת-ועדה יכול לראות את הערותיהם של יתר חברי תת-הוועדה וגם את הערותיו של כל חבר בתת-ועדה אחרת שמעיר על בקשה מסוימת. כל אחד מחברי הוועדה הפנימית יכול להצטרף להליך האישור בכל רגע נתון ולהעיר את הערותיו על הבקשה במערכת.

72 הוועדה הפנימית של קמפוס גבעת רם התאחדה עם הוועדה הפנימית של קמפוס הר הצופים.

73 המספרים של חברי הוועדות כוללים את יושבי הראש של הוועדות.

כל ועדה פנימית מתכנסת אחת לחודש ודנים בה רק בבקשות שתת-הוועדה לא אישרה. כל חבר בוועדה הפנימית מקבל לעיון לפני הדיון את רשימת הבקשות, המתפרסמת במערכת ממוחשבת. בדרך זו יכול חבר הוועדה לעיין בנוסח המלא של כל בקשה. הועלה כי מרבית הבקשות אינן נדונות בוועדה הפנימית אלא מאושרות על ידי כבררת מחדל, וכך יוצא שכל בקשה שלא נדונה מאושרת באופן אוטומטי.

הרשות לבתי חיות

הרשות לבתי חיות שבאוניברסיטה העברית (להלן - הרשות) היא מסגרת ארגונית המאגדת את בתי החיות (שבכל הקמפוסים של האוניברסיטה) מהבחינה הניהולית, התקציבית והמקצועית. מרבית פעילותה של הרשות מתבצעת בקמפוס עין כרם. יו"ר הרשות הוא חוקר בכיר באוניברסיטה. מנהל הרשות הוא רופא וטרינר המומחה לחיות מעבדה. תפקידיה של הרשות הם, בין היתר, קיום קורסי הסמכה לעבודה עם חיות מעבדה לחוקרים, עובדים וסטודנטים; הכנת הדוחות המחייבים של האוניברסיטה הנשלחים למועצה; תפעול המערכת הממוחשבת לטיפול בבקשות להיתרי ניסויים; ניפוק בע"ח לחוקרים בהתאם להיתרי הניסוי; טיפול שוטף בע"ח במהלך המחקר; גידול בע"ח מזנים מיוחדים; אחריות מקצועית לרווחת בע"ח שבבתי החיות ובכל מקום באוניברסיטה; מניעת סבל מבע"ח המשתתפים בניסויים ככל שניתן ווידוא שדרגת הסבל של בע"ח אלה אינה חורגת מדרגת החומרה שאושרה בהיתר.

יצוין כי בנוסף על חוק הניסויים, גם ההנחיות, כללי המועצה והוראות האוניברסיטה בנושא ניסויים בבע"ח מחייבים הן את הרשות והן את החוקרים.

הרשות היא יחידת תקציב סגור המממנת את הוצאותיה על ידי הכנסותיה, ושנת התקציב שלה היא כמו שנת תקציב באוניברסיטה - מאוקטובר עד ספטמבר בשנה שלאחר מכן. הכנסות הרשות מגיעות מתקציבי מחקרים וממקורות נוספים, וחלק קטן מגיע מתמיכת האוניברסיטה.

הפיקוח ברשות לבתי חיות

הוועדה המנהלית לרשות יש ועד מנהל שמתכנס פעם עד פעמיים בשנה (להלן - הוועד המנהל של הרשות או הוועד המנהל). בשנים 2005-2010 קיים הוועד המנהל שמונה דיונים. בראש הוועד המנהל עומד נשיא האוניברסיטה, ועם חברי הוועד נמנים, בין היתר, הרקטור, מנכ"ל האוניברסיטה, יו"ר הרשות, מנהל הרשות, יו"ר הרשות למו"פ, מנהל הרשות למו"פ ומנהל הכספים של האוניברסיטה.

הנהלת הרשות; מנהל הרשות לבתי חיות: כאמור, מנהל הרשות שהוא רופא וטרינר מכהן כוטרנר האוניברסיטה, ובמסגרת תפקידו זה הוא מפקח על וטרינרים נוספים. הוא אחראי גם לפיקוח על רווחת בעלי החיים בבתי החיות. נוסף על תפקידיו אלה מנהל הרשות מכהן גם כמנהל בתי החיות, וממונה למעשה על הפיקוח של בתי החיות שבניהולו ובכך יש חשש לניגוד עניינים מובנה. כמו כן נמצא כי מנהל הרשות עוסק בעצמו במחקר בבע"ח. מכאן שגם בהיבט זה הוא מפקח בכובעו כוטרנר המוסד על פעילותו המחקרית. בכל אלו יש כדי לעורר חשש לניגוד עניינים; חשש זה קיים גם כאשר וטרינרים אחרים, הכפופים למנהל הרשות, מפקחים על הניסויים שהוא מבצע בבע"ח.

משרד מבקר המדינה העיר לאוניברסיטה כי עליה לבחון בהקדם דרכים להסדרת מילוי התפקידים האמורים בלא שיתעורר חשש לניגוד עניינים.

האוניברסיטה ציינה בתשובתה, כי לדעתה אין כאן ניגוד עניינים מובנה ומהותי. היא הוסיפה כי "למרות בטלותו בשישים של הסיכון לשיבוש הפיקוח על ניסוייו, סוגיה זו תובא בפני הוועדה האוניברסיטאית למניעת ניגוד עניינים במחקר", שתדון בה ותמצא פתרון שיסיר כל ספק" (ההדגשה במקור). מנהל הרשות לבתי חיות כתב למשרד מבקר המדינה בתשובתו מדצמבר 2010 כי "ידווח בעתיד [על] כל מחקר [הקשור אליו] מראש ליו"ר הוועדה האתית אשר ידאג להליכי פיקוח מתאימים למחקר זה".

רווחת בע"ח ותחזוקת בתי החיות

בדיקות תקופתיות

1. בבתי החיות של האוניברסיטה מתקיימים למעלה מעשרה סוגים של בדיקות תקופתיות, בהן, בין היתר, ביקורות חצי-שנתיות בכל בתי החיות ובכל המעבדות; ביקורת של מנהל הרשות בבתי החיות אחת לארבעה חודשים; ביקורת חודשית של וטרינר שבודק בעיות מבניות בכל בתי החיות; בדיקות שבועיות או דו-שבועיות של הוטרנירים. נוסף על בדיקות אלה הוועדה לאתיקה מדווחת למועצה, כמתחייב, דיווחים שנתיים וחצי-שנתיים.

ממצאי הביקורות החצי-שנתיות של הוועדות שמתקיימות בבתי החיות בעין כרם, הר הצופים וגבעת רם וכן במעבדות החוץ השונות מסוכמים ומדווחים לסגן הנשיא למו"פ של האוניברסיטה.

בבדיקת כלובים אקראית של הוטרנירים נמצאו מקרים שבהם, לדוגמה, הכלוב נבדק על ידי החוקרים אחת לעשרה ימים במקום אחת לשבוע כנדרש בהוראות הרשות או שנמצאו דפי מעקב בלתי תקינים של החוקרים⁷⁴. החלטת הוטרניר בביקורתו הייתה שעל העובד בבית החיות להתקשר לחוקר האחראי, להתריע לפניו על העניין, ואם הוא לא ידאג למילוי דפי מעקב תימנע ממנו גישה לבית החיות.

לדעת משרד מבקר המדינה, השימוש בדפי המעקב על מנת לפקח על מצב בע"ח שמשתתפים בניסוי שלהם הוגדרה דרגת סבל גבוהה הוא ראוי ביותר. על האוניברסיטה לנקוט את האמצעים שקבעה כלפי חוקרים שעל פי דפי המעקב שמילאו לא פעלו לפי ההוראות והכללים וכן כלפי חוקרים שלא מילאו דפי מעקב כנדרש.

2. דרגת פיקוח נוספת שמקיימת הרשות היא במקרים של ניסויים בדרגת חומרה 4-5, שפירושה רמת סבל גבוהה לבע"ח. במקרים כאלה על החוקר וצוותו להיפגש עם הוטרניר לצורך הדרכה וקבלת הסבר על הסימנים הקליניים הצפויים מצד בע"ח. בפגישה כזו ממלא הוטרניר טופס "פגישת הדרכה ותיאום".

משרד מבקר המדינה מציין לחיוב כי האוניברסיטה נוקטת בעניין זה אמצעים שונים על מנת לפקח עד כמה שניתן על הניסויים באופן ראוי.

74 דפי המעקב הם טפסים שחוקר העוסק במחקר שבו הוגדרה דרגת סבל של בע"ח ברמה של 4-5 חייב למלאם ולכתוב בהם כל הליך שביצע בבעל החיים.

3. בביקור שקיים משרד מבקר המדינה בבית החיות שבקמפוס עין כרם באפריל 2010 נמצא כי לכל כלוב יש סימון של הניסוי, ובו מצוינת, בין היתר, דרגת החומרה של הניסוי. הדבר משמש את הווטרנרים שבודקים את רווחת בעלי החיים, וכך הם יכולים לעמוד על מצבם של בעלי החיים. הסימון של כלובים שבהם בע"ח שמשמשים לניסויים בדרגת חומרה גבוהה נעשה בצבע בולט, ומאפשר לוטרנר ולעובדי בית החיות לשים לב לכלובים הללו במיוחד.

לדעת משרד מבקר המדינה, טוב יעשו שאר המוסדות העוסקים בניסויים בבע"ח אם יאמצו מתכונת רישום זו של האוניברסיטה העברית.

הביקורת באוניברסיטה העברית העלתה כי האוניברסיטה דואגת לכך שיהיו כמה דרגות של פיקוח על הניסויים בבע"ח, וכך מתקיים פיקוח ראוי הן על החוקרים והן על רווחת בעלי החיים. האוניברסיטה העברית הקפידה לעדכן את נהליה בנוגע לניסויים בבע"ח לפי כללי המועצה מ-2001. האוניברסיטה גם הקפידה להוציא הנחיות המגבילות את השימוש בבע"ח במערך ההוראה.

לדעת משרד מבקר המדינה, מן הראוי שהמוסדות האחרים העוסקים בניסויים בבע"ח ינקטו גם הם צעדים ליישום נורמות עבודה חיוביות אלה.

על האוניברסיטה לשפר את דרכי פעולתן של הוועדות הפנימיות לאישור ניסויים ושל תת-הוועדות שלהן, כך שבכל תת-ועדה ייכלל חבר שאינו עוסק בניסויים בבע"ח. על הוועדות הפנימיות לנהל רישום מלא של דעות החברים תוך מעקב אחר הבקשות שבהן עיינו טרם התכנסה הוועדה. אין זה ראוי לאשרר באופן אוטומטי בקשות שלא נדונו.

על האוניברסיטה גם לבחון ביסודיות את סוגיית החשש לניגוד העניינים בין תפקידיו השונים של מנהל הרשות לבתי חיות, ולהסדירה.

סיכום

חוק הניסויים בא לאזן בין הצורך לבצע ניסויים בבע"ח לשם קידום המדע והרפואה ובין הצורך למזער את הסבל הנגרם לבע"ח. המועצה לניסויים בבע"ח, המתמנה על ידי שר הבריאות, הופקדה על יישום החוק כדי לפקח על השימוש בבע"ח לצורך ניסויים ולדאוג שייעשה בהתאם לחוק.

ראוי לציין כי המועצה תיקנה חלק מהליקויים שמבקר המדינה העיר עליהם בדוח מ-2004, ויש לציין זאת בחיוב.

יחד עם זאת המועצה קיימת כבר כ-16 שנים, וניתן היה לצפות כי במהלך תקופה ארוכה זו היא תשכיל לגבש לעצמה שיטות פעולה יעילות ואפקטיביות לפיקוח על ניסויים בבע"ח; אולם מהממצאים עולה כי בעניין זה המועצה עדיין מתפקדת כמעט באותה מתכונת מהיום שנוסדה, וגם לא תיקנה את הליקוי העיקרי שעליו הצביע מבקר המדינה בדוח הקודם - אי-הקמת "מנגנון שיאפשר לה לוודא שהוועדות [המוסדיות הפנימיות] מתפקדות כנדרש".

על המועצה לבצע בהקדם ארגון מחדש של שיטות עבודתה ולגלות גישה פעילה יותר בעניין ריכוז ידע על הנעשה בתחום הניסויים בבע"ח בארץ ובעולם וכן בנוגע לחלופות אפשריות לניסויים בבע"ח כדי שישמשו תשתית של ידע לחברי המועצה, לחברי הוועדות הפנימיות של המוסדות שקיבלו היתר לקיים ועדות כאלה ולחוקרים השונים.

בידי המועצה עדיין אין כלים יעילים ואמצעים לקבלת מידע על יעילות הפעולה של הוועדות הפנימיות. על המועצה לנקוט צעדים ארגוניים שיאפשרו לה לבחון בהקדם את הדיווחים שהיא מקבלת מן המוסדות על הניסויים המתבצעים בהם, וזאת כדי שתוכל במקרים המתאימים להגיב עליהם בסמוך למועד קבלתם. עליה גם לנקוט את הצעדים הדרושים כדי שהבקרה שהיא מקיימת על המוסדות הללו תהיה יעילה יותר.

על המועצה לפעול על מנת שנוכחות חבריה בדיונים שהיא מקיימת תהיה גבוהה יותר, כך שהחלטות שמתקבלות בהם ישקפו את דעת רוב חבריה. כאמור, המועצה אמורה לכלול חוקרים העוסקים בניסויים בבע"ח, נציגים של ארגונים למען בע"ח ונציגים של משרדי ממשלה שונים. בהיעדר הקפדה על מגוון זה של חברים במועצה ובהיעדר קביעה של המניין החוקי לקבלת החלטות עקרוניות, גוברת לעתים קרובות דעתם של המצדדים בכיוון מסוים, וכך לא נשמר האיזון שאליו שאף המחוקק בעניין זה.

על המועצה ומשרד הבריאות גם לפעול להסדרת נושאים עקרוניים הדורשים לעתים הבהרה של החוק או הכללים, ובכלל זה עליהם להסדיר בשיתוף משרד האוצר את נושא גביית אגרות שתמורתן תשמש למימון המנגנונים הדרושים לשיפור יכולת הפיקוח שלה. על המועצה לתת את הדעת על החשש לניגוד עניינים מובנה בתפקידיהם של הוולונטרים במוסדות השונים ולפעול למציאת פתרון לסוגיה. על המועצה גם לתת את הדעת לפעולות הנדרשות מצדה למניעת המתה של בע"ח ששימשו לניסויים הנעשים מסיבות כלכליות, ולמציאת פתרונות הולמים לסוגיית שיקום בע"ח שהניסוי אינו מחייב את המתתם.

הממצאים שהעלתה הביקורת לגבי קיום החוק והמתחייב ממנו על ידי אוניברסיטאות בר-אילן ותל-אביב מצביעים על ליקויים בטיפולם ברווחת בע"ח שיש בהם אף חשש לפגיעה באיכות המחקרים המבוצעים בהן. הנהלות אוניברסיטאות אלה נושאות באחריות לנושא ועליהן לפעול לאלתר לתיקון הליקויים שהועלו בביקורת זו; על המועצה לעקוב אחר פעולות אלה ולוודא את תיקון הליקויים.

הממצאים גם מלמדים שבאוניברסיטאות בר-אילן ותל-אביב הפיקוח שמבצעות הוועדות הפנימיות אינו מספק, ויש בכך כדי לפגוע ברווחת בע"ח שבבתי החיות של אוניברסיטאות אלה. מתעורר חשש כי עבודתם של מקצת מחברי ועדות אלה נעשית בשעה שהם מצויים במצב של ניגוד עניינים, זאת משום שמדובר בחוקרים המבצעים ניסויים רבים בבע"ח. על המועצה והנהלות המוסדות לתת על כך את הדעת ולנקוט את הצעדים הדרושים בעניין זה. יש לקבוע בהנחיות המועצה, ואם נדרש גם בכלליה, כי חברי הוועדות הפנימיות חבים בראש ובראשונה חובת נאמנות כלפי המועצה ורק אחר כך כלפי מוסדותיהם, זאת כיוון שוועדות אלה ממלאות את מקומה של המועצה במוסד שבו הן נמצאות. על כך על הוועדות הפנימיות לדאוג לדווח למועצה מיד על כל אירוע חריג שהתרחש במוסד בתחום הטיפול בבע"ח ועל הצעדים שנקטו בעקבות זאת.

ראוי לשבח את האוניברסיטה העברית על טיפולה התקין בכמה היבטים של רווחת בע"ח, ועל יתר המוסדות העוסקים בניסויים בבע"ח לקחת ממנה דוגמה בעניין זה.

נוכח הליקויים שהועלו בדוח ביקורת זה חוזר משרד מבקר המדינה על המלצתו בדוח הקודם, ולפיה "על המועצה ועל שר הבריאות להפיק את הלקחים הדרושים מממצאי הביקורת, לבחון דרכים לשיפור היישום של הוראות החוק ולנקוט את כל הפעולות הנחוצות לקיום בקרה נאותה בעניין הניסויים בבעלי חיים. מן הראוי שהאוניברסיטאות שנבדקו והמוסדות האחרים [העוסקים בניסויים בבעלי חיים] יפיקו גם הם את הלקחים וינקטו את כל הצעדים הדרושים ליישום כל הוראות החוק".

קיום המלצות אלה והקפדה של כל הגורמים הנוגעים בדבר על קיום הוראות החוק יקדמו את השגת המטרה החשובה שמצוינת בדברי ההסבר לחוק הניסויים, והיא - "מציאת האיזון המתאים בין הצורך להמשיך ולבצע ניסויים בבעלי חיים כדי לקדם את המחקר והרפואה, ובין הצורך למנוע ניסויים מיותרים ומזעזעור הסבל הנגרם לבעלי חיים במהלכם".

